

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Інститут історії, політології і міжнародних відносин

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

Приурочено 200–літтю з дня народження
Тараса Григоровича Шевченка

5'2014

Івано-Франківськ

*Затверджено до друку
Вченою радою Інституту історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Редакційна рада

головний редактор – доктор історичних наук, професор М. В. Кугутяк (Івано-Франківськ)
відповідальний секретар – кандидат історичних наук, доцент М. М. Волощук (Івано-Франківськ)

Редакційна колегія

кандидат історичних наук, доцент Т. В. Галицька-Дідух (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент В. З. Дебенко (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент Ю. Л. Довган (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, професор О. С. Жерноклеєв (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, професор В. Л. Комар (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент О. В. Марущенко (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук (PhD) В. М. Нагірний (м. Краків, Польща)
кандидат історичних наук, доцент І. Я. Райківський (м. Івано-Франківськ)
доцент М. В. Сигидин (м. Івано-Франківськ)
аспірант IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Андрій Стасюк
здобувач I курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Ірина Тимар
студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Ростислав Буджак
студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Андрій Носенко

Переклади та філологічна редакція

співробітник Навчально-наукового центру дослідження історії українського національно-визвольного руху імені професора О. Ю. Карпенка Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Галина Пославська
аспірант IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Андрій Стасюк
докторантка IV курсу Інституту Росії і Східної Європи Ягеллонського університету (Краків, Польща) Магдалена Фрончек
докторант III курсу Філософського факультету Університету імені Томаша Масарика (Брно, Чехія) Віктор Адамович

Адреса редакційної ради

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, Інститут історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Тел.: +30342-59-61-03

Студентські історичні зошити 2014. Вип. 5.

У збірнику вміщено студентські статті, присвячені різноманітним питанням історії та етнології. Авторський колектив складають студенти українських і зарубіжних університетів. Видання адресоване широкому колові читачів, зацікавлених історією рідного краю та зарубіжних держав.

**СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ**

© ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014
© Інститут історії, політології і міжнародних відносин, 2014
© Лілея НВ, 2014

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани і гори –
Все покину, і полину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Тарас Шевченко (25 грудня 1845 р., Переяслав)

Переднє слово

Шановний Читачу, перед Тобою відкриває свої сторінки п'ятий том «*Студентських історичних зошитів*» – свого роду невеликий ювілей.

Ініціатива видання студентського часопису появилася 2009 р. серед студентів-істориків Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Вона зумовлювалася двома основними чинниками: браком відповідного вітчизняного видання, де б українські студенти могли науково дебютувати та позитивним досвідом публікацій аналогічних часописів за кордоном, головню, у Ягеллонському університеті, з яким івано-франківські науковці активно співпрацюють уже протягом тривалого часу. Новостворений журнал планувалося як своєрідний «майданчик» для публікації текстів молодих дослідників, а його основною ціллю стало формування платформи наукових дискусій представників різних шкіл – як вітчизняних, так і зарубіжних. Поступово викристалізувалися основні риси журналу: назва, тематика публікацій, планована структура, склад редакційної колегії, географія авторського колективу тощо. З'явилися й певні традиції пов'язані із виданням «*Студентських історичних зошитів*», зокрема презентація часопису під час міжнародних наукових конференцій серії «*Colloquia Russica*».

Поява першого тому «*СІЗ*» восени 2010 р. співпала з проведенням у листопаді того ж року в стінах Інституту історії Ягеллонського університету в Кракові конференції «*Середньовічна Русь і сусіди (X – середина XIII ст.)*». Другий том був презентований Читачам під час конференції «*Князівства Галицької і Волинської земель в міжнародних відносинах в XI–XIV ст.*» в Івано-Франківську (жовтень 2011 р.), третій – у Варшаві (Польща) на конференції «*Русь в епоху монгольських нападів (1223–1480)*» (листопад 2012 р.), четвертий – в Могільно (Польща) під час конференції «*Династичні зв'язки Рюриковичів в X–XVI ст.*» (листопад 2013 р.). Презентація п'ятого тому планується в жовтні 2014 р. на конференції «*Русь і країни Центральної Європи (XI–XIV ст.)*», що відбуватиметься у Спішській Капітулі поблизу містечка Спішське Подград'є в Словаччині.

Уже стала традицією публікація в «*Студентських історичних зошитах*» матеріалів виступів учасників міжнародних конференцій серії «*Colloquia Russica*», яка підтримується і в цьому випуску журналу. Зокрема, в першій його частині Читач матиме можливість ознайомитись із тематикою учасників V Міжнародної конференції з серії «*Colloquia Russica*», яка проходить 16–18 жовтня 2014 р. в Словаччині. Її головними організаторами стали кафедра історії Словаччини Університету Яна Амоса Коменського в Братиславі (Словаччина), Інститут історії Ягеллонського університету в Кракові (Польща), за активної співпраці з Інститутом історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Участь у конференції задекларували 41 учасник (24 студентів і аспірантів та 17 наукових працівників) зі Словаччини (Братислава), України (Івано-Франківськ, Львів, Чернівці, Ужгород), Польщі (Краків, Варшава, Бидгощ, Рацібор), Чехії (Прага, Брно, Оломоуц, Ічин), Угорщини (Печ), Сербії (Новий Сад), Білорусі (Мінськ), Литви (Каунас), Росії (Москва). Відповідно до концепції проекту *Colloquia Russica*, матеріали

студентських й аспірантських виступів публікуються заздалегідь чотирма мовами: українською, російською, словацькою та англійською.

Основна частина п'ятого випуску «*Студентських історичних зошитів*» містить статті студентів українських вищих навчальних закладів. Вони тематично об'єднані в чотири групи. У першій – *Сторінка молодого етнологіста* – вміщено статті, присвячені історії караїмів у Галичі, діяльності ордену єзуїтів у Станиславові та відтворенню образу гуцульської відьми. Друга група – *Актуальні питання вітчизняної історії* – охоплює дослідження з історії українських земель. До неї входять публікації про діяльність перемишльського осередку греко-католицької церкви на початку XIX ст., розвиток українського парламентського життя в Галичині в середині XIX ст., участь українців у Січевому повстанні поляків. Третя група – *Studia medievalia* – пропонує статті із Середньовічної історії, зокрема про велике потепління IX–XIV ст., роль вірмен у Першому хрестовому поході, шлюбну політику рязанських князів наприкінці XII – у першій третині XIII ст., зовнішню політику англійського короля Іоанна Безземельного, участь монголів у князівських усобицях на Русі. Остання, четверта приурочена 100-літтю «*Великої війни*» пропонує Читачеві статті характерної тематики, зокрема присвячені утворенню Антанти і участі Бельгії на початковому етапі конфлікту.

В останній частині тому опубліковано рефлексію про IV міжнародну наукову конференцію із серії «*Colloquia Russica*» під назвою «*Династичні зв'язки Рюриковичів у X–XVI ст.*» та інформацію про авторів.

Редколегія щиро сподівається, що матеріали цього випуску «*Студентських історичних зошитів*» викличуть інтерес в науковому середовищі, а також у всіх, хто цікавиться вітчизняною та всесвітньою історією.

Редколегія

МАТЕРІАЛИ

V Міжнародної конференції із серії *Colloquia Russica*
 «Русь і Центральна Європа (XI—XIV ст.)»,
 15—18 жовтня 2014 р., Левоча, Словаччина

Віктор Адамович/Viktor Adamovič
 (Брно/Brno, Братислава/Bratislava, Чехія/Czech Republic)

Концепція Русі в ідеології чеських хронік доби перших Люксембургів

Головна мета роботи – сприйняття Русі чеськими хроністами в першій половині XIV ст. Спосіб уявлення Русі відображає не лише особисті погляди авторів, а й, у першу чергу, офіційну політику Чеського королівства за останніх Пшемисловичів і перших Люксембургів. Хоча чеські королі в цей період не проявляли серйозного політичного інтересу щодо руських земель, наприкінці XIII ст. брали активну участь у справах сусідньої Польщі (головно за Вацлава II). Саме тому Русь згадується в чеських хроніках і анналах, як правило, у контексті польських подій (наприклад, у кінці XIII ст.).

Незважаючи на фрагментарність інформації, вказаної нарративними джерелами, все ж можна спробувати реконструювати головні цілі чеської політики відносно Русі, вказані часто авторами, котрі, перебуваючи при королівському дворі, описували безпосередньо на замовлення правлячої династії. Вони добре орієнтувалися у зовнішній політиці країни. За винятком деяких деталей, характеристика Русі подібна до описів інших країн Західної та Центральної Європи.

Основна увага буде присвячена аналізу хронік, складених за часів короля Яна Люксембурзького та імператора Карла IV (*Далімілова хроніка, Збраславська хроніка, Хроніка Францишека Празьського, Хроніка Бенеша із Вейтміле, Хроніка Яна Неплаха, Хроніка Яна Мариньоллі, Хроніка Пулкави*). Автори фіксували не лише політичні чи військові події на Русі, а й дані про релігію, історію і т. д. «Руські свідчення» чеських хронік та анналів створюють враження претензій королів на руські землі. В першу чергу це стосується *Хроніки Пулкави*. Однак ці претензії ніколи не були реалізованими через географічну віддаленість Русі.

Концепция Руси в идеологии чешских хроник в период первых Люксембургов

Основной целью работы является исследование восприятия Руси чешскими хронистами в первой половине XIV в. Способ представления Руси отображает не только личные взгляды авторов, но, в первую очередь, официальную политику Чешского королевства при последних Пшемисловичах и первых Люксембургах. Хотя чешские короли в этот период не испытывали серьезного политического интереса в отношении

русских земель, в конце XIII в. принимали активное участие в делах соседней Польши (главным образом во время Вацлава II). Именно поэтому Русь упоминается в чешских хрониках и анналах, как правило, в контексте польских событий. Например, в конце XIII в. встречаем несколько таких известий, никоим образом не связанных с историей или внешней политикой Чехии.

Несмотря на фрагментарность информации указанных нарративных, главным образом, источников, все же можно попытаться реконструировать главные цели чешской политики в отношении Руси, описанные часто пребывающими при королевском дворе авторами непосредственно по заказу правящей династии. Они блестяще ориентировались во внешней политике страны. За исключением некоторых деталей, способ определения Руси очень похож на описания других стран Западной и Центральной Европы.

Основное внимание будет посвящено анализу хроник, составленных во время короля Яна Люксембургского и императора Карла IV (*Далимилова хроника, Збраславская хроника, Хроника Франтишка Пражского, Хроника Бенеша из Вейтмиле, Хроника Яна Неплаха, Хроника Яна Мариньолли, Хроника Пулкавы*). Их авторы фиксировали не только политические или военные события на Руси, но и данные о религии, истории и т. д. Автор считает, что, помимо всего, «русские известия» чешских хроник и анналов создают впечатление претензий королей на русские земли. В первую очередь это касается идеологического обоснования господства Чешского королевства над Русью – *Хроники Пулкавы*. Однако эти претензии никогда не были реализованы, главным образом из-за географической удаленности Руси.

Koncept Rusi v ideológii českých kroník v ranoluxemburskom období

Hlavným cieľom práce je sledovať, ako vnímali Rus českí kronikári v prvej polovici XIV. stor. Spôsob, akým o nej v svojich dielach pojednávali, nám veľmi zjavne ukazuje nielen ich vlastný pohľad, ale predovšetkým vzťah oficiálnej vládnej politiky Českého štátu za vlády posledných Přemyslovcov a prvých Luxemburgovcov. Českí králi síce nemali v tomto období vážnejší politický záujem o ruskú krajinu avšak celkom aktívne sa už od konca XIII. stor. angažovali v záležitostiach týkajúcich sa Poľska (najmä za Václava II., ktorý bol vcelku úspešný). Práve v týchto súvislostiach sa najčastejšie objavujú zmienky o Rusi aj v českých kronikách. Poľské prostredie a vplyv sú však rozhodujúce pre ich celkový pohľad na Rus. Pod poľským vplyvom boli aj koncom XIII. stor. do českých kroník a letopisov doplnené viaceré zmienky týkajúce sa Rusi, ktoré v podstate nemali žiaden priamy vzťah k dejinám a politike Českého štátu.

Napriek relatívnej obmedzenosti informácii sme teda vcelku schopní opísať niektoré z hlavných pohľadov českej politiky na Rus, ktoré rezonovali v dielach či už priamo vzniknutých na objednávku vládnucej dynastie, alebo minimálne s dobrým prístupom ku kráľovskému dvoru a teda aj dobre zorientované v domácom a zahraničnom dianí. V praxi, až na niekoľko detailov, nie je tento pohľad zarážajúci a vcelku korešponduje s vtedajším pohľadom na Rus aj u iných západo- a stredoeurópskych krajín. Práca primárne sleduje kroniky dokončené za vlády Jána Luxemburského a cisára Karola IV. (t.j. najmä tieto: *Kroniku tzv. Dalimila, Zbraslavskú kroniku, Kroniku Františka Pražského, Kroniku Beneša z Weitmile, Kroniku*

Neplachovu, Kroniku Marignolovu, Kroniku Pulkavovu). Na ich základe je možné zaujať postoj k vnímaniu Rusi po stránke politickej, vojenskej, náboženskej ale aj historickej (etc.). Tieto zmienky však okrem iného vytvárali aj celkom slušný dojem nároku českých kráľov na územie Rusi, ako to práca preukáže. A hoci ten z ich strany v priebehu dejín vznesený nebol, najmä s ohľadom na geografickú vzdialenosť, hlavne *Kronika Pulkavová* by mohla veľmi dobre poslúžiť ako ideologické odôvodnenie českej supremácie nad Rusou.

Concept of Rus' in ideology of the Bohemian chronicles during the early Luxembourg period

The main purpose of this paper is to observe how Rus' was perceived by the Bohemian chroniclers during the first half of the XIVth century. The way it was dealt with in chronicles clearly shows not only the personal views of chroniclers, but also the concerns of official politics of Bohemia under the last Přemyslids and the early Luxembourgs. Although, the Bohemian kings had no serious political interest in the Ruthenian lands in this period, they were quite actively engaged in the matters of Poland from the end of the XIIIth century (mainly during the reign of Wenceslaus II, who was quite successful). The mentions about Rus' in the Bohemian chronicles can be mainly found in this context. The Polish environment and influence was crucial for their general view on Rus'. Several mentions were appended to the Bohemian chronicles under this influence which did not have any relevant connection to the history or politics of the Bohemian Kingdom at the end of the XIIIth century.

Despite of the fact of relative insufficiency of information, it is quite possible to describe some of the main views of the Bohemian state policies towards Rus', which resonated in the chronicles that were written directly upon a request of the ruling dynasty or written by authors with good access to the royal court and therefore well orientated in the domestic and foreign affairs. In reality, except some details, the view of the Bohemian chroniclers on Rus' is not surprising and it is similar to the views shared by other contemporary authors from the western and central European countries. This paper mainly deals with the chronicles finished in the time of the reign of John of Luxembourg and Emperor Charles IV (i. e. mainly these: *Chronicle of so-called Dalimil, Chronicle of Zbraslav cloister, Francis of Prague's Chronicle, Beneš of Weitmil's Chronicle, Chronicle of John Neplach, John of Marignola's Chronicle, Chronicle of Přibík Pulkava*). On their bases, it is possible to assume an attitude to the question of image of Rus' in the cases of politics, military, religion or history (etc). This paper will demonstrate that among other things, these mentions create an impression of claim of the Bohemian kings on the territory of Rus'. However this claim was not really taken by any of the Bohemian monarchs in the past, mainly due to geographical distance. Particularly the *Chronicle of Pulkava* could serve well as an ideological justification of the Bohemian supremacy over Rus'.

*Юрій Афанасенко/Yuriy Afanasenko
(Мінськ /Minsk, Білорусь/Belorussia)*

Церковно-політичні зв'язки руських земель Великого князівства Литовського і Болгарії наприкінці XIV ст.

Взаємовідносини Болгарії з державами Східної Європи епізодично були об'єктом історико-культурного аналізу. В цілому, ця проблема подана винятково російською історіографією. Рідкісними є згадки про церковно-політичні й культурно-історичні взаємовідносини Болгарії з Великим князівством Литовським наприкінці XIV ст.

Нами розглядається церковно-політична діяльність двох литовських митрополитів болгарського походження: Кіпріана (бл. 1330–1406) і Григорія Цамблака (бл. 1365–1419/1420). Обидва працювали на ниві церковної політики й книжної культури в руських землях Великого князівства Литовського кінця XIV – початку XV ст.

Незважаючи на болгарське походження і першопочаткову належність до Болгарського патріархату, обидва архієреї залишилися виразниками церковної політики Константинопольського патріархату. Зокрема, вони були апокрисіями патріарха: Кіпріан – на Русі, Григорій Цамблак – у Молдавії. В той же час згода Константинопольського патріарха на затвердження обох митрополитів (не греків за походженням) незалежними литовськими митрополитами означала сильний вплив світської влади на релігійну ситуацію в державі. Драматичною на цьому тлі виглядає ситуація з Григорієм Цамблаком, вимушеним свідомо піти проти патріархії, усвідомлюючи неминучість відлучення від Церкви. Одночасно з процесом поділу Київської митрополії активно протікала унійна політика, відома з посольства на Констанцький собор (1414–1418).

Також варто приділити увагу «другому південнослов'янському книжному впливу», значну лепту в якій внесли Кіпріан і Григорій Цамблак. Це актуалізувало східноєвропейську писемність, збагачену великою кількістю не відомих доти південнослов'янських перекладів візантійських творів. Болгарський «південнослов'янський» вплив відобразився і на руських рукописах середньоболгарського правопису цього часу.

Отже, церковно-політичні контакти Болгарії з руськими землями Великого князівства Литовського наприкінці XIV ст. прослідковуються, головню, в церковно-політичній і культурно-просвітницькій діяльності провідних її представників: митрополита Кіпріана і митрополита Григорія Цамблака.

Церковно-политические связи русских земель Великого княжества Литовского и Болгарии в конце XIV в.

Взаимоотношения Болгарии с государствами Восточной Европы становились объектом историко-культурного анализа достаточно эпизодично. В целом, данная проблема представлена исключительно российской историографией. Тем более достаточно редки упоминания о подобных взаимоотношениях Болгарии с Великим княжеством Литовским в конце XIV в., которые проявились, в том числе, на церковно-политическом и культурно-историческом уровнях.

Нами рассматривается церковно-политическая деятельность двух литовских митрополитов болгарского происхождения: Киприана (ок. 1330–1406) и Григория Цамблака (ок. 1365–1419/1420). Обоим довелось потрудиться на ниве церковной политики и книжной культуры в русских землях Великого княжества Литовского конца XIV – начала XV вв.

Несмотря на свое болгарское происхождение и изначальную принадлежность к Болгарскому патриархату, оба архиерея остались выразителями церковной политики Константинопольского патриархата. В частности, они были апокрисиариями патриарха: Киприан – на Руси, Григорий Цамблак – в Молдавии. В то же время согласие Константинопольского патриарха на утверждение обоих митрополитов (не греков по происхождению) независимыми литовскими митрополитами ознаменовало сильное влияние светских властей на религиозную ситуацию в государстве. Драматичной на этом фоне видится ситуация с Григорием Цамблаком, вынужденным сознательно идти против патриархии, осознавая неизбежность отлучения от Церкви. Одновременно с процессом разделения Киевской митрополии активно шла унийная политика властей, приведшая в итоге к посольству на Констанцкий собор (1414–1418).

Также стоит уделить внимание «второму южнославянскому книжному влиянию», значительную лепту в которое внесли митрополит Киприан и Григорий Цамблак. Оно актуализировало восточноевропейскую письменность, обогатившуюся большим количеством не известных доселе южнославянских переводов византийских произведений. Болгарское «южнославянское» влияние отобразилось и на употреблении в русских рукописях этого времени среднеболгарского правописания.

Таким образом, церковно–политические контакты между Болгарией и русскими землями Великого княжества Литовского в конце XIV в. прослеживаются, главным образом, в церковно-политической и культурно-просветительской деятельности виднейших ее представителей: митрополита Киприана и митрополита Григория Цамблака.

Cirkevno-politické vzťahy medzi ruskými krajinami Litovského veľkokniežatstva a Bulharskom na konci 14. storočia

Bulharské vzťahy s východoeurópskymi krajinami sú objektom historického a kultúrneho skúmania skôr sporadicky. Vo všeobecnosti sa tejto otázke venuje hlavne ruská historiografia. O to vzácnejšie sú občasné zmienky o vzťahov medzi Bulharskom a Veľkokniežatstvom Litovským koncom XIV. storočia, ktoré prebiehali na cirkevno-politickej či kultúrno-historickej úrovni.

V tejto prezentácii sa budeme sústreďiť na cirkevno-politické aktivity dvoch litovských metropolitov bulharského pôvodu a to na: metropolitu Cypriána (okolo 1330–1406) a metropolitu Georga Camblaka (okolo 1365–1419/1420). Obaja mali šancu pracovať na poli cirkevnej politiky a písomníctva v ruských krajinách Litovského veľkokniežatstva na konci XIV. a začiatku XV. storočia.

Napriek svojmu bulharskému pôvodu a prvotnej príslušnosti k Bulharskému patriarchátu, obaja metropoliti boli hovorcami cirkevnej politiky Patriarchátu Konštantinopolského. A predovšetkým, obaja boli apokrisiarmi (vyslancami) patriarchu: Cyprián na Rusi a Georgy Camblak v Moldavsku. V tom čase, v súhlase konštantinopolského patriarchátu so schvále-

ním oboch metropolitov (ktorí neboli gréckeho pôvodu), aby boli samostatnými litovskými metropolitami, možno vidieť veľmi silný vplyv svetskej moci na náboženskú situáciu v krajine. Dramatickou sa na tomto pozadí zdá byť situácia Georgia Camlaka, ktorý bol nútený úmyselne konať proti patriarchátu, za čo bol aj exkomunikovaný. Súčasne s procesom separácie Kyjevskej metropoly vláda viedla aj aktívnu uniatskú politiku, ktorá vyústila až do posolstva na Kostnický koncil (1414–1418).

Taktiež je nevyhnutné sledovať «druhý južnoslovanský literárny vplyv», ku ktorému významne prispeli aj metropoliti Cyprián a Georgy Camblak. Ten mal veľký dopad na východoeurópske písomníctvo, ktoré bolo obohatené mnohými južnoslovanskými prekladmi predtým neznámych byzantských diel. Bulharský «južnoslovanský» vplyv je taktiež zjavný v používaní bulharského pravopisu v ruských rukopisoch v tom čase.

Cirkevné a politické kontakty medzi Bulharskom a ruskými krajinami Litovského veľkokniežatstva na konci XIV. storočia, teda môžu byť sledované hlavne skrze cirkevno-politické, kultúrne a výchovné aktivity najprominentnejších z ich predstaviteľov: metropolitu Cypriána a metropolitu Gregoria Camblaka.

Church-political relations of the ruthenian lands of the Grand Duchy of Lithuania and Bulgaria at the end of the XIVth century

Bulgarian relations with the Eastern European countries became the object of historical and cultural analysis rather sporadic. In general, this problem is represented by Russian historiography. Especially quite rare mention of such relations between Bulgaria and the Grand Duchy of Lithuania at the end of the XIVth century, which were showed including at church-political and cultural-historical level.

We shall consider the church-political activities of the two Lithuanian metropolitans of the Bulgarian origin: Metropolitan Cyprian (c. 1330–1406) and Metropolitan Gregory Tsamblak (c. 1365–1419/1420). Both had a chance to work in the field of church politics and book culture in the ruthenian lands of the Grand Duchy of Lithuania at the end of the XIVth – the beginning of the XVth centuries.

Despite to their Bulgarian origin and the primordial belonging to the Bulgarian Patriarchate, both of Metropolitan were spokesmen of the Constantinople Patriarchate church policy. In particular, both were apokrisiaros of the patriarch: Cyprian – in Rus, Gregory Tsamblak – in Moldova. At the same time, the fact that the Constantinople Patriarchate agreed on the approval of both metropolitans (not Greek in origin) to be the independent Lithuanian metropolitans can be seen as very strong influence of the secular authorities on the religious situation in the country. Against this background, seems to be dramatic the situation with Gregory Tsamblak, who was forced to go consciously against patriarchy, for which he was excommunicated. Simultaneously with the process of separation of the Kyivan Metropolitanate there was actively union government policies, which eventually led to the embassy at the Council of Constance (1414–1418).

It's also necessary to pay attention to the «second South Slavic book influence», a significant contribution to that was made by Metropolitan Cyprian and Gregory Tsamblak. It had a great influence on the Eastern European written language. It was enriched with many South Slavic translations of Byzantine works unknown before. Bulgarian «South Slavic»

influence is also reflected in the use of middle Bulgarian spelling in Russian manuscripts of this time.

Thus, church and political contacts between Bulgaria and the ruthenian lands of the Grand Duchy of Lithuania at the end of the XIVth century can be traced mainly in church-political, cultural and educational activities of the most prominent of its representatives: Metropolitan Cyprian and Metropolitan Gregory Tsamblak.

Домінік Бланар/Dominik Blanár
(*Братислава/Bratislava, Словаччина/Slovak Republic*)

Польсько-угорська військова інтервенція в Галицько-Волинському князівстві проти татар 1324–1325 рр.

1323 р. в бою з татарами і литовцями загинули два останні представники династії Романовичів – Лев II і Андрій. Після цього кочівники отримали можливість прямого підпорядкування спадщини покійних князів, оскільки Чингізиди від середини XIII ст. поширили на ці землі формальний сюзеренітет. Така ситуація становила пряму загрозу недавно створеним Польському й Угорському королівствам. До загибелі останніх Романовичів їхня держава була для західних сусідів щитом від татарських нападів. Король Владислав Локетек підтримував з галицько-волинськими князями тісні зв'язки.

Ситуація змінилася наступного року, коли татари організували похід проти Угорського королівства. В таких умовах поляки й угорці могли покладатися лише на себе, намагаючись одночасно заручитися допомогою папи Іоанна XXII.

Спільні польсько-угорські сили, за участі багатьох рицарів з території сучасної східної Словаччини, котрі вже мали досвід військових дій проти кочівників, змогли розбити татарські війська. Цими воїнами були, перш за все, вихідці з Камениць і Будимира. Завдяки спільним діям польсько-угорських військ вдалося нейтралізувати татарську загрозу, а на галицько-волинський трон зійшов мазовецький князь Болеслав Тройденович, що привело до посилення польського впливу в руських землях.

Польско-венгерская военная интервенция в Галицко-Волынском княжестве против татар 1324–1325 гг.

В 1323 г. в бою с татарами и литовцами пали два последних представителя Романовичей – Лев II и Андрей. После этого Чингизидам открылась возможность прямого подчинения себе государства покойных князей, тем более монгольский хан еще в ередине XIII в. распространил на эти земли формальный сюзеренитет. Такая ситуация несла прямую угрозу недавно образованным Польскому и Венгерскому королевствам. До гибели последних Романовичей их государство являлось для западных соседей щитом от татарских наездов. Король Владислав Локетек поддерживал с галицко-волинскими князьями тесные взаимоотношения.

Ситуация изменилась уже в следующем году, когда татары организовали поход против Венгерского королевства. В таких условиях поляки и венгры могли полагаться только на самих себя, стараясь одновременно получить помощь от папы Иоанна XXII.

Совместные польско-венгерские силы, при участии многих рыцарей с территории сегодняшней Восточной Словакии, имевших уже опыт военных действий против кочевников, смогли разбить татарские войска. Упомянутыми воинами были, прежде всего, выходцы из Камениц и Будимира, особо отличившиеся в исследуемой военной кампании. Благодаря действиям польско-венгерских войск удалось нейтрализовать татарскую угрозу, а на галицко-волынский трон взошел мазовецкий князь Болеслав Тройденович, что привело к укреплению польского влияния в русских землях.

Pol'sko-Uhorská intervencia v Haličsko-Vladimírskom kniežactve proti Tatárom v roku 1324–1325

V roku 1323 v boji s Tatármi a Litovcami padli dvaja poslední príslušníci vláducej dynastie: kniežatá Lev II., vládca Haličska a jeho brat Andrej II., vládca Vladimírsko. Tatárskym nomádom sa tak otvorila cesta na priame zaujatie tohto kniežactva, navyše keď mongolský panovník už od polovice 13. storočia mal nad týmto priestorom formálnu zvrchovanosť. Táto situácia však predstavovala výrazné nebezpečenstvo aj pre nedávno obnovené Poľské kráľovstvo a v rovnakej miere aj pre Uhorsko. V predchádzajúcom období totiž toto ruské kniežactvo predstavovalo akýsi štít pred tatárskymi nájazdmi, čoho dôkazom boli aj dobré vzťahy poľského kráľa Vladislava Lokietka s haličskými kniežatami.

Situácia sa začala zhoršovať už v nasledujúcom roku, keď došlo k nájazdu Tatárov na Uhorsko. V tejto situácii sa Poliaci a Uhri mohli spoliehať len sami na seba, pričom sa snažili získať pomoc aj od pápeža Jána XXII. Spojeným vojskám sa podarilo Tatárov poraziť, pričom sa na v tomto konflikte zúčastnilo aj množstvo rytierov z územia dnešného východného Slovenska, ktorí mali už dlhodobé skúsenosti s vojenskými operáciami v tomto priestore. Išlo predovšetkým o šľachticov z Kamenice a šľachticov z Budimíra, ktorí sa v týchto bojoch zvlášť vyznamenali. Vďaka tejto spojenej poľsko-uhorskej intervencii sa podarilo odvrátiť aktuálnu tatársku hrozbu a na haličský kniežací trón bolo dosadené mazovské knieža Bolesław Trojdenowicz, čo predznamenovalo neskoršiu poľskú dominanciu nad týmto územím.

The Polish-Hungarian military intervention against the Tartars at the Kingdom of Galicia and Volhynia in 1324–1325

Rulers of the Kingdom of Galicia-Volhynia, Leo II and his brother Andrew II, who were also the last members of the Romanovichs dynasty ruling in that territory, lost their kingdoms and lives in the battles against the Tartars and the Lithuanians in 1323. Although the Tartars had been formally claiming their rule over the area since the middle of previous century, only after that defeat they subsequently occupied the dominant position and claimed the real rule of the GalicianVolhynian Kingdom. If they had succeeded in such outcome, neighbouring kingdoms of Poland and Hungary would have been put under immediate threat of the ravaging Tartar invasions. Until then the Kingdom of Galicia-Volhynia served as a buffer zone for the Tartar invasion westwards. From this reason the Polish Kingdom and especially the Polish king Władysław I the Elbow-high had been maintaining good relationships with the last Galician rulers in the past.

The already deteriorating state of the affairs burst as early as following year when the Tartar forces actually invaded the Hungarian Kingdom. The Poles and the Hungarians, who could only rely on each other, allied their forces facing the common enemy, although they had been also trying to obtain an additional help from the pope John XXII.

Finally the fearless defense of Polish-Hungarian Allies prevailed over nomadic enemies. The knights from the present day Eastern Slovakia, who already had longstanding experiences in previous military operations within the area, also successfully participated in the fights. Among them, the nobles from Kamenica and Budimír had especially gained merits in the conflict. As a result of this Polish-Hungarian military intervention the immediate Tartar danger was suppressed and eliminated and a Mazovian duke, Boleslaw Trojdenowicz, who took the name Yuriy II, was constituted on the Galician throne and continued ruling Galicia until 1338. His enthronization had also been an early indication of the later Polish domination over this territory.

Ян Брандейс/Jan Brandejs
(*Прага/Praga, Чехія/Czech Republik*)

Руська місія візантійського імператора Мануїла II

Завоювання військами Османської імперії в 1352 р. першого опорного пункту в Європі активізувало їхній наступ на східні Балкани. Через нестійке внутрішньополітичне становище балканських держав ті не могли покладатися винятково на свої військові сили, в чому переконалися сербські правителі під час битви на Косовому полі 1389 р. Тому проти зростаючої турецької держави слід було знайти сильного союзника в Східній Європі або серед західних християн. Однак хрестовий похід з метою звільнення взятого в облогу 1394 р. Константинополя закінчився поразкою в битві при Нікополі 1396 р.

Візантійський імператор Мануїл II Палеолог, однак, використав усі дипломатичні засоби й особисто здійснив декілька подорожей країнами Західної Європи з метою укладення договору проти ворога. Візантійські послы також відвідали Русь. На відміну від католицького Заходу, тут міг використовувати свій престиж, головню, константинопольський патріарх, котрий відправив разом з імператором своє послання великому московському князеві Василю I.

Мета цієї місії, очевидно, передбачала одержання фінансової допомоги, обіцяної великим московським князем, а також рязанськими, тверськими і литовськими князями. На загал для захисту Константинополя протягом 1398 р. миряни і духовенство зібрали 20 тис. рублів, з вдячністю прийняті у місті на Босфорі. Натомість як подяку одновірцям за надану допомогу, на Русь відправили ікони, дари і мощі святих. З ініціативи, перш за все, константинопольського патріарха підтримувалися подальші контакти. Зокрема, на Русь відправили чергове послання митрополитові київському і всієї Русі Кирилу, котрий особисто листувався з главою грецької Церкви.

На основі дипломатичної кореспонденції і свідчень руських літописів важливо прослідкувати можливість надання руської допомоги помираючій візантійській державі, результати імператорської місії і її значення для окремих руських князівств.

Русская миссия византийского императора Мануила II

Завоевание войсками Османской империи в 1352 г. первого опорного пункта в Европе активизировало их наступление на восточные Балканы. Учитывая шаткое внутривнутриполитическое состояние балканских государств, те не могли полагаться исключительно на свои военные силы, как в том убедились сербские правители в безрезультатной битве на Косовом поле 1389 г. Поэтому против возрастающего турецкого государства следовало найти сильного союзника в Восточной Европе или среди западных христиан. Однако крестовый поход с целью освобождения осажденного 1394 г. Константинополя закончился поражением в битве при Никополе 1396 г.

Византийский император Мануил II Палеолог, тем не менее, задействовал все дипломатические рычаги и лично совершил несколько путешествий по странам Западной Европы с целью заключить союз против врага. Византийские послы также посетили и Русь. В отличие от католического Запада, здесь мог использовать свой престиж, в первую очередь, константинопольский патриарх, направивший вместе с императором свое послание великому московскому князю Василию I.

Цель этой миссии, очевидно, предполагала получение финансовой помощи, обещанной, в конце концов, великим московским князем, а также князьями рязанскими, тверскими и литовскими. В целом для защиты Константинополя в течение 1398 г. миряне и духовенство собрали 20 тыс. рублей, с благодарностью принятых в городе на Босфоре. Взамен, в знак благодарности единоверцам за оказанную помощь, на Русь отправили иконы, дары и мощи святых. По инициативе, прежде всего, константинопольского патриарха поддерживались дальнейшие контакты. В частности, на Русь отправили очередное послание митрополиту киевскому и всея Руси Кириллу, лично переписывавшемуся с главой греческой Церкви.

На основании дипломатической корреспонденции и сведений русских летописей важно проследить возможности оказания русской помощи умирающему византийскому государству, итоги императорской миссии и их значение для отдельных русских княжеств.

Ruská misia byzantského cisára Manuela II

Potom, čo vojská Osmanskej ríše získali v roku 1352 prvý záchytný bod na európskej pôde, zahájili Turci úspešnú ofenzívu na východnom Balkáne. Vzhľadom k zlému vnútropolitickému stavu balkánskych štátov nebolo možné spoliehať sa len na ich vlastnú vojenskú silu, ako sa o tom presvedčili predstavitelia Srbov v nerozhodnej bitke na Kosovom poli v roku 1389. Bolo preto nutné vyhľadať proti vzráhajúcemu sa osmanskému štátu silných spojencov, či už vo východnej Európe, alebo medzi západnými kresťanmi. A hoci sa pomoc od západných kresťanov materializovala v podobe križiackej výpravy, skončila táto snaha o vyslobodenie byzantského hlavného mesta Konštantinopolu, obkľúčeného od roku 1394 tureckou armádou, porážkou v bitke pri Nikopole roku 1396.

Napriek tomu, byzantský cisár Manuel II. Palaiologos vytrval vo svojich diplomatických snahách a osobne podnikol niekoľko ciest po západnej Európe s cieľom získať spojenec-

tvá na boj proti moslimskému nepriateľovi. Byzantskí poslovia, vyslaní Manuelom, sa nevypravili len do západných krajín, ale navštívil taktiež Rus. Podobne, na rozdiel od katolíckeho západu, mohol využiť svoju prestíž na Rusi aj konštantinopolský patriarcha, ktorý spolu s cisárom adresoval moskovskému veľkokniežaťu Vasilimu I. Dimitrievičovi svoj list.

Cieľom tejto misie zrejme nebolo získať vojenské spojenectvo, ale predovšetkým finančnú pomoc. Tento zámer bol úspešne naplnený - pomoc prisľúbili veľkoknieža moskovské, kniežatá rjazanské, tvérske i litovské. Celkovo bolo počas roku 1398 na pomoc Konštantinopolu vyzbieraných od laikov i duchovenstva 20 tisíc rubľov, ktoré boli v meste na Bospore srdečne prijaté. Naspäť na Rus potom putovali ikony, dary a ostatky svätých, ktoré mali vyjadriť vďaku za pomoc spoluveriacim v núdzi. Nasledovali ďalšie kontakty, predovšetkým z iniciatívy konštantinopolského patriarchu. Zatiaľ čo Manuel II. vyjednával v západnej Európe putovalo na Rus v roku 1400 ďalšie posolstvo k Cyrilovi, metropolitovi Kyjeva a celej Rusi, ktorý potom udržiaval s konštantinopolským patriarchom korešpondenciu. Príspevok analyzuje na základe rozboru diplomatickej korešpondencie a ruských letopisov možnosti ruskej pomoci upadajúcemu byzantskému štátu a výsledky misie z pohľadu Byzantskej ríše a jednotlivých ruských kniežatstiev.

The Russian Mission of the Byzantine Emperor Manuel II

After securing their first fortress on European soil in 1352, the Ottomans rapidly expanded throughout the Eastern Balkans. Due to the unfavourable internal situation, the Christian Balkan states did not possess a sufficient force to defend themselves, as was thoroughly demonstrated on various battlefields which occurred in this period, most notably the battle of Kosovo in 1389. Therefore, the Balkan Christians were to find powerful allies, either in the West or within the realm of Orthodox Christianity. Although the Western Christendom successfully launched a crusade against the Turkish siege of Constantinople (1394), this action was foiled by the Ottoman victory over Crusaders at Nicopolis, 1396.

In spite of this failure, the Byzantine Emperor Manuel II Palaiologos persevered in his diplomatic efforts and personally visited the Western Europe in order to acquire the alliance against the Muslim enemy. However, The Emperor did not dispatch diplomatic missions only to the West but to the lands of Rus' as well. In contrast to the western embassies, the prestige and position of the Ecumenical Patriarch of Constantinople also played a significant role – the patriarch addressed a letter to Vasily I Dmitriyevich, the Grand Prince of Moscow, together with Manuel II.

The purpose of this mission probably was not to sign a treaty of alliance but rather ask for financial assistance. This goal was sufficiently fulfilled – the Grand Prince of Moscow and princes of Ryazan, Tver and Lithuania agreed to join the effort to fund Constantinople's defence. Altogether, roughly 20 thousand of silver rubles were raised by both clerics and laity and subsequently sent to Constantinople during the year of 1398. The gift was amicably received in the city on the Bosphorus and its citizens repaid this act of kindness with icons, presents and saints' remains. Further contacts followed, primarily through the efforts of the Ecumenical Patriarch. While Manuel was in the Western Europe, the Patriarch dispatched another mission to Rus' to the Metropolitan of Kiev and All Rus' Kyrillos who consequently maintained correspondence with the Patriarch.

Based on the research of correspondence and Russian narrative sources, the present paper analyses the possibilities of Russian assistance to the declining Byzantine state and the results of the mission from the perspective of both the Russian principalities and the Byzantine Empire.

Ангеліка Геруцова/Angelika Herucová
(*Братислава/Bratislava, Словаччина/Slovak Republik*)

Палатин, пізніше Антихрист. Бенедикт у Галицько-Волинському літописі

Бенедикт був палатином угорського короля Імре впродовж 1202–1204 рр. Він належав до тих урядовців, котрі не задокументували своїх наказів (принаймні, ми про них не знаємо). Обмеженість інформації про цього вельможу компенсується згадками *Галицько-Волинського літопису* про перші роки діяльності після «відставки» з посади палатина. Кар'єра колишнього палатина Бенедикта під час правління Андрія II виглядала динамічною. Він очолив угорські війська, відправлені королем до Галича одразу після своєї коронації. За літописом, автором якого був «премудрий київський книжник Тимофій», Бенедикта занотували Антихристом. Його відносно коротка галицька «пригода» описана односторонньо, з ворожої точки зору. В багатьох випадках важко прослідкувати долю тих, хто втратив попередню престижну посаду, а також причини зміни їхнього статусу. Часто це зумовлювалося смертю, вигнанням або остракізмом, початком іншої кар'єри. У випадку з Бенедиктом бачимо комбінацію всіх перерахованих варіантів.

Ми зосередимо увагу на таких аспектах його діяльності. По-перше, спробуємо виявити всі можливі джерела про Бенедикта. По-друге, актуалізуємо питання ролі Бенедикта в зовнішній політиці Андрія II. По-третє, порівняємо Бенедикта з деякими колишніми палатинами, доля котрих відображена в документах. Також маємо можливість дослідити вплив зміни престолонаслідників на долю і кар'єру кожного з палатинів, зіставити біографічні відомості угорських палатинів у хроніках або інших нарративних джерелах (наприклад, палатина Яна в часи Стефана II).

Палатин, позже Антихрист. Бенедикт в Галицько-Волинській летописи

Бенедикт был палатином венгерского короля Имре на протяжении 1202–1204 гг. Он принадлежал к палатинам, не документировавшим свои распоряжения (по крайней мере мы о них не знаем). Ограниченность информации, которой мы располагаем об этом чиновнике, частично компенсируют упоминания из *Галицко-Волинской летописи* о первых годах его деятельности после «отставки» с должности палатина. Карьера Бенедикта во время правления Андрея II преисполнена событий. Он возглавил венгерские войска, отосланные королем в Галич сразу после своей коронации. В летописной записи, автором которой был «премудрый киевский книжник Тимофей», Бенедикт назван Антихристом. Его относительно краткое галицкое «приключение» описано *Галицко-Волинской летописью* односторонне и враждебно. Во многих случаях тяжело проследить судьбу потерявших свою прежнюю престижную должность.

Наиболее распространенными причинами таких изменений были смерть, изгнание и остракизм, начало другой карьеры. В случае с Бенедиктом имеем дело с комбинацией всех перечисленных вариантов.

Мы попытаемся сконцентрировать внимание на следующих вопросах. Во-первых, изучим все возможные источники о Бенедикте. Во-вторых, поднимем вопрос роли Бенедикта во внешней политике Андрея II. В третьих, сравним Бенедикта с несколькими бывшими палатинами, судьба которых отображена в письменных источниках. Также исследуем влияние процессов престолонаследования на судьбу и карьеру каждого из палатинов, сопоставим описание судеб некоторых венгерских палатинов в хрониках или других источниках (например, палатина Яна во времена Стефана II).

Palatín, neskôr Antikrist. Benedikt v Haličsko-Volynskom letopise

Benedikt bol palatínom uhorského kráľa Imricha do konca jeho vlády, od roku 1202 do roku 1204. Patrí medzi posledných palatínov, ktorý nevydávali listiny (nezlistinňovali svoje rozhodnutia) alebo ktorých listiny sa (aspoň pokiaľ vieme) nezachovali. Obmedzené zdroje, ktoré o jeho palatinate máme, sú ako tak vyvážené informáciami zachovanými o prvých rokoch jeho palatínskeho «dôchodku» – príbeh zachovaný v *Haličsko-Volynskom letopise*. Kariéra bývalého palatína Benedikta za vlády Ondreja II. bola zaujímavá a plná udalostí. Zostal na čele oddielov armády uhorského kráľa, ktorú Ondrej zanechal v Haliči krátko po svojom nástupe na trón. Podľa letopisu, ktorý sa odvolával na «múdreho kyjevského pisára Timoteja», bol Antikristom. Jeho relatívne krátke haličské dobrodružstvo je v *Haličsko-Volynskom letopise* opísané z pohľadu podmanenej a nepriateľsky naladenej opozície jednostranne, čo je pochopiteľné. Napriek tomu to ponúka možnosť výskumu palatínov «na dôchodku» v období vlády Arpádovcov, keďže Benedikt je identifikovateľný presne takto – ako bývalý palatín. V mnohých prípadoch je po výmene na pozícii palatína takmer nemožné zistiť, čo sa stalo s tými, ktorí o svoju prestížnu pozíciu (prečo došlo k výmene). Smrť – či už prirodzená alebo nie – vyhnanstvo a ostrakizácia alebo iná kariéra – či už úspešná alebo nie – sú prijateľné a obhájiteľné možnosti. V Benediktovom prípade sa zdá, že v konečnom dôsledku to bola v určitom zmysle kombinácia všetkého zmieneného. Navrhovaná štúdia, ako súčasť výskumu uhorských palatínov a úradu palatína v období vlády arpádovskej dynastie, sa môže byť zameraná na viaceré okruhy otázok. V prvom rade by mal prebehnúť pokus o vyhľadanie všetkých zdrojov a informácií o Benediktovi, ktoré sa dajú nájsť. Ďalej, sa ponúka otázka Benediktovej úlohy v rámci zahraničnej politiky Ondreja II. (ktorou sa už viacerí výskumníci zaoberali) a v neposlednom rade sa otvára priestor na komparácie. Ponúka sa porovnanie Benedikta s (pár) bývalými palatínmi, ktorých neskoršie osudy boli nejakým spôsobom zaznamenané a tieto záznamy sa aj zachovali. Tiež je možnosť porovnávanie vplyvu vzťahu kráľov, ktorí sa vystriedali na tróne na následné kariéry jednotlivých palatínov, ako aj možnosť porovnávať obraz niektorých uhorských palatínov (bývalých alebo aktuálnych) v kronikách a iných naratívnych prameňoch (napr. palatína Jána za vlády Štefana II).

Palatine, then Antichrist. Benedict in the Galician-Volynian Chronicle

Benedict was the Palatine of the Hungarian king Emeric until the end of his rule between the years 1202 and 1204. He is one of the last Palatines who either did not issue any charters or none of his charters (that we know of) was preserved. The scarce sources to his palatinate are somewhat compensated by the mentions to the first years of his «retirement» – the story provided by the *Galician-Volynian Chronicle*. The career of the former Palatine Benedict under Andrew II was eventful and interesting. He was in command of the Hungarian king's army sent to Galich right after Andrew's accession to the throne. According to the *Chronicle*, quoting «smart scribe Timothy of Kiev», he was the Antichrist. His relatively short Galician adventure, as described in the *Chronicle* from the subdued and opposing party's point of view, is preserved very one-sidedly which is understandable. However, it also provides the possibility to research the area of «retired» Palatines in the era of the Árpád dynasty, since Benedict is identifiable as exactly that – the former palatine. In a lot of cases after the fluctuation on the post it is nearly impossible to tell what could have happened to the man who lost his position. Death – natural or not – ostracism, or another career – successful or not – are all viable possibilities. In Benedict's case, it seems it was the combination of all the above mentioned options.

The paper, as a part of research about the Palatines and the palatinate under the Árpáadian dynasty, may be focused on several issues. Firstly, the attempt may be made to find out everything there is to be found out about Benedict. Secondly, there is the question of Benedict's role within the foreign policy of Andrew II (already researched by several researchers) and thirdly the space is maybe opened to comparison of Benedict and (few) other former Palatines whose fates were somehow recorded and preserved. Another option is a comparison of the affects of the relations between the late and new king on subsequent careers of individual Palatines as well as a comparison of image of some Hungarian Palatines (former or actual) in chronicles and narrative sources (e. g. Palatine John under the rule of Stephen II).

*Дарія Глєбова/Daria Glebova
(Москва/Moscow, Росія/Russia)*

«Церковь ледяна, а алтарь огнен»: до питання про джерела *Сказання Анфілога царя про святу літургію*

1) Серед графіті Софійського собору в Києві можна прочитати напис, який датується дослідниками XI–XII ст.: «олтарь пламаны а цркы ледана и олтарь погаснетъ и церкы стають». Схожий текст знаходимо в перекладному апокрифі *Сказання Анфілога царя про святу літургію*: «[...] вѣтычас[ъ] ста цръковъ ледана, а олтарь огнень». Історія тексту *Сказання* досі не була детально вивчена, що заважає відповісти на питання про джерело напису в храмі: чи є воно цитатою з апокрифа, чи їх пов'зує інший текст ?

2) Центральний сюжет *Сказання Анфілога царя про святу літургію* – євхаристійне диво, яке з'явилося перед очима сарацина: будучи присутнім на літургії, він бачив не хліб і вино, а буквально – тіло і кров Христа. Дослідники сходяться на тому,

що оригіналом перекладу *Сказання* було *Історичне сказання*, приписане Григорієві Декаполіту, яке відноситься до корпусу агіографічних текстів про Св. Георгія (Е. Калужняцький, А. Веселовський, Ю. Максимов та ін.).

3) На Русі існували дві традиції перекладу тексту Декаполіта. Перша – стислий переказ, що знаходиться під 26 листопада в *Пролозі* редакції XIII ст., а також в *Четіях-Мінеях* митрополита Макарія. Друга – згадане *Сказання Анфілога царя про святу літургію*, найраніший з відомих списків якого датується XVI ст. Друга традиція суттєво відрізняється від першої і оригіналу: фабульна частина, взята з тексту Декаполіта, розбивається об'ємною вставкою, скомпільованим тлумаченням для літургії.

4) У дослідницькій літературі головним джерелом вставки з тлумаченням у *Сказанні* вказується *Слово св. Григорія про святу літургію* (Н. Туницький). Перетини очевидні (наприклад, присутність вогняних ангелів на літургії), але така яскрава деталь як «црцьковъ ледана, а олтарь огнень» в *Слові* відсутня.

5) Вивчення історії загадки про «льодяну церкву» приводить до іншого тексту, який раніше не розглядався в контексті *Сказання Анфілога царя*, а саме – *Слова про трьох монахів*, більше відомого як *Апокриф про Макарія Римського*.

«Церковъ ледяна, а олтарь огнень»: к вопросу об источниках Сказания Анфилога царя о святой литургии

1) Среди граффити Софийского собора в Киеве можно прочесть надпись, датируемую исследователями XI–XII вв.: «олтарь пламаны а цркы ледана и олтарь погаснетъ и церкви стаеътъ». Схожий текст находим в переводном апокрифе *Сказание Анфилога царя о святой литургии*: „[...] вътычас[ъ] ста црцьковъ ледана, а олтарь огнень». История текста *Сказания* до сих пор не была подробно изучена, что мешает ответить на вопрос об источнике надписи в Софии Киевской: является ли она цитатой из апокрифа или же их связывает между собой другой текст?

2) Центральный сюжет *Сказания Анфилога царя о святой литургии* – евхаристическое чудо, представляющее перед глазами сарацина: присутствуя на литургии, он видел не хлеб и вино, но буквально тело и кровь Христа. Исследователи сходятся на том, что оригиналом перевода *Сказания* было *Историческое сказание*, приписываемое Григорию Декаполиту и относящееся к корпусу агиографических текстов о Св. Георгии (Е. Калужняцкий, А. Веселовский, Ю. Максимов и др.).

3) На Руси существовало две традиции перевода текста Декаполіта. Первая – сжатый пересказ, находящийся под 26 ноября в *Прологе* редакции XIII в., а также в *Четых-Мінеях* митрополита Макарія. Вторая – уже упомянутое *Сказание Анфилога царя о святой литургии*, самый ранний из известных списков которого датируется XVI в. Вторая традиция существенно отличается от первой и оригинала: фабульная часть, взятая из текста Декаполіта, разбивается объемной вставкой, являющейся скомпильованим тлумаченням на літургію.

4) В исследовательской литературе главным источником толковой вставки в *Сказании* указывается *Слово св. Григория о святой литургии* (Н. Туницький). Пересечения очевидны (например, присутствие огненных ангелов на литургии), но такая яркая деталь как «црцьковъ ледана, а олтарь огнень» в *Слове* отсутствует.

5) Изучение истории загадки о «ледяной церкви» приводит к другому тексту, ранее не рассматривавшемуся в контексте *Сказания Амфилога царя*, а именно – *Слову о трех мнисех*, более известному как *Апокриф о Макарии Римском*.

«Цръковъ ледана, а олтарь огнень»: k otázke prameňov
Rozprávania cára Anfílóga o svätej liturgii

1) Medzi maľbami na stenách kyjevského Chrámu Sv. Sofie datovaných do XI–XII storočia možno nájsť nápis: «олтарь пламаны а цркы ледана и олтарь погаснетъ и цркы стаееть» («plamenný oltár či ľadový chrám a oltár zhasne a chrám sa roztopí»). Podobný text sa nachádza aj v preklade apokryfu *Rozprávania cára Anfílóga o svätej liturgii*: «[...] вътыичас[ъ] ста цръковъ ледана, а олтарь огнень». História tohoto textu doteraz nebola podrobne preskúmaná, preto je ťažké odpovedať na otázku pôvodu nápisu v kyjevskom chráme: či sa jedná o odpis z apokryfu alebo či sú vzájomne prepojené skrze iný text.

2) Hlavnou podstatou *Rozprávania cára Anfílóga o svätej liturgii* je zázrak eucharistie, ktorý sa udial pred očami istého Saracéna: ten zúčastniac sa sv. liturgie videl nie chlieb a víno, ale skutočné telo a krv Krista. Odborníci (E. Kalužnjackij, A. Veselovskij, Ju. Maksimov a iní) sa zhodujú v tom, že originálom *Rozprávania cára Anfílóga* bolo *Historické rozprávanie* pripisované Georgiovi Dekapolitovi, ktoré patrí do zbierky hagiografických textov o sv. Georgiovi.

3) Na Rusi existujú dve tradície prekladu textu Georgia Dekapolita. Prvá je skráteným prerozprávaním, ktoré je zapísané pod 26. novembrom v *Prologue* v redakcii z XIII storočia a taktiež v ruskom *Menológii* (*Четьи-Минеи*) metropolitu Makaria. Druhá je najskorším odpisom *Rozprávania cára Anfílóga* zo XVI storočia. Táto druhá tradícia je odlišná aj od prvej aj od originálu: jej rozprávací časť je prevzatá z textu Georgia Dekapolita a obsahuje vsuvku, ktorá je komplikovaným výkladom liturgie.

4) Podľa odbornej literatúry (N. Tunickij) je hlavným prameňom spomenutej vložky do *Rozprávania – Slovo sv. Georgia o svätej liturgii*. Vzájomná spojitosť je zrejmá (napríklad, prítomnosť ohnivých anjelov na liturgii), ale taký jasný detail, ako «цръковъ ледана, а олтарь огнень» («ľadový chrám a oltár oheň») v *Slove chýba*.

5) Skúmanie zmienky o «ľadovom chráme» nás privádza k inému textu, ktorý predtým v kontexte *Rozprávania cára Anfílóga* nebol braný do úvahy a to k *Slovu o troch mníchoch*, ktoré je viac známe pod názvom *Apokryf o Makariovi Rímskom*.

«Цръковъ ледана, а олтарь огнень»:
on the sources of the King Amhilog's vision of the Divine Liturgy

1) Among the graffiti on the walls of Kiev's St. Sophia Cathedral dated to the XI–XIIth centuries there is one which looks like a riddle: «олтарь пламаны а цркы ледана и олтарь погаснетъ и цркы стаееть». The similar text one can find in translated apocrypha *King Amhilog's vision of the Divine Liturgy*: «[...] вътыичас[ъ] ста цръковъ ледана, а олтарь огнень». Since the textual history of the *Tale* has not been studied closely enough, it is difficult to answer the question whether the graffito from St. Sophia in Kiev is a quotation from the apocrypha or maybe they are connected through other sources.

2) The central subject of the *Tale* is the miracle of Eucharist, which appears before the eyes of a Saracen during the liturgy: instead of bread and vine he sees real flesh and blood of the Christ. Researchers are agreed that the original text of the translated *Tale* was *A Historical Speech* by Gregory Decapolite, which belongs to the collection of the agiographical writings about St. George.

3) There are two Ruthenian traditions of the Decapolite's story translation. The first is a short retelling which can be found in the *Prolog (Synaxarion, 26th of October)* from the XIIIth century onwards and also in the *Great Menaion Reader*. The second is *The Tale*, the earliest copy of which is dated by the XVIth century. The second tradition is different from both the first one and from the original: the story, being based on the Decapolite's narrative, has the insertion with compilative commentary on the liturgy.

4) Researchers indicate *The Speech of the St. Gregory on the Divine Liturgy* as the main source of the insertion. Crossings are evident (for instance, angels in flames), but such bright detail as «црґковъ ледана, а олтарь огнень» does not appear in the *The Speech*.

5) The research of the history of the «ice church» riddle points to another text, which has never been considered as one connected with *The Tale by Tzar Amphilog*: the apocryphal *Life of St. Makarios of Rome*.

*Анета Голембовська-Тобіаш/Aneta Gołębiewska-Tobiasz
(Краків/Kraków, Їчин/Йічін, Польща/Poland)*

Угорці на етапі формування південно-західних кордонів держави Рюриковичів

На межі VIII–IX ст. у межиріччі Дону і Сіверського Дінця з'явилися мігруючі з надріччя Ками, Білої і Уфи групи угорського етносу, що швидко просувалися на захід в околиці Дніпра. Терени Приазов'я контролювалися печенігами, підкореними хозарами. Вони також мандрували на захід у пошуках нових теренів. У результаті військового конфлікту частина угорських орд відкочувала на схід. Решта знайшла добрі пасовиська в межиріччі Дніпра і Дністра. Біля середини IX ст. в результаті зміни політичної ситуації в Хозарському каганаті до угрів долучилися кабари й ті виявилися втягнутими в кількालітню війну. Тоді ж ситуацією скористалися печеніги. В союзі з болгарами ними було знищено угорців, захоплено їхні стада і пасовиська. Угри, які пережили напад, вирушили до Карпатської улоговини.

На терені Угорської низовини до початку XXI ст. відкрито понад 2 тисячі поховань кочівників, датованих періодом так званого «віднайдення Батьківщини». На західних рубежах чорноморських степів на сьогодні виявлено майже 13 археологічних об'єктів з поодинокими похованнями або невеликими родовими цвинтарями. Не знайдено слідів зимування. До знахідок, інтерпретованих угорськими, з пізнішого періоду належать 2 окремі поховання і 2 родові цвинтарі, датовані між другою половиною X – початком XI ст. Мала кількість відкритих стійбищ засвідчує перетин Дніпра невеликою групою номадів. Її перебування в Чорноморській низовині слабо простежується, найімовірніше, не тільки з причини кількості кочівників, а також їхньої мобільності. Це зумовлювалося коротким періодом перебування невеликої популяції угрів на дуже розлогому терені. Вважається, що вони кочували не довше 25–30 років.

Поховання, датовані пізніше, вказують на зв'язок частини угрів на західних теренах чорноморського степу зі своєю надкамською вітчизною.

В записах *Київського літопису* про події рубежа IX–XI ст. немає багато згадок про угрів. Не численні артефакти вказують, що ті проникали на Русь, однак не впливали на формування матеріальної культури держави Рюриковичів.

Венгры на этапе формирования юго-западных границ государства Рюриковичей

На рубеже VIII–IX вв. в междуречье Дона и Северского Донца появились мигрирующие с поречья Камы, Белой и Уфы группы венгерского этноса, быстро продвигающиеся на запад в окрестности Днепра. Территорию Приазовья тогда контролировали печенеги, покоренные хазарами. Они также путешествовали на запад в поисках новых земель. В результате военного конфликта часть венгерских орд откочевала на восток. Остальные группы нашли пастбища в междуречье Днепра и Днестра. Около середины IX в. в результате изменения политической ситуации в Хазарском каганате к венграм присоединились взбунтовавшиеся кабары, втянув тех в войну, продолжавшуюся несколько лет. Ситуацией воспользовались печенеги, уничтожив в союзе с булгарами венгров, захватив их стада и пастбища. Венгры, пережившие нападение, отправились в Карпатскую котловину.

На территории Венгерской низины до начала XXI в. открыто более 2 тысяч кочевых захоронений, датированных так называемым периодом «обретения Родины». На западных рубежах черноморских степей на сегодня обнаружено почти 13 археологических объектов с одиночными захоронениями или небольшими родовыми кладбищами. Не найдено следов зимовки. К находкам, интерпретируемых венгерскими, с более позднего периода принадлежат 2 отдельных захоронения и 2 родовых кладбища, датированных между второй половиной X – началом XI вв. Малое количество открытых стойбищ свидетельствует о пересечении Днепра небольшой группой номадов. Ее пребывание на территории Черноморской низины прослеживается слабо. Это обусловлено краткостью пребывания небольшой популяции венгров на очень обширном пространстве. Номады кочевали там не более 25–30 лет. Позднейшие погребения указывают на связь какой-то группы проживавших на западных территориях черноморской степи венгров со своей надкамской родиной.

В событиях, имевших место между X–XI вв. записанных в *Киевской летописи*, о венграх упоминаний немного. Артефакты подтверждают их проникновение в среду Руси, однако отрицают существенное влияние на формирование материальной культуры государства Рюриковичей.

Starí Mad'ari v dobe vzniku juhozápadných hraníc Rurikovského štátu

Na prelome VIII a IX storočia sa po teritórii medzi riekami Don a Severný Donec rýchlo pohybovali skupiny ugrických kmeňov, migrujúce z okolia riek Kama, Belaja a Ufa, ktoré postupovali ďalej na západ k povodiu rieky Dneper. Územie Priazovska bolo v tom čase obsadené Pečenehmi, ktorí porazili Chazarov. Tí taktiež tiahli na západ, hľadajúc novú zem. Ako výsledok vojenských konfliktov, časť Staromad'arských kmeňov odtiahla na východ.

Ostatné skupiny našli dobré pastviny medzi Dneprom a Dnestrom. Okolo polovice 9. storočia kvôli zmenám politickej situácie v Chazarskom kaganáte sa k Starým Maďarom pridali aj odbojní Kabarovia. Maďari sa zapojili do niekoľko rokov trvajúcej vojny. Avšak napokon túto situáciu využili Pečenehovia a v spojení s Bulharmi ich rozprášili. Zabrali ich stáda a táboriská. Maďari, ktorí prežili, následne odtiahli do Karpatskej kotliny.

Na území Veľkej uhorskej nížiny sa od začiatku XXI storočia našlo viac ako 2 000 nomádske pohrebiská, datovaných do obdobia tzv. Zaujatia vlasti. V západných okrajoch pričiernomorských stepí sa zatiaľ našlo len 13 archeologických nálezísk s jednotlivými hrobmi alebo malými rodovými pohrebiskami. Neboli však nájdené žiadne stopy po zimoviskách. Nálezy z neskoršieho obdobia interpretované ako staromaďarské zahŕňajú 2 samostatné hroby a 2 rodové pohrebiská datované medzi druhú polovicu X a začiatok XI storočia. Neveľké množstvo nálezov môže naznačovať, že rieka Dneper bola prekročená len malou skupinou kočovníkov. Ich pobyt na území Čiernomorskej nížiny je sotva zreteľný, avšak zrejme nie kvôli ich množstvu, ale kvôli ich mobilite. Tiež to mohlo byť ovplyvnené aj krátkym časom zotrvania malého množstva Maďarov na veľmi veľkom území. Predpokladá sa, že tam táborili nie viac ako 25–30 rokov. Hroby mladšej datácie naznačujú, že niektoré skupiny Maďarov ostali v západných častiach Čiernomorskej stepi dlhšie, a udržiavali tradície z ich domoviny na brehoch rieky Kamy.

Udalosti, zapísané v tzv. *Kyjevskom letopise*, ktoré sa odohrali medzi IX a XI storočím neobsahujú veľa informácií o Maďaroch. Niekoľko artefaktov naznačuje, že Starí Maďari prenikli do okolia vznikajúcej Rusi, avšak formovanie materiálnej kultúry Rurikovského štátu neovplyvnili.

The Hungarians in the period of formation of the Rurikid state south-western borders

At the turn of the VIIIth and IXth century in the region between Don and Seversky Donets Rivers groups of Ugric people migrating from the basin of Kama, Belaya and Ufa appeared, quickly moving farther west to the Dnieper River area. The territory of the Priazovye was at that time controlled by the Pechenegs defeated by the Khazars. They also travelled to the west looking for lands. As a result of the military conflict parts of the Hungarian hordes migrated to the east. Remaining groups found good pastures between the Dnieper and Dniester Rivers. Around the middle of the IXth century due to change of a political situation in the Khazar Khaganate the Hungarians were joined by the rebellious Kabars. The Hungarians were involved into a few years war. Then this situation was exploited by the Pechenegs. In alliance with the Bulgarians they decimated the Hungarian population, overtook their herds and encampments. The Hungarians, who survived, migrated to the Carpathian Basin.

At the area of the Hungarian Plain, since the beginnings of the XXIst century more than 2 thousand of nomadic burials were discovered, dating back to the so called «Hungarian conquest period». At the western rims of the Black Sea steppes so far only 13 archaeological sites have been found with single graves or small ancestral cemeteries. No traces of wintering grounds were found. The finds from a later period interpreted as Hungarian include 2 individual burials and 2 ancestral cemeteries dated between the second half of the Xth century and the beginning of the XIth century. A small number of discovered sites may indicate that

the Dnieper River was crossed only by a small group of nomads. Their stay in the areas of the Black Sea Lowland is barely perceptible probably not only due to their size but also their mobility. This could have been affected also by a short residence time of a small population of the Hungarians on a very broad area. It is estimated that they camped no longer than 25–30 years. Burials of a later chronology indicate that some group of the Hungarians remained longer in the western part of the Black Sea steppe, maintained connection with their homeland on the banks of the Kama River.

The events that took place between the IXth and XIth century fixed in the so called *Kievan Chronicle*, do not include much about the Hungarians. A few artefacts indicate that the environment of the forming Rus was penetrated by the Magyars, not affecting however the formation of the material culture of the Rurikid state.

Денис Голованенко/Denys Holovanenko
(*Москва/Moscow, Росія/Russia*)

Побратимство та клятва землею на Русі

Ритуал чи обряд залишався в житті людини, незалежно від ступеня розвитку суспільства, в якому та знаходилася. Лише для людини символічні форми поведінки могли набувати вищого за звичні статусу. Розглянемо два приклади такої обрядової поведінки: обряд клятви землею й побратимства.

Опис клятви землею присутній у давньоруському перекладі «*Слова про знищення града*» Григорія Богослова, датоване XI ст. Перекладач вніс кілька вставок в оригінальний грецький текст. Одна з них містить опис обряду, що нас цікавить.

Разом з тим опис обряду наштовхує дослідника на певні паралелі, пов'язані зокрема з обрядом побратимства, відомим з давньоскандинавських джерел («*Сага про Гіслі*», «*Сага про побратимів*», «*Сага про Ньялу*»). Порівнюючи два обряди, помічаємо: по-перше, часову спільність для обох; по-друге, зв'язок із землею; по-третє, спільність завдань кожного ритуалу.

Отже, імовірно, внаслідок не лише географічної, а й соціально-політичної та культурної близькості Скандинавії та Русі обряд клятви землею містить спільні міфологічні й культурні засади з обрядом побратимства, що додає оптимізму в пошуку інших спільностей між обома культурами.

Побратимство и клятва землей на Руси

Ритуал или обряд присутствовал в жизни человека, независимо от степени развития того общества, в котором он находился. Только для человека символические формы поведения могли приобретать более высокий статус, чем естественные. В рамках данного доклада мы рассмотрим два примера подобного обрядового поведения: обряды клятвы землей и побратимства.

Описание обряда клятвы землей мы можем найти в древнерусском переводе «*Слова об избиении града*» Григория Богослова, датированом XI в. Переводчиком был

внесен ряд вставок в оригинальный греческий текст – одна из таких вставок и содержит описание интересующего нас обряда.

Вместе с тем, описание данного обряда наталкивает исследователя на определенные параллели. Речь идет об еще одном обряде, известном, на этот раз, из древне-скандинавских источников («Сага о Гисли», «Сага о побратимах», «Сага о Ньяле»): обряде побратимства. Обратившись к двоим этим обрядам, мы можем заметить, во-первых, общие для них временные рамки; во-вторых, их связь с землей; в-третьих, общие в некоторых случаях цели проведения ритуала.

Таким образом, мы можем предположить, что вследствие не только географической и социально-политической, но еще и культурной близости Скандинавии и Руси обряд клятвы землей имеет одни мифологические и культурные основы с обрядом побратимства, что позволяет продолжать поиск других точек соприкосновения между этими двумя культурами.

Prísazné bratstvo a zemská prísaha na Rusi

Rituály alebo obrady sú prítomné v živote každého človeka, bez ohľadu na stupeň rozvoja spoločnosti, v ktorej žije. Preto by sa nemal podceňovať význam, ktorý rituály zohrávajú v ľudskom živote. Totiž, jedine u ľudí môžu symbolické formy správania nadobudnúť dôležitejšie postavenie ako formy prirodzené. V tejto prezentácii predstavíme dva príklady takéhto rituálneho správania a to: rituály zemskej prísahy a prísazného bratstva.

Opis obradu zemskej prísahy môžeme nájsť v staroruskom preklade «*Reči o ničiacom krupobití*» od Gregora Naziánskeho, datovanom do XI storočia. Prekladateľ vložil do pôvodného gréckeho textu niekoľko vsuviek – a jednou z nich bola aj taká, ktorá obsahuje opis obradu, ktorý nás zaujíma.

Spolu s tým, opis spomínaného obradu historika tlačí k vymedzeniu určitých paralel. Narážame na ďalší obrad, tentoraz známy zo staroškandinávskych prameňov («*Sága o Gislím*», «*Sága o prísazných bratoch*», «*Sága o Njálovi*»): na obrad prísazného bratstva. Sledujúc oba tieto obrady, môžeme tvrdiť, že po prvé: pre oba obrady existuje spoločné časové vymedzenie; po druhé: oba majú súvislosť so zemou; po tretie: v niektorých prípadoch ide o rovnaký účel prevedenia rituálu.

Môžeme teda predpokladať, že v dôsledku nielen geografickej či sociálno-politickej, ale aj kultúrnej blízkosti Škandinávie a Rusi, obrad zemskej prísahy má tie isté mytologické i kultúrne korene ako obrad prísazného bratstva, čo umožňuje pokračovať v hľadaní ďalších styčných bodov medzi ruskou a škandinávskou kultúrou.

Twinning and oath of land in Rus'

Ritual of rite stayed in human life, regardless of the degree of development of the exiting society. Symbolic behaviors could acquire higher, than usual status only for the human. Let's consider two examples od such ritual behavior: rite of the oath of land and twinning.

Description of the oath of land is fixed in the ancient Rus' translation of *The Tale about the destruction of town* by Gregory the Theologian, dated the XIth century. The

translator made several inserts into the original Greek text. One of them contains the descriptions of the rite that interest us.

However, the description of the rite forces the researcher to suggest certain parallels associated in particular with the rite of twinning known from the old skandinavian sources («*The Saga about Hisli*», «*The Saga about Sister*», «*The Saga about Nyala*»). Comparing these two rites we can notice: at first, temporal commonality for both; secondly, the relationship with the land; thirdly, common aims of each ritual.

So, probably not only of the geographical, but also social, political and cultural proximity of Scandinavia and Rus', the oath of land rite contains common mythological and cultural foundations with the rite of twinning, which adds optimism in finding of the other similarities between the two cultures.

Марчін Граля/Marcin Grala
(*Краків/Kraków, Польща/Poland*)

Обставини появи Кіпріана на Русі та призначення його митрополитом. Постановка проблеми

УВ часи імператора Іоанна VI Кантакузіна і понтифікату константинопольського патріарха Філофея Візантія відмовилася від спроб шукати допомоги проти турків на Заході. Прихильники ісихазму поклали надії на потенціал Руського світу, який зберіг релігійну ортодоксальність. Частіше розглядалися варіанти політичного і церковного об'єднання Русі, що само по собі не було простим. Із захопленням Ольгердом Києва, протистояння Литви і Москви, окрім політичного, набуло й ідеологічного розголосу. Рішення патріархата щодо Руської митрополії мали велике значення. З однієї сторони, важко було проігнорувати вимоги литовського князя, який шантажував переходом у католицизм, з іншої – не можна було дозволити не помічати Москви, яка повільно вступала на шлях автокефалії. В таких складних умовах сюди відправився досвідчений політик, всесторонньо освічена людина, відомий болгарський священик Кіпріан. Важливо реконструювати найповніший спектр завдань патріаршого посланця на Русі, а також обставини, за яких йому довелося діяти. Слід з'ясувати передумови призначення Кіпріана митрополитом. Обрана проблематика є надзвичайно складною, а висновки часто мають гіпотетичний характер.

Обстоятельства появления Киприана на Руси и его назначения митрополитом. Постановка проблемы

Во времена императора Иоанна VI Кантакузина и понтификата константинопольского патриарха Филофея Византия отказалась от попыток искать помощь против турок на Западе. Сторонники исихазма полагали надежды на потенциал Русского мира, сохранявшего религиозную ортодоксальность. Чаще рассматривались варианты политического и церковного объединения Руси, что само по себе не было простым. После захвата Ольгердом Киева, соперничество Литвы и Москвы, наряду с политическим, получило идеологическую огласку. Решения патриархата в отношении Русской

митрополии приобрели большое значение. С одной стороны, сложно было проигнорировать требования литовского князя, шантажировавшего переходом в католицизм, с другой – нельзя было позволить не замечать Москвы, медленно вступающей на путь автокефалии. В таких сложных условиях сюда отправился происходящий из Болгарии Киприан, опытный политик, всесторонне образованный человек, известный болгарский священник. Важно реконструировать наиболее полную панораму задач патриаршего посланника на Руси, а также обстоятельства, в которых ему пришлось действовать. Следует разобраться в предпосылках назначения Киприана митрополитом. Избранная проблематика является чрезвычайно сложной, а выводы часто носят гипотетический характер.

Prehľad okolností príchodu Cypriána na Rus a jeho ustanovenia za metropolitu

Počas vlády cisára Jána IV. Kantakuzena a konštantínopolského patriarchu Filothea, sa mesto na Bospore odvrátilo od snáh získať pomoc proti Turkom na Západe. Začalo si všímať potenciál ruského sveta. Sveta, ktorý si udržal svoju ortodoxiu – čo bolo dosť dôležité pre podporovateľov hesychizmu. Byzancia sa stala zástancom politického a cirkevného zjednotenia s Rusou, avšak dosiahnuť taký stav nebolo jednoduché. Od okamihu, keď Algridas ovládol Kyjev, rivalita medzi Litvou a Moskvou, okrem svojho politického charakteru nadobudla taktiež ideologický rozmer. Patriarchálne rozhodnutia smerom k ruským metropolám sa tak stali ešte dôležitejšími. Na jednej strane sa stalo nemožným obísť Algridasové nároky, keď sa vyhrážal prestúpením na katolicizmus. Na druhej strane popieranie úlohy Moskvy pomaly viedlo k jej autokefálii, čo taktiež nemohlo byť akceptované. V takýchto ťažkých podmienkach Byzancia vyslala Cypriána, výborného politika a dobre vzdelaného vysokého cirkevného hodnostára z Bulharska.

Autor sa v tejto práci pokúsi predstaviť celú škálu cieľov, ktoré vyslanec patriarchu mal na Rusi dosiahnuť, ako aj okolnosti, v rámci ktorých pôsobil. Taktiež sa pokúsi odpovedať na otázku, kedy a z koho iniciatívy vzišla myšlienka ustanoviť Cypriána za metropolitu. Vzhľadom na to, že tieto otázky sú veľmi zložité, na mnohých miestach tvrdenia práce preberajú na seba podobu prehľadu, ktorý bližšie ukazuje výsledky skúmania len do istého stupňa mnohostrannej povahy tejto témy.

Circumstances of the appearance of Cyprian in Rus' and of his metropolitan appointment – overview

Under the rule of Emperor John VI Cantacuzenos and the Patriarch of Constantinople Philotheus, the Bosphorus area turned away from the attempts to seek help against the Turks in the West. A potential of the Russian world was getting noticed, a world keeping its orthodoxy – not an unimportant thing to the supporters of hesychasm. Byzantium became an advocate of political and ecclesial unification of Rus'. However, it was a challenge to create such state of affairs. From the moment Olgerd got control over Kyiv, the rivalry between Lithuania and Moscow, beside its political character, also took an ideological dimension. Patriarchal decisions towards Ruthenian's metropolis grew more important. From one hand, it became impossible to neglect Olgerd's claims, as he was threatening to convert to

Catholicism. From the other hand, to contest the role of Moscow, slowly entering the way to autocephaly, could not be acceptable either. In such difficult circumstances Byzantium sent a fine politician, thoroughly educated great ecclesiastic coming from Bulgaria, Cyprian.

The author tries to present quite a full panorama of goals that the patriarchal legate was to reach in Rus' but also the circumstances in which he had to operate.

The attempt will also be made to answer the question of when and by whose initiative the idea of metropolitan appointment of Cyprian materialized. Since these issues are extremely complex, in many places the argument takes the form of an overview, which brings closer only to a certain degree the multifaceted character of this subject.

*Моніка Камінська/Monika Kamińska
(Краків/Kraków, Польща/Poland)*

Монголи? Литовці? Русь? Знахідки зброї монгольського типу на польських землях та їхній історико-культурний контекст

Проблема етнічної належності (або, в ширшому розумінні, належності до культурного кола) носіїв елементів матеріальної культури, яку називають монгольською, татарською чи, особливо в російській літературі, татаро-монгольською, завжди дискусійна. Археологічних знахідок на території сучасної Польщі, датованих XIII–XIV ст. небагато, хоча з розвитком науки їхня кількість зростає щороку. Вперше систематизацію артефактів здійснив Вітольд Свентославський (*Archeologiczne ślady najazdów tatarskich na Europę Środkową w XIII w.*, Łódź 1997). На перший погляд, контекст більшості знахідок XIII ст. очевидний – вони становлять залишки монгольського вторгнення. Однак питання монгольської (татарської) присутності на польських землях здаються складнішими. Зброя відноситься до знахідок, конкретні типи яких піддаються швидкій дифузії, якщо виявляються зручними й ефективними в бою. Складним залишається датування археологічних джерел на основі типології конкретних категорій озброєння, деякі типи якого використовувалися, наприклад, у XII–XIV ст. Тому складно визначити, з якими подіями вони пов'язані. Головні проблеми інтерпретації породжують чимало питань. З'явилися також деякі нові знахідки предметів монгольського походження, не включені в каталог В. Свентославського.

Монголы? Литовцы? Русь? Находки оружия монгольского типа на польских землях и их историко-культурный контекст

Проблема этнической принадлежности (или же, в более широком смысле, принадлежности к культурному кругу) носителей элементов материальной культуры, называемой монгольской, татарской или, особенно в русской литературе, татаро-монгольской всегда дискуссионна. Археологических находок на территории современной Польши, датированных XIII–XIV вв., немного, хотя с развитием науки их количество увеличивается с каждым годом. Впервые систематизацию артефактов провел Витольд Свентославский (*Archeologiczne ślady najazdów tatarskich na Europę Środkową w XIII w.*, Łódź 1997). На первый взгляд, контекст большинства находок XIII в. очевиден – они

представляют остатки монгольских вторжений. Однако вопрос монгольского (и татарского) присутствия на польских землях в последующем столетии кажется более сложным. Оружие относится к находкам, конкретные типы которых подвергаются быстрой диффузии, если оказываются удобными и эффективными в бою. Трудной остается датировка археологических источников на основании типологии конкретных категорий вооружения. Некоторые типы вооружения использовались, например, в XII–XIV вв., поэтому сложно определить, с каким событием они связаны. Главные проблемы интерпретаций содержат немало вопросов. Появились также новые находки предметов монгольского происхождения, не включённые в каталог В. Свентославского.

Mongoli? Litovci? Rusi? Náleziská zbraní mongolského typu na území Poľska a ich kulturno-historický kontext

V tomto referáte bude predstavený problém etnickej príslušnosti (alebo všeobecnejšie, príslušnosti ku kultúrneho okruhu) nositeľov elementov materiálnej kultúry nazývanej ako mongolská alebo tatárska, či obzvlášť v ruskej odbornej literatúre ako tatársko-mongolská. Na území súčasného Poľska nie je veľa archeologických nálezísk datovaných do XIII–XIV storočia, hoci spolu s rozvojom záujmu o ne, ich z roka na rok pribúda. Prvý, kto ich zozbieral a opísal, bol Witold Świątosławski, v svojom katalógu (*Archeologiczne ślady najazdów tatarskich na Europę Środkową w XIII w.*, Łódź 1997). Už na prvý pohľad je kontext väčšiny nálezísk z XIII storočia očividný – jedná sa o pozostatky po mongolských nájazdoch. Avšak problém mongolskej (tatárskej) prítomnosti v poľských krajinách v ďalšom storočí sa zdá byť už viac komplikovaný. Zbrane sú samé o sebe kategóriou nálezísk, vrámci ktorej jednotlivé typy podliehajú rýchlej difúzii, ak sú užitočné a efektívne v boji. Chronologický rámec referátu vychádza zo špecifickosti datovania archeologických prameňov na základe typológie konkrétnych kategórii zbraní. Niktoré typy zbraní boli napríklad používané od XII do XIV storočia, takže na základe samotného náleziska je ťažké popísať k akým historickým udalostiam sa mohli viazať. Počas prezentácie budú predstavené hlavné problémy interpretácie, ako aj ukázané najjednoduchšie archeologické objekty vzhľadom na interpretáciu nálezísk zbraní. Taktiež budú spomenuté nové náleziská predmetov mongolskej proveniencie, ktoré sa nenachádzajú v katalógu W. Świątosławskiego.

Mongols? Lithuanians? Ruthenians? The findings of the Mongol-type weapons on the Polish territory and their cultural and historical context

The paper will present the problem of ethnicity (or, more generally, of belonging to a culture circle) of the carriers who's elements of the material culture are known as Mongolian, Tatar or, especially in the Russian literature, Tatar-Mongolian. Archaeological findings from the current Polish territory, dated to the XIIIth–XIVth century, are not numerous, but year after year their number increases. The first time they were gathered and described in the catalogue of Witold Świątosławski (*Archeologiczne ślady najazdów tatarskich na Europę Środkową w XIII w.*, Łódź 1997). At the first glance, most of the context of the XIIIth century findings is obvious – they're the remains of the Mongol invasions. However, the problem of the presence of Mongols (Tatars) on the Polish territory in the next century seems to be more complicated.

The weapons are a category of findings which types underwent the rapid diffusion, if they turned out to be handy and effective during the battle. The chronological framework of the paper was set due to the dating of archaeological sources on the basis of the typology of specific categories of weapons. Some types of weapons were used, for example, from the XIIth to XIVth centuries, so on the basis of the findings, it is difficult to determine with which historical event they could be related. During the presentation the main problems of interpretation of finding weapons will be discussed. New findings of the Mongolian provenance which were not included in the catalogue of W. Świątosławski, will be also presented.

*Небойса Карталија/Nebojsa Kartalija
(Новий Сад/Nový Sad, Сербія/Serbia)*

Роль великого сербського князя Белуша в угорсько-руських відносинах середини XII ст.

Володар Сербії, великий князь Белуш (1110/1115–1198) був однією з найважливіших фігур на Балканах XII ст. На той час Сербія уклала союз із Угорським королівством, спрямований проти Візантії. Угоду скріпили сербсько-угорські матримоніальні зв'язки. Белуш, як угорський бан і палатин, а також дядько молодого короля Гейзи II, брав активну участь у формуванні угорської зовнішньої політики. Коли в 1146 р. король одружився на сестрі волинського і київського князя Ізяслава Мстиславовича Єфросинії, було створено могутній альянс Арпадів, Мономаховичів та сербської великокнязівської династії. Додатково союз скріпив шлюб між донькою Белуша й братом Ізяслава Володимиром. Опрацювавши джерела та історіографію, спробуємо проаналізувати роль та впливи сербського володаря в політичних і династичних контактах Центральної та Південно-Східної Європи середини XII ст. Автор намагатиметься полегізувати з думкою про те, що Белуш і його сестра, мати молодого короля Гейзи II, королева Олена Сербська, мали значний вплив на укладення шлюбу короля з київською княжною та на створення угорсько-київського союзу, спрямованого проти Візантії.

Роль великого сербського князя Белоша в венгерсько-руських відносинах в середині XII в.

Правитель Сербії, великий князь Белош (1110/1115–1198) был одной из наиболее важных фигур на Балканах в XII в. В то время Сербия находилась в союзе с Венгерским королевством, направленном на разрушение гегемонии Византии в регионе. Союз скрепился сербско-венгерскими династическими связями. Белош, будучи венгерским баном и палатином, а также дядей и опекуном молодого короля Гейзы II, принимал активное участие в формировании венгерской внешней политики. Когда в 1146 г. король женился на Евфросинии, сестре волинского и киевского князя Изяслава Мстиславовича, был создан могучий альянс Арпадов, волинских Мономаховичей и сербской великокняжеской династии. Этот союз дополнительно скрепил брак дочери Белоша с братом Изяслава Владимиром. Опираясь на информацию источников и наработки историографии, постараемся проанализировать роль и значение сербского

правителя в политических и династических контактах Центральной и Юго-Восточной Европы в середине XII в. Автор попытается полемизировать с тезисом о том, что Белош и его сестра, мать молодого короля Гейзы II, королева Елена Сербская, имели значительное влияние на заключение брака Гейзы с киевской княжной, а также на создание венгерско-киевского союза, направленного против совместного врага – Византийской империи.

Srbský veľký župan Beloš ako účastník uhorsko-ruských vzťahov v polovici XII storočia

V XII storočí bol srbský vládca, veľký župan Beloš (1110/1115–1198) jednou z najdôležitejších postáv na Balkáne. V priebehu XII storočia Srbsko, v snahe oslabiť byzantskú supremáciu uzavrelo spojenectvo s Uhorskom. Toto spojenectvo bolo potvrdené srbsko-uhorskými dynastickými zväzkami. Uhorský bán, palatín, strýko mladého kráľa Gejzu II. a taktiež jeho vychovávateľ Beloš, aktívne participoval na určovaní uhorskej zahraničnej politiky. Keď sa v roku 1146 kráľ Gejza II. oženil s Eufrozínou, sestrou Izjaslava Mstislaviča, kniežaťa volynského a kyjevského, vznikla silná aliancia medzi Arpádovcami, volynskými Monomachovičovcami a vládnuou veľkožupanskou dynastiou v Srbsku. Aliancia bola umocnená svadbou Belošovej dcéry a Izjaslavovho brata, kniežaťa Vladimíra. Na základe prameňov a historiografie, autor práce vysvetlí úlohu a význam srbského panovníka Beloša v politických a dynastických vzťahoch v strednej a juhovýchodnej Európe v polovici XII storočia. Autor sa pokúsi predstaviť tézu, že Beloš a jeho sestra, matka uhorského kráľa Gejzu II., kráľovná Jelena Srbská, mali rozhodujúci vplyv na uzavretie Gejzovho manželstva s kyjevskou kňažnou a vytvorenie uhorsko-kyjevskej aliancie namierenej proti spoločnému nepriateľovi, konkrétne proti Byzantskej ríši.

Serbian Grand Prince Beloš as a participant of the Hungarian-Ruthenian relations in the mid-XIIth century

The Serbian ruler, Grand Prince Beloš (1110/1115–1198) was one of the most important figures in the Balkan region in the XIIth century. During the XIIth century Serbia was in allied relations with Hungary, in an effort to relieve the supreme Byzantine rule. The alliance was confirmed by Serbian-Hungarian dynastic connections. The Hungarian ban and Palatine, Beloš, being the uncle of the young King Geza II, and also his guardian, actively participated in the creation of the Hungarian foreign policy. When in 1146 King Geza II married Eufrosina, the sister of Izjaslav Mstislavovich, Prince of Volhynia and Kiev, a powerful alliance was created between Arpad-Monomahovič from Volhynia and grand prince dynasty of Serbia. The alliance was strengthened by the marriage of Belos' daughter to Izjaslav brother, Prince Vladimir. Based on the sources and attitudes of historiography, the author of this paper examines the role and importance of the Serbian ruler Beloš in political and dynastic relations in the Central and South-Eastern Europe in the mid-XIIth century. The author attempts to argue the thesis that Beloš and his sister, the mother of King Geza II of Hungary, Queen Jelena of Serbia, had a significant influence on the conclusion Geza's

marriage with the Kyiv Princess and the creation of the Hungarian-Kyiv alliance turned against the common enemy, in particular the Byzantine Empire.

*Антон Ковальов/Anton Kovalev
(Мінськ/Minsk, Білорусь/Belorussia)*

Перші згадки про міста Закарпаття в *Descriptio Europae Orientalis*

Трактат *Descriptio Europae Orientalis* (DEO) створений близько 1307–1308 рр. на замовлення курії папи Климента V з метою збору найповнішої інформації про Східну Європу для брата Філіпа Красивого Карла Валуа, проголошеного імператором Латинської імперії. Не викликає сумнівів західноєвропейське походження невідомого автора трактату, очевидно, монаха-домініканця. Однак детальна інформація про території на Сході змушує припустити одержання анонімом, принаймні, частини інформації (наприклад, про Польщу й Угорщину) з якогось східноєвропейського джерела.

Опису Угорського королівства присвячено близько чверті всього тексту *DEO*. При цьому географічні дані про територію Угорщини розподілені вкрай нерівномірно. Слід було б очікувати детальнішого опису земель західної частини королівства. В цілому столичні, центральні комітати країни дійсно занотовані детальніше, ніж східні. Однак тенденція порушується при повідомленні аноніма про території, які входять до складу сучасної Закарпатської області України.

Щільність і компактність розміщення свідчень про них перевершує будь-яку з інших земель, описаних у трактаті. Отже, можна говорити про угорське, румунське чи слов'янське протоджерело, можливо, усного походження, використане папською курією. В ряді випадків простежується найраніша згадка населеного пункту в писемних джерелах: «Область Трансильванія омивається найбільшими судоходними ріками, якими великими кораблями розвозиться сіль по всьому королівству і в інші сусідні області, а саме: Вишкове [угор. Visk, румун. Vâșc. – *A. K.*], Тячів [угор. Técső, румун. Teseu Mare. – *A. K.*], Теребля [угор. Talaborfalu, румун. Talabor. – *A. K.*], Тиса, Сігіт [угор. Máramarosszige, румун. Sighetu Marmației. – *A. K.*], Прут, Лапош, Сомеш, Ареш, Марош, Бистриця».

Первые упоминания о городах Закарпатья в «*Descriptio Europae Orientalis*»

Трактат *Descriptio Europae Orientalis* (DEO) был создан около 1307–1308 гг. по заказу курии папы Климента V с целью сбора наиболее полной информации о Восточной Европе для брата Филиппа Красивого Карла Валуа, провозглашенного императором Латинской империи и планировавшем вторжение на Балканы. Не вызывает сомнения западноевропейское происхождение неизвестного автора трактата, по-видимому, монаха-доминиканца. Однако подробная информация о территориях на Востоке заставляет предположить получение анонимом, по крайней мере, части информации (например, о Польше и Венгрии) из какого-то восточноевропейского источника.

Описанию Венгерского королевства посвящено около четверти всего текста *DEO*. При этом географические данные о территории Венгрии распределены крайне

неравномерно. Следовало бы ожидать наиболее подробного описания земель западной части королевства. В целом столичные, центральные комитаты страны действительно описаны более подробно, нежели восточные. Однако тенденция нарушается при повествовании анонима о территориях, входящих сейчас в состав современной Закарпатской области Украины.

Плотность и компактность размещения сведений о них превосходит любую другую из земель, описанных в трактате. Таким образом, можно говорить о венгерском, румынском или славянском протоисточнике, возможно, устного происхождения, использованного в папской курии. В ряде случаев обнаруживается самое раннее упоминание населенного пункта в письменных источниках: «Область Трансильвания омывается величайшими судоходными реками, по которым большими кораблями развозится соль по всему королевству и в другие соседние области, а именно: Вышково [укр. Вишкове, венг. Visk, румын. Vâșc. – *A. K.*], Тячев [укр. Тячів, венг. Técső, рум. Teceu Mare. – *A. K.*], Талабор [укр. Теребля, венг. Talaborfalu, рум. Talabor. – *A. K.*], Тиса, Сигет [укр. Сігіт, венг. Máramarosszige, рум. Sighetu Marmăției. – *A. K.*], Прут, Лапош, Сомеш, Арьеш, Марош, Быстрица».

Prvá zmienka o miestach v Zakarpatsku v «*Descriptio Europae orientalis*»

Pojednanie *Descriptio Europae Orientalis* (*DEO*) vzniklo okolo rokov 1307–1308, na žiadosť pápežskej kúrie Klementa V. Jeho cieľom bolo zhromaždiť čo možno najviac informácií o východnej Európe pre Karola z Valois, brata francúzskeho kráľa Filipa IV. Pekného. Karol, na začiatku XIV storočia, zdedil titul Latinského cisára a v roku 1307 plánoval výpravu na Balkán, aby sa zmocnil svojho trónu. *DEO* vzniklo na podporu Karolových ambícií a jeho autor bol s veľkou pravdepodobnosťou dominikánsky mních. Veľmi presné údaje o niektorých oblastiach na Východe nám naznačujú, že aspoň časť informácií v tomto diele je východoeurópskeho pôvodu.

Napríklad, ak zoberieme do úvahy opis Uhorského kráľovstva, ktorému je venovaná najmenej jedna štvrtina celého *DEO*, vidíme, že hustota geografických informácií je nerovnomerná. Najmä územie dnešného Zakarpatska na východnej hranici kráľovstva je opísané s dokonalou presnosťou. Množstvo geografických údajov na kilometer štvorcový tu je vyššie, ako na akomkoľvek inom opisovanom území a to dokonca aj vrátane Grécka, ktorého opis sa zakladal na detailnom diele *Etymologiae* od Izidora Sevilského. Na základe toho, môžeme predpokladať, že neznámy autor tohoto pojednania použil maďarské, rumunské alebo slovanské pramene. Alebo sa môžeme domnievať, že informácie nečerpал z písomných prameňov, ale od informátora.

Nižšie uvádzame odsek 107 z *DEO*, kde je popísané Zakarpatsko. Tento popis je prvým historickým súpisom viacerých geografických názvov z toho územia v písomných prameňoch: «Územie Transilvánie je ohraničené najväčšími splavnými riekami, po ktorých veľké lode dopravujú soľ do kráľovstva a do iných susedných oblastí, menovite do: vysic [ukr. Вишкове, maď. Visk, rum. Vâșc. – *A. K.*], thecu [ukr. Тячів, maď. Técső, rum. Teceu Mare. – *A. K.*], Талабор [ukr. Теребля, maď. Talaborfalu, rum. Talabor. – *A. K.*], thiscia, soget [ukr. Сігіт, maď. Máramarosszige, rum. Sighetu Marmăției. – *A. K.*], purut, lapis, sconus, aragas, morus, bistrice».

The first mentions of Transcarpatian townes in *Descriptio Europae orientalis*

The treatise *Descriptio Europae Orientalis* (DEO) was created circa 1307–1308, on demand of the curia of the Pope Clement V. The source followed the goal of providing Charles Valois, the brother of the French king Philip the Fair, with all fullness of the information about the Eastern Europe. Charles at the beginning of the XIVth century inherited the title of the Latin emperor and in 1307 was planning the invasion to the Balkan Peninsula to claim his throne. The treatise was created to support Charles Valois ambitions and its author with the high probability was a Dominican monk. However, an extremely relevant information about some regions on the East makes us suspect that at least a part of the information of the treatise was of the Eastern European origin.

For instance, we consider the description of the Hungarian kingdom, which takes at least one quarter of the text of *DEO*. The density of the geographical data here is irregular. However, the region of modern Transcarpatia on the Eastern board of the kingdom is described with the finest accuracy. The density of the geographical data per square kilometer here is higher than in any other area, described in the treatise, even though the description of Greece was based on the extra detailed *Ethymologie* of Isidore of Seville. Therefore we may suppose the using of the Hungarian, Romanian or Slavic source by the anonymous. We may also suspect, it was not a written source, but an informant.

We quote the paragraph 107 of *DEO*, where Transcarpatia is described below. This quote is the first historical mention for several of the toponymos (highlighted in fold) in the written sources: «The Region of Transilvania is bordered by the biggest navigable rivers, by these rivers the large ships deliver salt throughout the kingdom and to other neighboring regions, scilicet: vysis [ukr. Вишкове, hung. Visk, rom. Vâșc. – *A. K.*], thecu [ukr. Тячів, hung. Técső, rom. Teceu Mare. – *A. K.*], Талабор [ukr. Теребля, hung. Talaborfalu, rom. Talabor. – *A. K.*], thiscia, soget [ukr. Сігіт, hung. Máramarosszige, rom. Sighetu Marmăției. – *A. K.*], purut, lapis, sconus, aragas, morus, bistrice».

Адам Мадер/Adam Mader
(*Братислава/Bratislava, Словаччина/Slovak Republik*)

Двохосновні імена Моймировичів на Русі і в центральноевропейських династіях

У генеалогічних таблицях династій, що вважаються слов'янськими, з X до XIV ст. можна ідентифікувати 18 Святополків. Спочатку це ім'я двічі з'явилося в династії Моймировичів, п'ять разів серед Рюриковичів, один раз у П'ястів, чотири рази у Пшемислідів і шість Святополків можна зустріти серед поморських Грифітів, князів Ругії і нащадків гданського князя Собеслава. Одне з наших попередніх досліджень дозволило виявити ще одне двохосновне ім'я в династії Моймировичів, притаманне іншим династіям, – Ростислав. Феномен використання двохосновних імен Моймировичами, не відомих іншим слов'янським династіям, дозволяє висловлювати різні пояснення передання подвійних імен. У ситуації з Польщею можна вважати, що вплив на цей процес стався через шлюб між представницею чеської правлячої династії Добрави й Мешка I. Це був перший приклад появи імені *Святополк* у Польщі. Тоді ж ім'я

Святополк уживалося й на Русі, контакти якої не обмежувалися тільки Польщею, а й охоплювали Угорське королівство, де двохосновні імена зустрічалися серед Арпадів (наприклад, Владислав, Домослав).

Яким чином у династії Рюриковичів з'явилася традиція двохосновних імен? Перший раз цей тип імені нотується в X в. під час правління княгині Ольги, яка значною мірою вплинула на поширення християнства в країні. Тоді спостерігався початок змін у традиції надання імен династією Русі, які часто ставали двохосновними і в наступні століття домінували. У моравській лінії Пшемислідів ім'я *Святополк* з'явилася один раз після шлюбу оломоуцького князя Оттона I з дочкою Бели I Євфимією. Невідомо як сильно вона вплинула на вибір імені моравських Пшемислідів, утім відомо, що її батько мав уділ у Нітрі, слов'янську дружину (Ріхезу), назвав сина двохосновним ім'ям (Владислав).

Двухосновные имена Моймировичей на Руси и в центральноевропейских династиях

В генеалогических таблицах правящих династий, считающихся славянскими, с X до XIV в. можно идентифицировать 18 Святополков. Сначала это имя появилось два раза в династии Моймировичей, потом пять раз среди Рюриковичей, один раз у Пястов, четыре раза в Пшемислидов и шесть Святополков можно встретить среди поморских Грифитов, князей Ругии и потомков гданского князя Собеслава. Одно из наших предыдущих исследований позволило выявить еще одно двухосновное имя, происходящее с династии Моймировичей и общее для многих династий – Ростислав. Феномен использования двухосновных имен в династии Моймировичей, не встречающихся ни в одной другой славянской династии, позволяет высказывать разные мнения, объясняющие передачу двойных имен. В ситуации с Польшей можно считать, что влияние на этот процесс производил брак между представительницей чешской правящей династии Добравой и Мешком I. Это был первый пример, когда имя *Святополк* появилось в Польше. В то же время имя *Святополк* появляется и на Руси, контакты которой не ограничивались только Польшей, но охватывали Венгерское королевство, где двухосновные имена встречались среди Арпадов (например Владислав, Домослав).

Каким образом в династии Рюриковичей возникла традиция двухосновных имен? Первый раз этот тип имени появился в X в. во время правления княгини Ольги, сильно повлиявшей на распространение христианства в стране. Тогда наблюдалось начало изменений в традиции имянаречения правящей династии Русі. Эти имена все чаще становились двухосновными и в последующие столетия доминировали. В моравской линии Пшемислидов имя *Святополк* появилось один раз со времен брака оломоуцького князя Оттона I с дочерью Бели I Евфимией. Неизвестно как сильно она повлияла на выбор имени моравских Пшемислидов, но известно, что ее отец имел уділ в Нитре, славянскую жену (Рихезу), назвал сына двухосновным именем (Владислав).

Dvojzložkové mená Mojmiróvcov na Rusi a v stredoeuropských dynastiách

V rodostromoch dynastií, ktoré môžeme nazvať slovanskými vieme medzi X–XIV storočím identifikovať 18 Svätoplukov. Pôvodne sa meno objavilo dva krát v Mojmiróvskej dynastii, päť krát u Rurikovcov, raz u Piastovcov, štyri krát u Přemyslovcov a šesť Svätoplukov bolo v Pomoranských dynastiách Sobjeslavovcov, Gryficiovcov a Rujanovcov. Svoj doterajší výskum s dôrazom na jednotlivé osobnosti sme obohatili o ďalšie meno Mojmiróvskej dynastie, ktorým je Rastislav. Fenoménom Mojmiróvskej dynastie je práve používanie dvojzložkových mien, v žiadnej inej slovanskej dynastii sa podobné mená nevyskytujú, čo zároveň ponúka šance pre rôzne tézy o prenose dvojzložkových mien. V prípade Poľska predpokladáme vplyv prichádzajúci cez sobáš s Doubravkou z českej panovníckej rodiny. V čase kedy sa prvý krát objavuje meno Svätopluk v Poľsku. V rovnakom čase ako na Kyjevskej Rusi. Kyjevská Rus sa svojimi kontaktmi upínala nie len na Poľsko ale aj na Uhorsko, v ktorom tiež figurujú dvojzložkové mená vo vláducej Arpádovskej dynastii (Ladislav, Domoslav). Dokumentovať to môžeme pomocou *PVL* pri opise vysoko postaveného Uhra v družine zavraždeného Borisa. Prečo sa špecifická forma dávania dvojzložkových mien etablovala v dynastii Rurikovcov? Prvý krát sa tento druh dávania mien v Rurikovskej dynastii objavuje v X storočí za vlády kňažnej Olgy. Osoba, ktorá významným spôsobom prispela k prijatiu kresťanstva na Rusi. V tomto období možno sledovať začiatok prerodu Kyjevskej Rusi, na ktorého konci výrazne prevládajú dvojzložkové mená. V Moravskej vetve Přemyslovcov sa meno Svätopluk objavuje až za manželstva Ota I. Olomouckého a Eufémie (dcéry Bela I). Do akej miery Eufémia ovplyvnila výber mena je otázne, faktom však zostáva, že jej otec bol nitrianskym údelným kniežaťom mal slovanskú manželku (Rychezu) a svojmu synovi dal rovnako dvojzložkové meno (Ladislav).

Bithematical names of the House of Mojmir on Rus' and in the Central European dynasties

We are able to identify 18 Svatoplucs from the Xth to XIVth century in family trees of ruler dynasties, which can be entitled as Slavic. Primarily the name occurred twice in Mojmir dynasty, five times in Rurikid dynasty, once in dynasty of Piasts, four times in Přemysl dynasty and six Svatoplucs were present in Pomeranian dynasties of Sobjeslav, Gryfic and Rujan. Our previous research focused on particular personalities is enriched with another name of Mojmir dynasty – Rastislav. Phenomenon of Mojmir dynasty is using of bithematical names, in any other Slavic dynasty such names do not occur, at the same time this fact offers opportunities for various theses about carrying over bithematical names. In case of Poland we assume influence resulting from marriage between Dobrawa from Bohemian ruler family and Mieszko I. It is the first time when the name *Svatopluc* appeared in Poland. Exactly in the same time like in Kievan Rus'. Kievan Rus' with its contacts was tightened not only to Poland but also to the Kingdom of Hungary where bithematical names existed in ruling Arpadian dynasty (e. g. Ladislav, Domoslav). It can be documented by *PVL* with a description of an exalted Hungarian in a retinue of killed Boris.

Why has the specific form of the giving of bithematical names adapted in Rurikid dynasty? For the first time this type of name giving in Rurikid dynasty appeared in the Xth

century during the rule of the princess Olga. Person, who markedly contributed to acceptance of Christendom on Rus'. In this period we can see the beginning of a turnover of Kievian Rus', on which's end bithemathical names considerably dominate. In Moravian branch of Přemyslid name *Svatopluk* occurs just since Oto I of Olomouc and Eufemia's (daughter of Belo I) marriage. It is disputable how much did Eufemia influenced the choice of the name, but the fact is that her father had appanage of Nitra, he had Slavic wife (Rykheza) and gave his son equally bithemathical name (Ladislav).

*Міхал Міхальські/Michał Michalski
(Краків/Kraków, Польща/Poland)*

Військова кампанія Мстислава Мстиславовича проти Угорщини й Польщі та допоміжна роль половецьких груп

Нами коротко окреслена політична ситуація в Галицькому князівстві напередодні втручання у війну за Галич Мстислава Удатного. Актуалізуємо питання участі цього правителя у конфліктах за впливи в князівстві, початкову спробу зайняття міста внаслідок мирних дипломатичних переговорів з Андрієм II і пізнішу військову підтримку, надану Данилові та Василькові Романовичам у протистоянні з уграми і поляками. Окреслено зв'язки князя Мстислава з половцями, що вплинуло на його можливість заручатися підтримкою номадів під час військових походів. Проаналізовано дані джерел про участь кочівників у кампаніях володаря проти угрів і поляків, зосереджено увагу на бойових якостях цих загонів.

Мстислав Удатний був одружений з дочкою хана Котяна, примирення з яким стало одним з найважливіших у його системі союзів. Близькі контакти зі знатним половецьким родом дозволили використовувати кочівників у військових походах. Перше застосування половецьких сил відбулося після переходу белзького князя Олександра на бік краківського володаря Лешека Білого. Ослаблені Данило і Василько Романовичі отримали допомогу Мстислава, який прибув разом з половцями. Однак здобути опанований уграми Галич тоді не вдалося, пограбованими кочівниками виявилися лише околиці міста.

Через кілька років Мстислав укотре звернувся по допомогу до номадів. У тому випадку вони склали основу розвідувальних або авангардних загонів, маючи на меті захищати головні сили та збирати інформацію про місце майбутньої битви. Половці прибули на день швидше, ніж війська Мстислава, щоби «оцінити» сили ворога. Вони не мали на меті вступати у бій з противником, що підтверджується їхнім відступом під час атаки угорсько-польських сил. Як занотовано в *Іпатіївському літописі*, номади виконали своє завдання відмінно, проведена розвідка й допомога в поході привели до перемоги над угорсько-польськими силами, що уможливило опанування Галичем.

Военная кампания Мстислава Мстиславовича против Венгрии и Польши, а также вспомогательная роль половецких групп

Нами кратко очерчена политическая ситуация в Галицком княжестве перед началом участия в войне за Галич Мстислава Удалого. Актуализирован вопрос участия этого правителя в конфликтах за влияние в княжестве, начальная попытка взятия Галича в результате мирных дипломатических переговоров с венгерским королем и позже военная поддержка оказанная Даниилу и Васильку Романовичам в противостоянии с венграми и поляками. Обозначены связи Мстислава с половцами, повлиявшие на получение князем возможности заручиться во время военных походов их помощью. Источники говорят об участии половцев в кампаниях Мстислава против венгров и поляков, их боевых качествах, характере использования.

Мстислав Удалой был женат на дочери хана Котяна, примирение с которым было в то время одним из важнейших в его системе союзов. Близкие контакты со знатным половецким родом повлияли на возможность привлечения номадов в военные походы. Первое применение половецких сил Мстиславом произошло после перехода белзского князя Александра на сторону краковского правителя Лешка Белого. Ослабленные Даниил и Василько Романовичи получили помощь от Мстислава, прибывшего вместе с отрядами половцев. Однако в данном случае захваченный венграми Галич заполучить не удалось. Ограбленными кочевниками оказались только его окрестности.

Немного позже Мстислав еще раз обратился за помощью к половцам. В этом случае они составляли разведывательные или авангардные отряды с целью защиты главных сил, разведки на месте будущей битвы. Кочевники прибыли на день раньше отрядов Мстислава, чтобы «изучить» силы врага. Их не уполномочивали вступать в бой с противником, что подтверждается отступлением после атаки венгерско-польских сил. Согласно *Ипатьевской летописи*, половцы отлично справились со своей задачей осуществленная ими разведка и помощь в походе привели к победе над венгерско-польскими силами, позволившей овладеть Галичем.

Výpravy Mstislava Mstislaviča proti Uhrom a Poliakom – pomocná úloha poloveckých oddielov vo vojenských konfliktoch

Táto práca bude v krátkosti riešiť politickú situáciu v Haličskom kniežatstve v období pred zápasom Mstislava Mstislaviča o kontrolu nad týmto územím. Popíšeme účasť tohto panovníka na boji o vplyv nad kniežatstvom. Budeme sa venovať počiatkovej snahe o zabitie Haliča prostredníctvom mierových vyjednávaní s uhorským kráľom a následne vojenskou podporou udelenou Danielovi a Vasilkovi Romanovičovcom v bitkách s Uhrami a Poliakmi.

V ďalšej etape sa budeme venovať vzťahom medzi Mstislavom a Polovcami (ktoré mu umožnili získať podporu ich oddielov vo vojenských výpravách). Bude prezentovaný rozbor zmienok o účasti Polovcov v Mstislavových výpravách proti Uhrom a Poliakom. Okrem toho, zhodnotíme význam poloveckých vojsk v bitkách a spôsob akým boli použité.

Vieme, že Mstislav bol ženatý s dcérou Kotjana. Toto spojenectvo s chánom bolo jedno z jeho najdôležitejších. Úzke kontakty s Kotjanovým rodom mali veľký vplyv na príle-

žitost' využiť kočovníkov vo vojenských akciách. Polovecké oddiely boli po prvý krát použité, keď belzské knieža Alexander prešiel na nepriateľskú stranu (k Leškovi Bielemu). Mstislav spolu s nimi pritiahol a podporil Daniela a Vasilka. Avšak v tom čase Halič ešte neobsadil.

O dva roky neskôr Mstislav opäť obdržal pomoc od Polovcov. V tomto prípade, boli kočovníci použité ako prieskumné jednotky či ako istý typ predvoja s cieľom chrániť hlavné sily a rozoznávať situáciu na mieste bitky. Polovci dorazili deň pred Mstislavovými oddielmi, ich cieľom bolo «obzrieť si» nepriateľské vojská. Neplánovali zraziť sa s nepriateľom, čo potvrdzuje aj ich ústup, v okamihu, keď boli napadnutí uhorsko-poľskými silami. Ako čítame v *Ipaťevskom letopise*, Polovci splnili svoju úlohu vynikajúco. Ich pomoc vo výprave prispela k víťazstvu a umožnila Mstislavovi obsadiť Halič.

Mstislav Mstislavovich's military expeditions against the Hungarians and Poles and supporting role of the Cumanian troops

The paper will briefly discuss the political situation in the Galician Principality before Mstislav Mstislavovich began the struggle to control the region. We shall review the participation of this ruler in the fight for influence in the principality, discuss the initial attempt to take over Galich by means of peaceful diplomatic negotiations with the King of Hungary and subsequent military support granted to Daniel and Vasilko Romanovichs in the battles with the Hungarians and Poles.

At the later stage we'll discuss the relationship between Mstislav and the Cumanians (which enabled the support of their troops in military campaigns). The analysis of the historic information about the participation of Cumanian in Mstislav's campaigns against the Hungarians and Poles will be presented. Furthermore we'll consider the value of the Cumanian troops in the battles and how they were used.

We know that Mstislav was married with the daughter of Kotyan. His alliance with this Khan was one of the most important. Close contacts with Kotyan's family had great influence on the opportunity to use the nomads in military expeditions. Cumanian troops were used for the first time when the Prince of Belz Alexander moved to the enemy side (Leszek the White). Mstislav arrived in the company of the Cumanian troops and supported Daniel and Vasilko. However, at this time he did not capture Galich.

Two years later Mstislav once again reached to the Cumanian troops for help. In this case, nomads were used as reconnaissance troops or as the branches of the avant-garde with the purpose to protect the main force and to recognize the situation at the place of the battle. The nomads arrived a day before the troops of Mstislav, their target was to «look» at the enemy troops. They had not planned to engage with the enemy, what confirms their retreat when they were attacked by the Hungarian-Polish forces. As we read in *Hypatian Codex*, Cumanian completed their task superbly. Their help in the expedition led to the victory and enabled Mstislav to take control over Galich.

Андрій Носенко/Andriy Nosenko
(*Івано-Франківськ/Ivano-Frankivs'k, Україна/Ukraine*)

**Рязанські князі-ізгої в русько-угорсько-польських міждинастичних відносинах
40–60-х рр. XIII ст.**

2 липня 1217 р. у Рязанській землі відбулася трагедія, відома під назвою «бійня в селі Ісади». Два брати, Гліб і Костянтин Володимировичі, запросили родичів на бенкет, де за допомогою половців перебили п'ятьох двоюрідних і одного рідного брата. Згодом Гліб і Костянтин, після невдалої спроби зайняти Рязань, втекли до кочівників, де Гліб, як стверджує літописець, зійшов з розуму й помер, а про Костянтина в північноруських нарративах жодних згадок не знаходимо.

Втім у 1241–1242 рр. Костянтин Володимирович спершу появився на Волині, а потім, як союзник допомагав Ростиславові Михайловичу в боротьбі за Галич. Якийсь час він за підтримки Ольговичів або угорців утримував Перемишль, поки Данило Романович не відрядив проти нього свого двірського Андрія.

Після смерті Костянтин залишив сина Євстафія, прозваного літописцями «окаяним і беззаконним», який брав участь у військових походах литовського князя Міндовга на Польщу та вбивстві мазовецького князя Земовита I, зятя Данила Романовича. Він же полонив сина Земовита – Конрада. Згодом Євстафій на чолі литовського війська розорив волинські землі навколо міста Камень, проте, переслідуваний воєводами Володимирка – Желиславом та Степаном Медушником, був змушений відступити. Невідомо, чи Євстафій був учасником битви на озері Нобель. Після смерті Міндовга 1264 р. князь Войшелк убив Євстафія.

**Рязанские князья-изгои в русско-венгерско-польских междинастических
отношениях 40–60-х гг. XIII в.**

2 июля 1217 г. в Рязанской земле произошла трагедия, известная под названием «бойня в селе Исады». Два брата, Глеб и Константин Владимировичи, пригласили своих родственников на банкет, где при помощи половцев перебили пятерых двоюродных и одного родного брата. Впоследствии после неудачной попытки занять Рязань Глеб и Константин вынуждены были бежать к половцам, где Глеб, как утверждает летописец, – сошел с ума и умер, а о Константине северорусские летописи более не упоминали.

Однако в 1241–1242 гг. Константин Владимирович появился на Волини, а потом в качестве союзника помогал Ростиславу Михайловичу в борьбе за Галич. Какое-то время при поддержке Ольговичей либо венгров он удерживал Перемишль, пока Даниил Романович не послал против него дворского Андрея.

После смерти Константин оставил сына Евстафия, прозванного летописцами «окаянным и беззаконным», принимавшего участие в военных походах литовского князя Миндовга на Польшу и причастного к убийству зятя Даниила Романовича – мазовецкого князя Земовита I. Им же был пленен сын Земовита Конрад. Впоследствии Евстафий во главе литовского войска разорил волинские земли вокруг города Камень,

однако, преследуемый воеводами Владимирка – Желиславом и Степаном Медушником, вынужденно отступил. Неизвестно, участвовал ли Евстафий в битве на озере Нобель. После смерти Миндовга в 1264 г. князь Войшелк убил Евстафия.

Vyhnané rjazanské kniežatá v rusko-uhorsko-pol'ských medzidynastických vzťahoch v 40–60. rokoch XIII storočia

2. júla 1217 sa v Rjazanskej zemi udiala tragédia známa pod názvom «masaker v dedine Isady». Dvaja bratia, Gleb a Konštantín Vladimírovičovci, pozvali svojich príbuzných na hostinu, kde za pomoci Polovcov zavraždili piatich svojich bratrancov a vlastného brata. Následne, po neúspešnom pokuse obsadiť Rjazaň boli nútení utiecť k Polovcom, kde Gleb, ako hovorí letopisec – stratil rozum a zomrel; a o Konštantínovi severoruské letopisy ďalej mlčia.

Avšak už v rokoch 1241–1242 sa Konštantín Vladimírovič objavil na Volynsku, kde ako spojenec pomáhal Rostislavovi Michailovičovi v boji o Halič. Nejaký čas za podpory Olgovičovcov a Uhrov držal Przemysl, pokiaľ Daniel Romanovič neposlal proti nemu svojho dvorského – Andreja.

Po smrti Konštantína zanechal svojho syna Eustachia, nazvaného letopiscami «prekliaty a nespravodlivý», ktorý sa zúčastnil vojenských výprav litovského kniežaťa Mendoga do Poľska. Bol aj pri zabití mazovského kniežaťa Zemovita I., zaťa Daniela Romanoviča a tiež zajal Zemovitovho syna Konráda. Napokon, Eustachius, na čele litovského vojska poplietil volynské krajiny v okolí mesta Kameň. Avšak prenasledovaný Želislavom a Stepanom Medušnikom, vojvodami Vladimirka bol donútený stiahnuť sa. Nie je známe, či sa zúčastnil bitky na jazere Nobel. Po Mendogovej smrti v roku 1263 jeho syn Vaišvilkas Eustachia zabil.

Ryazan rogue princes in the Ruthenian-Hungarian-Polish inter-dynasty relations in 40–60 years of the XIIIth century

July 2, 1217 at Ryazan land happened the tragedy, which became known as «massacre in the village Isady». Two brothers, Konstantin and Hleb, sons of Vladimir, have invited their relatives to the banquet where using the Cumans killed five cousins and one brother. Subsequently Hleb and Konstantin, after failing to take Ryazan', were forced to flee to the Cumans where Hleb, according to the chronicler, went mad and died, and no mention of Constantine was'nt.

However, already in 1241–1242, Konstantin Vladimirovich first appeared in Volhyn', then helped Rostislav Mikhailovich in the fight for Galich as an allier. For a while he kept Przemysl – supported by Olegoviches or the Hungarians, while Daniel Romanovich did not send against him his palaceman Andrew.

After the death Konstantin left his son Evstafiy, known in the chroniclers as «cursed and lawlessness» who took part in military campaigns of the Lithuanian prince Mindaugas in Poland and was involved in the murder of Prince Mazowiecki Zemovyt I, son in law of Daniel Romanovich and captured the son of Zemovyt – Konrad. Subsequently, Evstafiy headed the Lithuanian troops reived Volyn' region, however, being pursued by Vladimirko's governors – by Zhelislav and Stephan Medushnyk, was forced to retreat. It is unknown

whether Eustaphiy was a member of the Battle of Nobel Lake. After Mindaugas death 1264 his son Voysheik, killed Evstafiy.

*Марина Олокіна/Marina Olokina
(Краків/Kraków, Польща/Poland)*

Візантійський вплив на давньоруський жіночий костюм X–XII ст.

Важливою дослідницькою проблемою є аналіз візантійського впливу на давньоруський одяг і моду, головню – жіночий костюм. Актуальними для істориків залишаються зміни в матеріалах, які використовували при їх пошитті, та способах прикрашання.

Основне джерело – мініатюри *Радзивілівського літопису*, іконографія, графіті Софійського собору в Києві і константинопольського Софійського собору, візантійські хроніки, а також археологічні матеріали. Доцільно використовувати численні праці Н. Пушкарьова, С. Висоцького, Г. Вангера, Р. Браунінга, Б. Рибаківа та ін.

Головними факторами, які вплинули на поширення візантійської моди на Русі X–XII ст. були, звичайно ж, активні політичні й торговельні контакти двох держав, а також прийняття християнства за грецьким обрядом. Саме вони мали великий вплив на зміни стилю, зовнішнього вигляду і прикрас жіночого костюма. Перш за все, це проявилось у використанні нових матеріалів для виготовлення жіночого вбрання.

Після прийняття християнства на Русі для пошиття і крою одягу частіше використовували характерні християнській культурі орнаменти, притаманні й Візантії. Ця тенденція підтверджується іконографією та археологічним матеріалом. Іншим важливим аспектом візантійського впливу на жіночий костюм Русі є вишивка, яку широко використовували для краси суконь. Після християнізації цей декоративний елемент костюма кардинально змінився, головною причиною чого стала втрата язичницького сенсу оберега – вишивка перестала сприйматися захистом від злих язичницьких духів і єднанням з добрими божествами, а стала важливим елементом християнської символіки моди.

Византийское влияние на древнерусский женский костюм в X–XII вв.

Важной исследовательской проблемой является анализ византийского влияния на древнерусскую одежду и моду, в первую очередь – женский костюм. Актуальными для историков остаются изменения в материалах, используемых при шитье костюмов и способах их украшения.

Основные источники – это миниатюры *Радзивиловской летописи*, иконография, граффити Софийского собора в Киеве и константинопольского Софийского собора, византийские хроники, а также археологический материал. Целесообразно использовать многочисленные научные труды Н. Пушкарева, С. Высоцкого, Г. Вангера, Р. Браунинга, Б. Рыбакова и др.

Главными факторами, повлиявшими на распространение византийской моды на Руси X–XII ст. были, конечно же, активные политические и торговые контакты двух

государств, а также принятие христианства по греческому обряду. Именно они имели огромное влияние на изменение стиля, внешнего вида и украшений женского костюма. В первую очередь, это проявилось в использовании новых материалов женской одежды.

После принятия христианства на Руси для пошивки одежды чаще использовались содержащие характерные для христианской культуры орнаменты привезенные из Византии ткани. Эта тенденция четко подтверждается иконографией и археологическим материалом. Второй важной стороной византийского влияния на женский костюм Руси является вышивка, широко использовавшаяся для украшения платья. После христианизации этот элемент декорирования костюма кординально изменил свой внешний вид, основной причиной чего стала потеря языческого смысла оберега – вышивка перестала восприниматься защитой от злых языческих духов и единением с добрыми божествами, становясь важным элементом христианской символики моды.

Byzantský vplyv na staroruský ženský odev v X–XII storočí

Hlavným skúmaným problémom, predstaveným v mojom referáte, je analýza byzantského vplyvu na staroruské oblečenie a módu, a predovšetkým na ženský odev. Zameriavam sa na dve hlavné otázky: na zmeny v materiáloch použitých na ušitie odevov a na spôsoby ich zdobenia.

Hlavnými prameňmi pre moje skúmanie sú miniatúry *Radzivilovského letopisu*, ikonografia, výzdoba Chrámu sv. Sofie v Kyjeve a Chrámu sv. Sofie (Hagia Sofia) v Konštantinopole, byzantské kroniky a taktiež archeologický materiál. Práca sa opiera aj o mnohé odborné diela: N. Puškareva, S. Vysockého, G. Vangera, R. Brauninga, B. Rybakova a iných.

Dôležitými faktormi, ktoré vplývali na šírenie byzantskej módy na teritóriu Rusi v X–XII stor., samozrejme boli obojstranné aktívne politické a obchodné kontakty, a taktiež prijatie kresťanstva gréckeho obradu. Práve tieto mali veľký vplyv na zmenu štýlu vonkajšieho vzhľadu a zdobenia ženských šiat na Rusi. To sa v prvom rade prejavilo v používaní nových materiálov v ženskom oblečení.

Po prijatí kresťanstva na Rusi, sa na šitie oblečenia stále častejšie používali tkaniny z Byzancie, obsahujúce ornamenty charakteristické pre kresťanskú kultúru. Tento trend je jasne potvrdený ako ikonografiou, tak aj archeologickým materiálom. Druhou dôležitou stránkou byzantského vplyvu na ženský odev Rusi sú výšivky, ktoré sa hodne používali na ozdobenie šiat. Tiež treba zdôrazniť, že po kristianizácii Rusi tento prvok zdobenia oblečenia zásadne zmenil svoj vonkajší vzhľad. Hlavnou príčinou tých zmien bola strata zmyslu pohanského amuletu - výšivky prestali slúžiť ako ochrana pred zlými pohanskými duchmi a ako spojenie s dobrými božstvami a stali sa jedným z prvkov kresťanskej symboliky v staroruskej móde.

V svojej práci sa snažím zdôrazniť, že vplyv byzantskej kultúry bol kľúčovým na zmenu vonkajšieho vzhľadu ženského odevu na Rusi a príčiny týchto zmien je potrebné hľadať predovšetkým v prijatí kresťanstva.

Byzantine influence on Old Russian women's costume in the Xth–XIIth century

The main research issue raised in my essay is to analyze the Byzantine influence on Old Russian clothing and fashion, first of all – on woman's costume. The author focuses his attention on two main topics: changes in fabrics that were used for sewing clothing and changes in ways of costume decorating.

The *Radzivil Chronicle* miniatures, iconography, graffiti of the Saint-Sophia cathedral in Kiev and Hagia Sophia in Constantinople, the byzantine chronicles and archaeological material are the primary sources of our research. We also use numerous treatises written by N. Pushkarev, S. Vysotsky, G. Vanger, R. Browning, B. Rybakov and others.

The spread of Byzantine fashion in Kyivan Rus' in the Xth–XIIth century was caused by active political and trade contacts between two states and also because of the adoption of Christianity by Greek Rite. These factors had a great impact on changes in style, design and decoration of the Ruthenian women's costume. It was mainly appeared in using of new fabrics for woman's clothing.

After the adoption of Christianity in Rus', fabrics with Christian ornament, brought from Byzantium, are increasingly used for sewing clothing. This trend is clearly confirmed by both iconography and archaeological material. The second important aspect of the Byzantine influence on woman's costume of ancient Rus' is the embroidery, which was widely used for dress decoration. It is necessary to underscore that after the Christianization of Rus' this element of a costume decoration changes its design cardinally. The main reason for this change was a loss of a pagan meaning – the embroidery is not longer perceived as a protective amulet against pagan evil spirits and as a unity with good deities, but becomes a part of Christian symbols in the Ruthenian fashion.

*Она Орловайте/Ona Orlovaitė
(Kaunas/Каунас, Лумва/Lithuania)*

Вплив «московського фактора» на відносини волинських князів з Польським й Угорським королівствами наприкінці XIV ст.

Дослідження дипломатичної практики Великого князівства Литовського перебуває на стадії формування. Недостатня вивченість проблеми залишає невисвітленим ряд важливих питань, наприклад, вплив династичних союзів на взаємовідносини волинських князів з польськими й угорськими королями. Невідомо, чому волинським правителям наприкінці XIV ст. був вигідним союз із Московським князівством?

Після смерті Любарта Гедиміновича, друга дружина якого – Анна-Агафія була внучкою московського князя Івана Калити, частину волинських земель одержав Вітовт Кейстутович. Невдовзі у нового волинського правителя з'явилися наміри відновити союз із Москвою. Але чим були викликані плани одруження дочки Вітовта Софії з московським князем Василієм Дмитровичем? Можливо, в результаті вказаного шлюбу міг сформуватися тристоронній союз Волинь – Москва – Орда, який сприяв використанню татар у боротьбі проти Польського й Угорського королівств, як це свого часу ак-

тивно робив Любарт. Із цієї точки зору очевидним залишалося несприйняття польським королем Владиславом Ягайлом таких династичних розрахунків нового волинського князя.

Влияние «московского фактора» на отношения волынских князей с Польским и Венгерским королевствами в конце XIV в.

Исследование дипломатической практики Великого княжества Литовского пребывает на стадии формирования. Слабое изучение проблемы оставляет неизученными много важных вопросов, в частности, влияния династических союзов на взаимоотношения волынских князей с польским и венгерским королями. Неизвестно, почему волынским правителям в конце XIV в. был выгоден союз с Московским княжеством?

После смерти Любарта Гедиминовича, вторая жена которого – Анна-Агафия – приходилась внучкой московскому князю Ивану Калите, часть волынских земель получил Витовт Кейстутович. Вскоре у нового волынского правителя появились планы возобновить союз с Москвой. Но чем были вызваны планы женитьбы дочери Витовта Софии с московским князем Василием Дмитриевичем? Возможно, в результате указанного брака мог сформироваться трехсторонний союз Волынь – Москва – Орда, который бы способствовал использованию татар в борьбе с Польским и Венгерским королевствами, как это в свое время эффективно делал Любарт. С этой точки зрения очевидно невосприятие польским королем Владиславом Ягайлом таких династических планов нового волынского князя.

Vplyv «moskovského faktora» na vzťahy volynských kniežat s Poľským a Uhorským kráľovstvom na konci XIV storočia

Skúmanie diplomatickej praxe Veľkokniežatstva Litovského v súčasnej dobe ostáva len v štádiu formovania. Slabé poznanie uvedených problémov stavia pred nás mnoho dôležitých otázok. V rámci mojej prezentácie sú takými otázkami nasledovné problémy: ako dynastické zväzky vplývali na vzájomné vzťahy volynských kniežat s kráľmi Poľska a Uhorska; a prečo bolo pre volynských vládcov na konci XIV storočia výhodné spojenectvo s Moskovským kniežatstvom?

Je známe, že po smrti Liubarta Gediminoviča (jeho druhá žena Anna-Agafia bola vnučkou moskovského kniežaťa Ivana Kalitu), časť volynských krajín dostal Vitold Kejstutovič. Krátko po tom sa u nového volynského panovníka objavili plány obnoviť spojenectvo s Moskvou. Avšak, čo podnietilo plány oženit' Vitoldovu sestru Sofiu s moskovským kniežat'om Vasilim Dimitrievičom? Jednou z odpovedí na túto otázku môže byť to, že v dôsledku uzavretého sobáša bolo možné vytvoriť trojstranné spojenectvo medzi Volynskom, Moskvou a Zlatou Hordou, čo by umožnilo zapojenie Tatárov do boja s Poľskom a Uhorskom, ako to v svojom čase efektívne robil už Liubartas. Z tohto uhľa pohľadu je potom zrejmé, prečo poľský kráľ Vladislav Jagelovský bol horlivým odporcom takýchto dynastických plánov nového volynského kniežaťa.

Influence of «Moscow factor» on the Volhynian princes' relations with the Polish and Hungarian kingdoms by the end of the XIVth century

Studies of diplomatic practices of the Grand Duchy of Lithuania are still in the phase of forming. Poor case of study leaves many important questions unanswered, especially, the impact of dynastic unions on mutual relations between the Volhynian princes and kings of Poland and Hungary. Why the Volhynian rulers of late XIVth century found the alliance with Muscovy advantageous?

After the death of Liubartas, whose second wife – Anna-Agatha – was a granddaughter of the Muscovite prince Ivan Kalita, the part of the Volhynian lands was given to Vytautas. Soon, the new ruler decided to renew the alliance with Muscovy. But what was the reason of the marriage between Vytautas' daughter Sophia and Muscovite prince Vasily Dmitriyevich? It is possible, that before mentioned marriage was to enable creation of tripartite alliance between Volhynia, Muscovy and the Horde, with the goal of this treaty to use Tatar forces against the Polish and Hungarian kingdoms, the same way that Liubartas had been doing in his time. From this perspective it becomes obvious that the Polish king Wladislaw Jagiello was oblivious to dynastic plans of new Volhynian prince.

*Томаш Педери/Tamas Péderi
(Печ/Пécs, Угорицина/Hungary)*

Західноєвропейський вплив на військове мистецтво Новгороду XII–XIV ст.

Військова історія середньовічного Новгороду (відомого також як Новгородська республіка) охоплює не тільки війни й битви, які вело місто, а й стратегію, екіпірування армії, тактику і логістику цієї епохи. Оскільки досліджувана тема дуже обширна, сконцентруємо увагу тільки на одному аспекті – європейському впливі на військове мистецтво міста-держави Північно-Східної Русі XII–XIV ст.

Головним є відповідь на питання про те, як, починаючи з кінця XII – початку XIII ст., новгородці протидіяли своєму новому ворогові з «латинської» Європи – шведам і Ордену мечоносців. Які зміни в екіпіруванні новгородських військ принесли контакти з «хрестоносцями» і чим військово мистецтво Новгороду відрізнялося від військового мистецтва інших руських князівств?

Відповіді на поставлені питання допомагають джерела епохи: головні, хроніки і дипломатичні документи. Додаткову інформацію пропонують археологічні дані. Збережені свідчення описують Новгород своєрідним мостом між Руссю і Західною Європою. Міське ополчення адаптувалося до могутніх атак кінних європейських рицарів і навчилося успішно їм протистояти. Використання західноєвропейського озброєння, зокрема арбалетів і облогових машин, активно розповсюджувалося, а новгородські оборонні укріплення були передовішими, ніж в інших регіонах Русі.

Військова історія Русі не є особливо популярною темою. Існує всього кілька робіт до теми. Досі в науці не створено комплексного дослідження, присвяченого військово мистецтву Новгородської республіки.

Европейское влияние на военное искусство Новгорода в XII–XIV вв.

Военная история средневекового Новгорода (известного также как Новгородская республика) охватывает не только войны и битвы, которые вел город, но и стратегию, экипировку армии, тактику и логистику этой эпохи. Поскольку исследуемая тема очень обширна, сконцентрируем внимание только на одном аспекте – европейском влиянии на военное искусство города-государства Северо-Восточной Руси XII–XIV вв.

Главным является ответ на вопрос о том, каким образом, начиная с конца XII – начала XIII в., новгородцы противодействовали своему новому врагу с «латинской» Европы – шведам и Ордену меченосцев. Какие изменения в экипировке новгородских войск принесли контакты с «крестоносцами» и каким образом военное искусство Новгорода отличалось от военного искусства остальных русских княжеств?

Ответить на поставленные вопросы помогают главные источники, касающиеся эпохи: хроники и дипломатические документы. Дополнительную информацию дают археологические данные. Сохранившиеся свидетельства говорят о том, что Новгород оставался своеобразным мостом между Русью и Западной Европой – его войска адаптировались к могучим атакам конных европейских рыцарей и научились успешно им противостоять. Использование западноевропейского вооружения, главным образом арбалетов и осадных машин, активно распространялось, а новгородские оборонные укрепления оставались более передовыми, чем в других регионах Руси.

Военная история Руси не является особо популярной темой. В нашем распоряжении всего несколько работ, касающихся этой тематики. До сих пор в науке не появилось комплексного исследования, посвященного военному искусству Новгородской республики.

Západoeurópske vplyvy na novgorodské vojenstvo v XII–XIV storočí

Vo svojej dizertácii sa zaoberám celou vojenskou históriou samostatného stredovekého Veľkého Novgorodu (taktiež známeho ako Novgorodská republika), vrátane vojen a bitiek, ako aj jeho stratégie, vybavenia armády, taktiky a logistiky. Avšak, pretože je táto téma veľmi komplexná a obsiahla, sleduje táto moja prezentácia len západoeurópsky vplyv na vojenstvo tohto severozápadného ruského mestského štátu počas XII–XIV storočia. Mojim hlavným cieľom je zodpovedať otázku, ako si Novgorod zvykol v boji proti jeho novým nepriateľom z «latinskej» Európy, Švédov a vojenským rádom v Livónsku od konca XII a začiatku 13. storočia. Aké zmeny v novgorodskej výzbroji a taktike spôsobili «križiaci» a ako sa vojenstvo Novgorodu líšilo od ostatných častí Rusi.

Na zodpovedanie týchto otázok používam dobové pramene ako kroniky, listiny a iné dokumenty a taktiež sekundárne zdroje postavené na archeologických vykopávkach a nálezoch, a iné práce. Výsledok ukazuje, že Novgorod bol mostom medzi Rusou a západnou Európou – jeho vojsko si zvyklo na prudké údery západných rytierov a prijalo proti nim úspešnú obrannú taktiku. Používanie západoeurópskych zbraní, hlavne kuši a obliehacích mechanizmov sa rozšírilo a novgorodské defenzívne stavby a fortifikácie boli viac rozvinuté ako v hociktorej inej časti Rusi v tom čase.

Војенска историја Руси не је веома популарном темом међу историкима; постоје о неј јен веома мало раћ. Покиал' вием, комплетна војенска историја највјачшего настућнићеко штату Кијевоје Русе, Новгорода, дотераз небола спсана а прећо дүфам, же мөј вүскум выплнү тую мећеру, а же в мојеј презентацији будем schopнү осветлић нећторө заужмавө аспекти тоћто баћана.

Western European influences on the Novgorod warfare in the XII–XIVth centuries

My thesis is about the entire military history of the independent medieval Novgorod the Great (also known as the Republic of Novgorod), including not only the wars and battles of Novgorod but also the strategy, the equipment of the armies, the tactics and logistics of that epoch. This topic is very complex and huge, that's why my presentation will focus on the Western European influences on the warfare of the North-Western Rus' city-state during the XII–XIVth centuries. My main aim of presentation is to answer the question how the Novgorodians got used to their new enemies from the «Latin» Europe, the Swedes and the Military Orders in Livonia from the late XIIth and early XIIIth centuries. What changes in the Novgorodian equipment and tactics were caused by the «crusaders» and how the warfare of Novgorod differed from the warfare in the other parts of Rus'?

To answer these questions I used primary sources of the epoch like chronicles, diplomas, other documents and also secondary sources built upon archaeological excavations and finds and other essays. They show that Novgorod was a bridge between Rus' and Western Europe. It's armies got used to the fierce charges of the Western knights and adapted a successful defensive tactic against them. The use of the Western European weaponry, especially of the crossbow and the siege machinery was widespread and it's defensive constructions like fortifications were more advanced than in any other part of the Rus' in this period.

The military history of Rus' is not a popular topic among historians; there are very few works about it. As far as I know the complete military history of the largest successor state of the Kyivan Rus', Novgorod was not developed and written before and hopefully my research will fill this gap while with my presentation I will be able to flash an interesting aspect of this research.

*Војцех Савицьки/Wojciech Sawicki
(Бидгощ/Польща, Bydgoszcz/Poland)*

Руське питання на тлі балтійських хрестових походів у світлі *Chronicon Livoniae* Германа фон Вартербега та *Livländische Reimchronik*

На рубежі XII–XIII ст., під час північних хрестових походів, виникли плани підпорядкування південно-східного узбережжя Балтики західноєвропейським впливам. Місії єпископів Лівонії стали своєрідним попередженням майбутньої німецької експансії, реалізованої як у релігійній так і в політичній площині. Їхня діяльність синхронізувалася з появою в середньовічній Інфлянтії рицарських орденів, вплив яких на згаданих теренах поширився 1202 р., коли, за рішенням Альберта фон Буксгофдена, виник Орден Мечоносців. Відтоді вони відігравали поважну військову роль у стосунках католиків з

язичниками і православною руссю. Навіть трагічна для Ордену битва при Шауляї 1236 р., не припинила його діяльності. Уцілілі *Fratres Militiae Christi* влилися до хрестоносців, утворивши окрему структуру. В середньовічній історії південно-східного узбережжя Балтики помітну роль відігравали й церковні ієрархи, адже їхня влада над дієцезіями не обмежувалася тільки релігійним впливом. Перед об'єднаними німецькими силами розділена Русь могла здаватися ослабленою.

Джерела до цієї теми охоплюють період від початку лівонських хрестових походів до 1378 р. Вони написані особами, зв'язаними з християнізаційними місіями в XIII–XIV ст., тому проливають світло на події, які об'єктивно не згадані в *Heinrici Chronicon Livoniae* (написаній у третій чверті XIII ст.). Використовуючи різні літературні форми, автори нарративу намагалися подати інформацію з німецького погляду.

Chronicon Livoniae і *Livländische Reimchronik* зберігають численні згадки про русь, яка мешкала на прикордонних теренах з контрольованими рицарями землями. Наприклад, у *Heinrici Chronicon Livoniae* русини, головно, інтерпретовані як вороги католиків, своєрідна перешкода на шляху християнізації і закріплення влади над язичницькими територіями.

Аналіз документів дозволяє визначити ступінь участі русі в подіях поза західними рубежами прикордонних князівств.

Русский вопрос на фоне балтийских крестовых походов в свете *Chronicon Livoniae* Германа фон Вартербега и *Livländische Reimchronik*

На рубеже XII–XIII вв., в рамках северных крестовых походов, возникли планы подчинения юго-восточного побережья Балтики западноевропейским влиянием. Миссии епископов Ливонии стали своеобразным предупреждением будущей германской экспансии, реализованной как в религиозной, так и в политической плоскости. Изучаемый вопрос неразрывно касается возникновения и деятельности рыцарских орденов в средневековой Инфлянтти, влияние которых на историю упомянутых территорий началось с 1202 г., когда, по решению Альберта фон Буксгевдена, образовался Орден Меченосцев. С этого момента они сыграли не последнюю военную роль для католиков в противостояниях с язычниками и православной русью. Даже трагическая для Ордена битва при Шауляе 1236 г. не прекратила его деятельности. Выжившие *Fratres Militiae Christi* объединились с крестоносцами, образовав отдельную структуру. В средневековой истории юго-восточного побережья Балтики почетную роль сыграли церковные иерархи, ведь их власть над епархиями не ограничивалась только религиозным влиянием. Перед объединенными немецкими силами разделенная Русь могла выглядеть довольно ослабленной.

Источники по этой теме охватывают период от начала ливонских крестовых походов до 1378 г. Они написаны связанными с христианизационными миссиями в XIII–XIV вв. лицами и проливают свет на события, объективно не упомянутые в *Heinrici Chronicon Livoniae* (написанной в третьей четверти XIII в.). Используя различные литературные формы, нарраторы пытались представить информацию о прошлом с немецкой точки зрения.

Chronicon Livoniae и *Livländische Reimchronik* хранят упоминания о руси, проживавшей на приграничных территориях с землями, контролируемые крестоносцами. Например, в *Heinrici Chronicon Livoniae* русь, в основном, интерпретирована как враги католиков, своеобразная преграда на пути христианизации и закрепления власти над языческими территориями.

Анализ источников позволяет в целом определить степень участия руси в событиях вне западных рубежей пограничных княжеств.

Ruská otázka v kontexte pobaltských križiackych výprav v *Chronicon Livoniae* Hermanna von Wartberge a v *Livländische Reimchronik*

Na prelome XII a XIII storočia, počas križiackych výprav na Sever, započali snahy ktorých cieľom bolo podriadiť juhovýchodné pobrežie Baltského mora pod vplyv Západnej Európy. Misie vedené livónskymi biskupmi predznamenávali budúcu nemeckú expanziu a to ako na náboženskej, tak aj na politickej úrovni. Tento problém je neoddeliteľným už od začiatku aktivít rytierskych rádov v stredovekom Livónsku. Ich vplyv na dejiny spomenutej oblasti je datovaný od roku 1202, keď bol Albertom von Buxhövden založený vojenský rád Livónskych mečových bratov. Tí od toho okamihu zohrávali dôležitú úlohu, najmä ako vojenská podpora katolíkov v ich boji s pohanmi a pravoslávny Rusmi. Dokonca, ani bitka na Saule v roku 1236, ktorá bola pre rád pohromou, nezastavila jeho aktivity. Preživší Fratres Militiae Christi sa zlúčili s Rádom nemeckých rytierov a vytvorili si organizáciu, ktorá bola do určitej miery na nemeckých rytieroch nezávislá. Cirkevní predstavitelia, ktorých moc nad diecézami nebola obmedzená len na náboženské riadenie, taktiež hrali dôležitú úlohu v stredovekých dejinách juhovýchodného pobrežia Baltského mora. V porovnaní so spojenými nemeckými silami, rozdelená Rus nebola vnímaná ako jednotná sila, avšak jej vplyv na dejiny pobaltských križiackych výprav bol jasný.

Hlavné pramene, z ktorých vychádza moja práca, popisujú obdobie od začiatku livónskych križiackych výprav do roku 1378. Boli spísané ľuďmi spojenými s kresťanskou misiou v XIII a XIV storočí a osvetľovali udalosti, ktoré z pochopiteľných príčin neboli spomenuté v *Heinrici Chronicon Livoniae* (ktorá bola napísaná v tretej dekáde XIII storočia). Používajúc rozličné literárne štýly ich autori sa snažili prezentovať informácie o minulosti z pohľadu nemeckých prišielcov.

Chronicon Livoniae a *Livländische Reimchronik* obsahujú viacero zmienok týkajúcich sa Rusov žijúcich v oblastiach, ktoré hraničili s krajinami, ktoré ovládali križiaci. Tak ako v *Heinrici Chronicon Livoniae*, aj tu sú popísaní primárne ako nepriatelia katolíkov a istá prekážka na ceste ku kristianizácii a posilneniu moci nad pohanskými územiami.

Analýza týchto prameňov poskytuje predstavu o rozsahu účasti Rusov v udalostiach mimo západných hraníc pohraničných kniežatstiev. Moja práca taktiež obsahuje porovnanie údajov nachádzajúcich sa v livónskych kronikách z XIII a XIV storočia, ktoré poskytujú lepší obraz o tom, ako bola Rus vnímaná západoeurópskymi autormi v tomto období.

The Ruthenian issue in the context of the Baltic Crusades in *Chronicon Livoniae* by Hermann von Wartberge and *Livländische Reimchronik*

At the turn of the XIIth and XIIIth centuries, during the Northern Crusades, the efforts that aimed at subduing of the Baltic Sea south-eastern coasts under the influence of the Western Europe were initiated. The missions undertaken by consecutive bishops of Livonia were the harbinger of the future German expansion, taking place both at the religious and political levels. This issue is inseparable from the foundation and activity of chivalry orders in medieval Livonia. Their influence on the history of the mentioned areas dates back to 1202, when a military order, the Livonian Brothers of the Sword, was founded by Albert von Buxhövdén. Since that time they have played an important role as a military support of the Catholics in their constant struggle with pagans and Orthodox Ruthenians. Even the battle of Saule of 1236, which was disastrous for the order, did not stop its activity. The surviving *Fratres Militiae Christi* merged with the Teutonic Knights, creating a structure that was, to a certain extent, independent. Church leaders, whose power over dioceses was not limited exclusively to religious control, played also a prominent role in the medieval history of the south-eastern coast of the Baltic Sea. Compared to the uniting German forces, the divided Rus' was not perceived as a uniform power; however, its impact on the history of the Baltic Crusades was clear.

The primary sources, on which my paper is based, describe the period from the beginning of the Livonian Crusades to 1378. Written by people related to the Christian mission in the XIIIth and XIVth centuries, they shed light on the events, which due to obvious reasons, are not mentioned in *Heinrici Chronicon Livoniae* (which was written in the third decade of the XIIIth century). Using various literary genres, their authors try to present information about the past, seen from the perspective of German incomers.

Chronicon Livoniae and *Livländische Reimchronik* contain many records regarding the Ruthenians living in the areas that bordered the lands ruled by the crusaders. Just like in *Heinrici Chronicon Livoniae*, the former ones are portrayed primarily as the enemies of the Catholics, a sort of an obstacle on the way to Christianization and strengthening of power over the pagan territories.

The analysis of these sources gives an idea about the scope of involvement of the Ruthenians in events outside the western borders of the frontier duchies. My paper also contains a comparison of information featured in the XIIIth and XIVth-century Livonian chronicles, which will provide a better picture of how Rus' was perceived by the Western European writers of that period.

Павел Сморж/Pavel Smrž
(Прага/Praga, Чехія/Czech Republik)

Орден мечоносців та русь

На початку XIII ст. по сусідству з руськими землями на території Прибалтики сформувалася своєрідна найсхідніша держава західних християн під назвою Лівонія. В результаті походів Русі проти ятвягів і литовців, проникнення західного християнства в

північно-східні країни Європи на відносно невеликому просторі балтійських фінно-угорських племен відбулося зіткнення західного і східного культурно-релігійного й мовного впливу.

Процес християнізації в цьому регіоні порушувало нестабільне перебування перших хрестоносців у Лівонії лише з весни до осені з подальшим поверненням додому. Тому з метою завоювання нових земель і постійного захисту цих територій у 1202 р. виник Орден мечоносців, який проіснував до 1236 р. Зміни наступили після поразки від литовців під Шауляєм. За цей час рицарям вдалося оволодіти великою частиною середньовічної Лівонії, від північної Естонії до литовських земель.

Хрестоносці постійно стикалися з руссю, яка проживала в прикордонних Новгороді, Пскові та Полоцьку. Руські загоны здійснювали походи в Лівонію не лише проти корінних племен, а й ворогували з Орденем. В останньому випадку вони виступали самостійно, лише як партнери чуді. Поряд з військовими подіями, джерела свідчать про союзні зв'язки рицарів з руськими, які брали спільну участь у походах Ордену проти литовців. Отже, між ними склалися досить різноманітні відносини, які часто залежали від внутрішньополітичної обстановки в Лівонії, відносин Новгорода та Пскова і ін.

Орден мечоносцев и русь

С начала XIII в. по соседству с русскими землями на территории Прибалтики сформировалось своеобразное самое восточное государство западных христиан под названием Ливония. В результате походов руси против ятвягов и литовцев, проникновения западного христианства в северо-восточные страны Европы на относительно небольшом пространстве балтийских и финно-угорских племен произошло столкновение западного и восточного культурно-религиозного и языкового влияния.

Процесс христианизации в этом регионе нарушало нестабильное пребывание первых крестоносцев в Ливонии только с весны до осени с дальнейшим возвращением домой. Поэтому с целью завоевания новых земель и постоянной их защитой в 1202 г. возник Орден мечоносцев, просуществовавший до 1236 г. После поражения от литовцев под Шауляем ситуация изменилась. За это время рыцарям удалось овладеть большей частью средневековой Ливонии, от северной Эстонии до литовских земель.

Крестоносцы постоянно сталкивались с проживавшей на границе русью из Новгорода, Пскова и Полоцка. Русские отряды совершали походы в Ливонию не только против коренных племен, но и враждовали с Орденем. В последнем случае они выступали самостоятельно, либо в качестве партнеров чуды. Наряду с военными событиями источники содержат свидетельства о союзнических связях рыцарей с русскими, принимавших совместное участие в походах Ордена против литовцев. Таким образом, между ними сложились весьма многообразные отношения, часто зависящие от внутривнутриполитической обстановки в Ливонии, взаимоотношений Новгорода и Пскова и др.

Rád mečových bratov a Rusi

Na začiatku XIII storočia vznikol v Pobaltí, ako výsledok križiackych výprav nový štátny útvar – Livónsko. Tento štát bol najvýchodnejšie položeným výbežkom západných

kresťanov, ktorý bezprostredne susedil s ruskými krajinami. V dôsledku prenikania Rusov do Pobaltia a kristianizácie severovýchodnej Európy, došlo na relatívne malom priestore obývanom pohanskými ugrofínskymi a baltskými kmeňmi k stretu medzi príslušníkmi západného a východného kultúrneho, náboženského a jazykového okruhu.

Úspešný priebeh kristianizácie však brzdila skutočnosť, že križiaci prebývali v Livónsku len od jari do jesene a následne sa vracali do svojich domovov. Preto bol v roku 1202 založený rád mečových bratov, ktorý sa mal podieľať nielen na dobývaní nových území, ale taktiež na ich celoročnej kontrole. Existencia rádu bola ukončená v krvavej bitke s Litovcami na rieke Saule (1236), v dôsledku ktorej sa zbytky rádu mečových bratov spojili na základe zmluvy z Viterba (1237) s rádom nemeckých rytierov. Počas svojho krátkeho pôsobenia v Pobaltí dosiahli mečovní bratia významné vojenské úspechy a dobyli územia od severného Estónska po litovské krajiny.

V čase pôsobenia mečových bratov v Pobaltí sa jeho príslušníci stretávali s Rusmi zo susedných miest, hlavne z Novgorodu, Pskova a Polocka. Ruské oddiely podnikali vojenské výpravy do Livónska nielen proti miestnym kmeňom, ale taktiež proti rádovým rytierom. V takom prípade Rusi postupovali alebo samostatne, alebo ako spojenci Estov. Okrem týchto správ sa v naračných prameňoch dochovali zmienky o vzájomnej spolupráci medzi mečovými bratmi a Rusmi, ktorí príležitostne vstupovali do služieb rádu, a to hlavne v čase vojen s Litovcami. Práve táto mnohostrannosť vzájomných vzťahov, ktoré oscilovali od tesného spojenectva k nesmiernemu nepriateľstvu, bude hlavnou témou príspevku. Analýza kontaktov rádu mečových bratov s ich ruskými susedmi bude zasadená do širšieho rámca vnútro-politického vývoja Livónska a vzťahov medzi Novgorodom a Pskovom v sledovanom období, ktoré na ne mali značný vplyv.

The Livonian Brothers of the Sword and the Ruthenians

At the beginning of the XIIIth century the new state called Livonia was created in the Baltic region which was the result of the Crusades. This state was the most eastern outpost of the Western Christianity which also neighboured the Ruthenian lands. The expansion of Rus' into the Baltic region and the Christianization of the north-eastern Europe facilitated conflicts between the members of the western and eastern cultural, religious and language sphere.

However, the successful advance of Christianization was delayed by the fact that the Crusaders stayed in Livonia only between spring and autumn and afterwards returned to their homes. Therefore, a new religious order, the Livonian Brothers of the Sword, was created in 1202. The purpose of this organization was not only to participate in conquering of new territories in heathen lands but also to maintain control throughout the whole year. The order was destroyed at the battle of Saule in 1236 subsequently incorporated into the Teutonic Knights as was stipulated in the treaty of Viterb (1237). During its brief existence in the Baltic lands the order was able to achieve several military victories and conquer the territory from the northern Estonia to the lands of Lithuania.

The order's members often clashed with the Ruthenians from neighbouring cities, especially Novgorod, Pskov and Polotsk. The Ruthenian regiments often conducted campaigns not only against Livonian native tribes but also against the Livonian Brothers of the Sword. In that case, the Ruthenians conducted these campaigns independently or in alliance

with the Estonian tribes. Furthermore, the narrative sources inform us of mutual cooperation between the order and Rus' who sometimes cooperated with it, quite often during the wars with Lithuanians. This multilateralism, fluctuating between close cooperation and undying hostility, is the main theme of this paper. The analysis of the Livonian Brothers of the Sword and their Ruthenian neighbours will be set into wider scope of the inner development of Livonia and relationships between Novgorod and Pskov in observed time frame which had a profound influence on it.

*Андрій Стасюк/Andriy Stasjuk
(Івано-Франківськ/Ivano-Frankivs'k, Україна/Ukraine)*

Король Юрій Львович та францисканські місіонери на початку XIV ст.

Відсутність літописання при останніх Романовичах не дозволяє належним чином висвітлити основні проблеми історії Руського королівства кінця XIII – першої третини XIV ст. Однак значну частину тодішніх подій можна простежити завдяки матеріалам папської канцелярії і сусідніх католицьких держав. На рубежі XIII–XIV ст. політичною владою в Галичині та Волині володів Юрій Львович (між 1252/1257–1308). Його правління вважається піком могутності країни. Юрій підтримував стосунки з центральноевропейськими правителями, користувався авторитетом у Грецькій і Римській церквах.

На збережених печатках першої чверті XIV ст. Юрій Львович титулувався «королем Русі та князем Володимирії» (s[igillum] domini Georgi regis Rusie; s[igillum] domini Georgi ducis Ladimirie). Такі сфрагістичні дані свідчать про ймовірну коронацію галицько-волинського правителя на початку XIV ст., яка могла статися внаслідок контактів з римським папою Климентом V (1305–1314). Можливо, урочистості мали забезпечити представники Апостольської столиці, наприклад, домініканці й францисканці.

На наш погляд, таку можливість підкреслюють місіонерські привілеї, надані папою Ордену Проповідників і Ордену Братів Менших 1307 р. Цікавим на тлі ймовірних переговорів Юрія Львовича з папою Климентом V виглядає призначення у серпні 1307 р. кардинала-мінорита Джентілія з Монтефіоре (1240/1250–1312) легатом в сусіднє Угорське королівство з поширенням юрисдикції на землі Польщі, Галичини і Володимирії. Опосередкованим свідченням присутності францисканських місіонерів у руських землях на початку XIV ст. є географічні й геральдичні трактати, створення яких приписують Братам Меншим.

Король Юрий Львович и францисканские миссионеры в начале XIV в.

Отсутствие летописания при последних Романовичах не позволяет должным образом изучить основные проблемы истории королевства Руси в конце XIII – первой трети XIV в. Однако значительную часть событий возможно реконструировать документам папской канцелярии и источникам соседних католических государств. На рубеже XIII–XIV вв. всю политическую власть в Галичине и на Волыни сосредоточил Юрий Львович, поддерживавший активные отношения с центральноевропейскими правите-

лями, пользовавшийся авторитетом в Греческой и Римской Церквях. Период его правления по праву назван пиком могущества государства галицко-волынских Романовичей.

Сфрагистические данные – сохранившиеся печати первой четверти XIV в. – свидетельствуют о титуловании Юрия Львовича «королем Руси и князем Лодомерии» («s[igillum] domini Georgi regis Rusie; s[igillum] domini Georgi ducis Ladimirie»), подтверждающим вероятность его коронации в начале XIV в. Помазание Юрия могло состояться влестствие контактов с папой Климентом V. Гипотетически переговоры с русским правителем от имени понтифика проводили доминиканцы и францисканцы.

Возможность их участия, в первую очередь, подтверждается миссионерскими привилегиями, предоставленными папой Ордену Проповедников и Ордену Братьев Меньших в 1307 г. В контексте вероятных переговоров Климента V с Юрием Львовичем интригующе выглядит назначение легатом в Венгерское королевство (август 1307 г.) кардинала-минорита Джентилия с Монтефиоре, юрисдикция которого касалась также Польши, Галичины и Волыни. Также своеобразным косвенным свидетельством пребывания францисканских миссионеров при дворе Романовичей в начале XIV в. являются географические и геральдические трактаты, происхождение которых связано со сбором информации о Руси Братями Меньшими.

Kráľ Juri Levovič a františkánski misionári na začiatku XIV storočia

Nedostatok naračných prameňov k posledným Romanovičovcom, neumožňuje náležitým spôsobom objasniť hlavné problémy histórie Ruského kráľovstva od konca XIII do prvej tretiny XIV storočia. Napriek tomu, významnú časť týchto udalostí možno sledovať vďaka pápežskej kancelárii a prameňom susedných katolíckych štátov. Na prelome XIII a XIV storočia celú politickú moc v Haličsku a Volynsku sústredil do svojich rúk Juri Levovič, ktorý udržiaval aktívne vzťahy so stredoeurópskymi panovníkmi a požíval vážnosť u Gréckej i Rímskej Cirkvi. Obdobie jeho vlády možno právom nazvať vrcholom moci štátu haličsko-volynských Romanovičovcov.

Sfragistický materiál – zachované pečate z prvej štvrtiny 14. storočia - svedčí o tom, že Juri Levovič sa tituloval ako «kráľ Rusi a knieža Vladimírskaja» («s[igillum] domini Georgi regis Rusie; s[igillum] domini Georgi ducis Ladimirie»). To umožňuje hovoriť o pravdepodobnej korunovácii haličsko-volynského panovníka začiatkom XIV storočia. K Juriho korunovácii mohlo dôjsť v rámci jeho kontaktov s pápežom Klementom V. Taktiež je možné, že reprezentantmi Apoštolskej Stolice v dialógu s ruským panovníkom boli dominikáni a františkáni.

Domnievame sa, že túto možnosť v prvom rade podporujú misijné práva udelené pápežom Rádu Kazateľov a Rádu Bratov Minoritov v roku 1307. Zaujímavým, v kontexte pravdepodobných jednaní medzi Jurim Levovičom a pápežom Klementom V., vyzerá aj vymenovanie kardinála-minoritu Gentilisa z Montefiore legátom v Uhorsku s rozšírením jurisdikcie na územia Poľska, Haličska a Volynska v auguste 1307. Taktiež, osobitným, nepriamym dôkazom františkánskych misionárov na Rusi začiatkom XIV storočia sú aj geografické a heraldické pojednania, ktorých pôvod je spojený práve s Bratmi Minoritmi.

King Yuriy Lvovich and the Franciscan missionaries in the early XIVth century

The lack of chronicles during the period of the latter Romanovich does not allow to highlight properly the main problems of the history of the Kingdom of Rus' in the late XIIIth – the first third of the XIVth centuries. However, a significant part of those events can be traced thanks to the papal office and the sources of neighboring Catholic states. At the turn of the XIIIth–XIVth centuries all political power in Galicia and Volyn' was concentrated in the hands of Yuriy Lvovich, who maintained the active relations with the Central European rulers and had authority with Greek and Roman Churches. The period of his reign can rightly be called the peak of power of the state of Galician-Volynian Romanovich.

Sphragistic data – the saved prints from the first quarter of the XIVth century – show that Yuriy Lvovich was titled as «King of Rus' and Prince of Lodomeria» («s[igillum] domini Georgi regis Rusie; s [igillum] domini Georgi ducis Ladimirie»). This suggests the probable coronation of Galician-Volynian governor at the beginning of the XIVth century. Yuri's coronation could take place thanks to the contacts with the Pope Clement V. Perhaps, the Dominicans and Franciscans were the representatives of Apostolic Capital in the negotiations with the Russian ruler.

In our point of view such a possibility, first of all, can be confirmed by the missionary privileges granted by the Pope for the Order of Preachers and the Order of Friars Minor in 1307. The appointment in August 1307 of Cardinal Minorite Gentile from Montefiore as a legate to the Hungarian Kingdom with the spread of jurisdiction on the lands of Poland, Galicia and Volyn' looks interesting in the context of the likely negotiations between Yuri Lvovich and the Pope Clement V. A kind of indirect evidence of the Franciscan missionaries' staying on the Russian lands at the beginning of the XIVth century are also those days geographical and heraldic treatises, which origin is connected with the Friars Minor.

Ірина Тумар/Iryna Tymar
(Івано-Франківськ/Ivano-Frankivs'k, Україна/Ukraine)

Образ половців в інтерпретації Іпатіївського літопису й польських середньовічних хронік

У сучасній історичній науці питання про сприйняття половців-куманів часто залежить від характеристик і епітетів, наданих їм середньовічними авторами.

Половці, які кочували в степах Північного Причорномор'я, підтримували активні й тісні відносини з Руссю, часто змінювані від дружніх до ворожих і навпаки. Якщо дружні контакти сприймалися руськими літописцями як належне, то напади кочівників трактувалися апокаліптично – як Божа кара. В кожній такій згадці помітний страх і розгубленість автора: «прийшли погани на руську землю», «[...] рать велика від половців» і т. д., а в сказаннях і піснях другої половини XI – середини XII ст. половецькими ханами Тугорканом і Боняком лякали дітей.

«Поганими половцями» чи «поганими куманами» кочівників називали і в середньовічній Польщі. Куманам часто приписували надприродні можливості. Увага акцентувалася як на їхній самовпевненості, так і на боягузстві. Наяскравішими прикладами

згаданого підходу можна вважати свідчення Яна Длугоша про половців як про «злих ворогів русі» і про те, що русі боялись не лише кумани, а й навіть їхні коні.

Образ половцев в интерпретации *Ипатьевской летописи* и польских средневековых хроник

В современной исторической науке вопрос принадлежности половцев-куманов и их восприятия зачастую зависит от характеристик и фраз, полученных от средневековых авторов.

Кочующие в Северном Причерноморье половцы поддерживали активные и тесные отношения с Русью, часто меняющиеся от дружеских к враждебным и наоборот. Если мирные контакты воспринимались русскими летописцами вполне обыденно то нападения кочевников летописи трактовали апокалиптически – как Божью кару. В каждом таком упоминании заметен страх и негодование автора: «пришли поганы на русскую землю», «[...] рать большая от половцев» и т. д., а в сказаниях и песнях второй половины XI – середины XII вв. половецкими ханами Тугорканом и Боняком пугали детей.

«Погаными половцами» или «погаными куманами» кочевников называли и в средневековой Польше. Куманам часто приписывались сверхъестественные возможности. Внимание акцентировалось также на их самоуверенности или трусости. Наиболее яркими примерами упомянутого подхода можно считать свидетельства Яна Длугоша, писавшего о половцах как о «злых врагах руси». По его мнению, руси боялись не только куманы, но даже их лошади.

Obraz Polovcov v interpretácii *Ipat'jevskeho letopisu* a stredovekých poľských kroník

V súčasnej historickej vede, otázka o tom, kto to boli Polovci-Kumáni a ako ich treba vnímať, často závisí od tých charakteristík a označení, ktoré im dali ešte stredovekí autori.

Polovci, kočujúci v severnom Pričernomorí, udržiavali aktívne a tesné kontakty s Rusou. Tieto vzťahy sa menili od priateľských k nepriateľským a naopak. Pokiaľ mierové kontakty vnímali ruskí letopisci celkom normálne, tak nájazdy kočovníkov popisovali priam apokalypticky – ako Boží trest. V každej takej zmienke je prítomný strach a rozhorčenie autora: «neveriaci prišli do ruskej zeme», «[...] veľké vojsko od Polovcov» atď. Taktiež v príbehoch a piesniach od druhej polovice XI do polovice XII storočia poloveckými chánmi Tugorchánom a Boniakom strašili deti.

«Pohanskými Polovcami» alebo «pohanskými Kumánmi» nazývali kočovníkov aj v stredovekom Poľsku. Kumánom často pripisovali nadprirodzené schopnosti. Dôraz kládli ako na ich sebavedomie, tak aj na ich zbabelosť. Najvýstižnejšie príklady spomínaného postoja možno vidieť v svedectve Jána Dlugoša o Polovcoch, ktorý o nich hovorí, ako o «Polovcoch zlých nepriateľoch Rusov» a o tom, že Rusov sa báli nielen samotní Kumáni, ale aj ich kone.

The image of the Cumans in the interpretation of the *Hipathian Codex* and polish medieval chronicles

In modern historical science the question of who are the Cumans and how they perceive often depends on the characteristics and phrases, which they were awarded by the medieval authors.

Nomads of the Northern Pontic had active and close relations with Rus'. These relations ranged from friendly to hostile and other way round. If peaceful contacts Rus' chroniclers perceived quite ordinary, but nomadic attacks that chronicles interpreted apocalyptically – as God's punishment. In each mention noticeable fear and resentment of the author: «the pogans came on Russian land», «[...] a large army from the Cumans» and other, and in legends and songs of the second half of the XIth – until the middle of the XIIth centuries children were intimidated by khans of Cumans Tugorkan and Bonyak.

Nomads were called «Polovtsi pogani» or «pogani Cumany» in medieval Poland too. Often Cumans were ascribed as supernatural powers. Puts more emphasis on Cuman's self-confidence and cowardice. The most striking examples of these approaches can be considered evidence of Jan Dlugosz about Cumans as «evil enemies of Rus' like Polovtsy» and that not only the Cumans were feared by Ruthenians, but their horses too.

*Назарій Хрусман/Nazariy Chrystan
(Чернівці/Chernivtsi, Україна/Ukraine)*

Чи був Володимирко Володаревич «васалом» візантійського імператора

Становлення відносин галицьких Ростиславовичів з ромейськими імператорами погано відображено джерелами, особливо візантійськими. Історик XII ст. Іоанн Кіннам, сучасник Мануїла I Комніна (1118–1180), називав суздальського князя Юрія Володимировича «союзником», а галицького князя Володимирка Володаревича – «васалом». Чим зумовлювалася така відмінність у титулатурі давньоруських правителів?

Особливе ставлення Мануїла I до Володимирка Володаревича знаходимо в *Epitome* Іоанна Кіннама, де занотовані можливі причини походу імператора на Угорщину 1151 р. За його словами, той вирішив помститися Гейзі II (1130–1162) за напад на «васального союзника» Мануїла – Володимирка. В літературі відповіді на питання про статус останнього у стосунках з Імперією чіткої відповіді не знаходимо. Свого часу В. Ламанський у повідомленні Іоанна Кіннама вбачав супрематію імператора над землями Русі, а К. Грот вважав відносини володарів дружніми.

На нашу думку, слова візантійського історика слід співставити з листуванням німецького імператора Конрада III (1093–1052) з Іоанном II та Мануїлом I, збереженим у праці єпископа Оттона Фрейзингського. Тут розповідається про посольство німецького короля до князя Всеволода Ольговича, перехоплене й пограбоване Володимирком Володаревичем 1139 р. Вимагаючи покарання за вчинене, Конрад просив візантійських імператорів вчинити, «як годиться для своїх підданих», на що у відповідь отримав вибачення за зволікання, бо «в справі замішаний друг і родич». Співставлення текстів засвідчує припущення Конрадом III існування суттєвого політичного впливу Комнінів

на галицьких князів. Втім важливим питанням залишаються суть цього впливу, кордони «васального союзництва» Володимирка, його можливого кровного зв'язку з Мануїлом I.

Был ли Владимирко Володаревич «вассалом» византийского императора?

Становление отношений галицких Ростиславовичей с Константинополем слабо отображено источниками, особенно византийскими. Историк XII в. Иоанн Киннам, современник Мануила I Комнина (1118–1180), называл суздальского князя Юрия Владимировича «союзником», а галицкого Володаревича – «вассалом». Чем вызвано такое отличие в титулатуре древнерусских правителей?

Особое отношение императора к Владимирку Володаревичу находим в *Epitome* Иоанна Киннама, где описано возможные причины похода Мануила I на Венгрию в 1151 г. По его словам, тот решил отомстить венгерскому королю Гейзе II (1130–1162) за нападение на «васального союзника» – Володимирка. В литературе на этот вопрос не находим четкого ответа. Так, В. Ламанский в сообщении Иоанна Киннама предлагал видеть супрематию византийского императора над землями Руси, а К. Грот называл отношения вполне дружественными.

По нашему мнению, слова византийского историка следует сопоставить с перепиской германского императора Конрада III (1093–1052) и византийских императоров Иоанна II и Мануила I, сохранившейся в труде епископа Оттона Фрейзингского. В письмах упоминается посольство германского короля к князю Всеволоду Ольговичу, перехваченное и ограбленное Владимирком Володаревичем в 1139 г. Требуя наказания за сделанное, Конрад просил византийских императоров поступить, «как подобает для своих подданных», получив в ответ извинения из-за медлительности, ибо «в деле замешан друг и родственник». Сопоставление текстов свидетельствует о восприятии императором Конрадом существенного политического влияния византийских императоров на галицких князей. Важным, однако, остается вопрос о характере этого влияния и границах «васального союзничества» Володимирка с его возможным родственником Мануилом I.

Bol Vladimírko Volodarovič «vazalom» byzantského cisára?

Vzťah haličských Rostislavičovcov s Konštantinopolom je v prameňoch – hlavne v byzantských – popísaný slabo. Byzantský historik, Ján Kinnamos, píšuci v čase vlády cisára Manuela I. Komnena (1118–1180), nazýva súzdalské knieža Juriho Vladimíroviča «spojencom» a haličské knieža Vladimírka Volodaroviča «vazalom». Čo však je za takým rozdielom v titulature staroruských panovníkov?

Osobitý vzťah cisára Manuela I. k Vladimírkovi Volodarovičovi nachádzame v *Epitome* Jána Kinnamosa, kde autor píše o možných príčinách výpravy byzantského cisára proti Uhorsku v roku 1151. Podľa jeho slov, Manuel sa rozhodol pomstiť kráľovi Gejzovi II. (1130–1162) za to, že ten zaútočil na Vladimírka – jeho «vazalského spojenca». V literatúre na túto vážnu otázku nenachádzame zreteľnú odpoveď. V. Lamanskij sa svojho času domnie-

val, že v zmienke Jána Kinnamosa možno vidieť supremáciu byzantského cisára nad ruskými krajinami. K. Grot zas predpokladal, že ich vzťahy mohli byť celkom priateľskými.

Podľa nás slová byzantského historika je potrebné porovnať s korešpondenciou rímsko-nemeckého cisára Konráda III. (1093–1152) a byzantských cisárov Jána II. a Manuela I., ktorá sa zachovala v diele biskupa Ota z Freisingu. V listoch sa spomína vyslanectvo nemeckého kráľa ku kniežaťu Vsevolodovi Olgovičovi, ktoré bolo v roku 1139 zastavené a zachytené Vladimírom Volodarovičom. Požadujúc za to trest, Konrád žiadal byzantských cisárov konať «ako sa patrí v prípade svojich poddaných», na čo v odpovedi dostal ospravedlnenie za pomalosť i za to, že «v tomto prípade ide o priateľa a príbuzného». Komparácia textov svedčí o tom, že cisár Konrád predpokladal zásadný politický vplyv byzantských cisárov na haličské kniežatá.

Was Vladimirko Volodarevich «vassal» of the Byzantine Emperor?

Becoming of the Galician Rostislavovichi and with Constantinople relations is weakly shown in the sources, especially in the Byzantine. The Byzantine historian Ioann Kinnam, who was writing during the time of the Emperor Manuel I Comnenus (1118–1180), named Suzdal Prince Yury Vladimirovich the «allier» and the Galician Prince Vladimirko Volodarevich – the «vassal». What cause difference in the titles of the ancient rulers?

Particular relevance to the Emperor Manuel I to Vladimirko Volodarevich we have found in *Epitome* of Ioann Kinnam, where he is writing about the possible causes of the Manuel I Comnenus campaign to Hungary in 1151. From his words, the Emperor decided to avenge to the Hungarian king Geza II (1130–1162) because of his attack Vladimirko – the «vassal allier» of Manuel I. There is the important question, what was the status of Vladimirko Volodarevich in Byzantine hierarchy of power? Is it possible to consider the relationship between Vladimirko Volodarevich and Manuel I like an allied? We can't find a clear answer in the literature on this important issue. In due time V. Lamanskiy suggests to see in the message of Ioann Kinnam the supremacy of the Byzantine Emperor over the lands of Rus', but K. Grot considered, that relations of the rulers could named as friendly.

In our opinion, the words of the Byzantine historian should be compared with the correspondence of the German Emperor Conrad III (1093–1052) and Byzantine emperors Ioann II and Manuel I Comnenus, which has been preserved in the work of Bishop Otto of Freising. The letter stated about the embassy of the Germanic King to Prince Vsevolod Olgovich, which in 1139 was intercepted and robbed by Vladimirko Volodarevich. Demanding the punishment for that, Conrad asked the Byzantine Emperor to act, «as befits for his subjects», in response to that received apology about the slowness and that «in fact involved the friend and relative». The comparison of the texts shows that the emperor Conrad III assumed significant political influence of the Byzantine emperors to the Galician princes.

In this report there will be the attempt to apply research of several important issues: what was the influence of this and what was the possible boundaries of influence of «vassal alliance» of Vladimirko and his possible relationship with the Emperor Manuel?

*Аудрон Шонаускайте/Audronė Šopauskaitė
(Каунас/Kaunas, Литва/Lithuania)*

Борьба за спадщину Міндовга: геополітичні контакти Чехії з Галицько-Волинським князівством

В *Іпатіївському кодексі* читаємо, що коли Довмонт убив Міндовга, разом з останнім загинули два його сини. Після початку в литовській державі внутрішньополітичної боротьби за владу у оточенні Міндовга, питання престолонаслідування переросло в проблему регіональних геополітичних інтересів. Головний спадкоємець Міндовга Войшелк мав найбільше законних прав на трон, утім, не використав власних сил у боротьбі за владу, а вирішив опертися на Романовичів. Тривалий конфлікт за спадщину Міндовга і невизначена ситуація в Литві створили передумови для виникнення напруженої ситуації із сусідами. Зусилля Войшелка, спрямовані на збереження трону, вели його до союзу з королем Данилом. У цьому контексті претензії щодо литовських земель, висунені чеським королем Пшемислом II Оттокар, можна пояснити впливом конфлікту чеського правителя з галицько-волинськими князями.

Борьба за наследство Миндовга: геополитические контакты Чехии с Галицко-Волинским княжеством

В *Іпат'євському кодексе* читаем, что когда Довмонт убил Миндовга, вместе с последним погибли два его сына. После начала в Литве внутривполитической борьбы за власть между приближенными погибшего князя, вопрос престолонаследования перерос в проблему региональных геополитических интересов. Главный наследник Миндовга Войшелк, владевший законным правом на престол, в борьбе за власть не использовал свои собственные силы, а решил опереться на поддержку Романовичей. Длительный конфликт за наследство Миндовга и неопределенная ситуация в Литве создали предпосылки для возникновения напряженной ситуации с соседями. Усилия Войшелка, направленные на сохранение трона, вели его к союзу с королем Даниилом. В этом контексте претензии относительно литовских земель, которые предъявил чешский король Пшемислав II Оттокар можно объяснить влиянием конфликта чешского правителя с галицко-волинскими князями.

Voj o Mendogovo dedičstvo: geopolitické styky medzi Českými krajinami a Haličsko-Volynskom

V *Ipat'jevskom kódexe* sa píše, že keď Daumantas zavraždil Mendoga, spolu s ním boli zabití aj jeho dvaja synovia. Otázka nástupníctva v Litve vzrástla v oblasti regionálnych geopolitických záujmov, keď začali vnútorné boje medzi Mendogovými príbuznými. Jednota sprisahancov skončila, keď si mali rozdeliť jeho dedičstvo. Hlavný nástupca Vaišvilkas, ktorý mal najviac dôvodov nárokovať si právo na toto dedičstvo, nepoužil svoje domáce sily, ale namiesto toho využil svoj blízky vzťah s vládcami v Haličsko-Volynsku. Dlhotrvajúci konflikt o dedičstvo po Mendogovi a nejasná situácia v Litve vytvorila predpoklady pre

intenzívny zápas na geopolitickej úrovni. Snaha Vaišvilka o udržanie si trónu viedla k spojeniu sa s haličským panovníkom Danielom Romanovičom. V tomto kontexte nárok, ktorý český panovník Přemysl Otakar II. vzniesol na Litvu, môže byť vnímaný ako regionálny zápas, v ktorom sa dá pozorovať konflikt medzi kniežatami Rusi a českým panovníkom.

**The fighting for legacy of Mindaugas:
geopolitical junction between Bohemia and Galician-Volhynian Principality**

There is inscribed in *Hypatian codex*, that when Daumantas killed Mindaugas, together with him also were killed two his sons. The question of succession in Lithuania rose in field of geopolitical regional interests, when inner fights started between relatives of Mindaugas. Unity of conspirators ended, when they had to divide the legacy of Mindaugas. The main successor Vaišelga, who had most of reasons to claim one's rights, did not use his inner forces, but instead he used close relationship between him and rulers of Galicia-Volhynia. Long lasting conflict for legacy of Mindaugas and indistinct situation in Lithuania made some presumptions for intense competition in geopolitical level. The aspiration of Vaišelga to consolidate in throne led him to the union with Daniel Romanovych of Galicia. In this context Ottokar II of Bohemia who made a claim for Lithuania, can be estimated as regional conflict, in wich it could be possible to expose the conflict between Grand Princes of Ruthenia and the ruler of Bohemia.

СТОРІНКА МОЛОДОГО ЕТНОЛОГА

Богдана Чопик (Івано-Франківськ)

УДК 94(477.86): (=512.143)

ББК 63,5(4 Укр)

КАРАЇМИ: ЕТНІЧНА НАЛЕЖНІСТЬ ТА ПОЯВА У ГАЛИЧІ

Стаття присвячена історії однієї з найменших етнічної спільнот України – караїмам. На основі аналізу історіографічних даних досліджено етногенез караїмів та їх прихід у Галицьке князівство.

Ключові слова: караїми, етнічна належність, етнічне походження, Україна, Галич.

Караїми – один з малочисельних народів світу, який упродовж багатьох років компактно проживає на території сучасної України. З ними пов'язано чимало нез'ясованих питань. Хто такі караїми за етнічною належністю? Звідки вони прийшли на територію Криму й Галича? Де саме проживали в Галичі та чим займалися? У зв'язку з цим мета дослідження передбачає аналіз історіографічних даних й окреслення теорії приходу та розселення караїмів на території сучасної України.

Учені висвітлюють різні питання історії караїмів, зокрема походження та етнічної належності караїмів, якою цікавилися Євген Крамар¹, Мирон Бакалярчик² та Ірена Ярошинська³. Нами поставлено за завдання окреслити основні версії етнічної належності караїмів та їх появи на території України, в тому числі на теренах княжого Галича.

Тлумачення терміна «караїм» не залишилося поза увагою дослідників. На думку Є. Крамара, це поняття має етнічне й релігійне наповнення. Українські, литовські, польські караїми – це одна народність, що свого часу сформувалася в Криму. Етнічно, мовно й історично вони тотожні з єгипетськими, турецькими й іншими караїмами. Назва «караїми» походить від давньоєврейського «кара» – письмо (перекладається й як «читці»). Йдеться, втім, не про якусь особливу освіченість караїмів. Одночасно цей термін має релігійне походження. Так у давнину називали євреїв-сектантів, які, на відміну від більшості юдеїв, визнавали Святе Письмо (Старий завіт), але рішуче відкидали Талмуд, тобто його тлумачення та усну традицію. Саме в єврейському середовищі

¹ Крамар Є. Караїми. Хто вони? / Є. Крамар // Караїми та їх роль у контексті світової спільноти: матеріали міжнародної наукової конференції (Галич, 17 вересня 2012). – Львів, 2012. – С. 51–59.

² Бакалярчик М. Походження караїмів (у світлі антропологічних досліджень 30–70 рр. XX ст.) / М. Бакалярчик // Караїми Галича: історія та культура: матеріали Міжнародної конференції (Галич, 6–9 вересня 2002). – Львів: «СПОЛОМ», 2002. – С. 156–158.

³ Ярошинская И. Караимы – вековая особенность города Галича и Европы) / И. Ярошинская // Караїми Галича: історія та культура: матеріали Міжнародної конференції (Галич, 6–9 вересня 2002). – Львів: «СПОЛОМ», 2002. – С. 101–107.

слово «караїм» має, насамперед, релігійний зміст, символізуючи того, хто визнає лише Святе Письмо. Однак, опинившись в інших умовах, термін з часом став етнонімом⁴.

У сучасних наукових караїмознавчих дослідженнях проблематика етногенезу караїмів займає поважне місце. Наприклад, І. Ярошинська нараховує три групи, належні їм: тюрків, семітів і слов'ян. На її думку, батьківщиною караїмів можуть бути Кримський півострів, де ті проживають з IX ст., Ізраїль та інші країни Близького Сходу або місця теперішнього проживання кубанських козаків⁵.

Дещо іншу версію їх етнічного походження пропонує Є. Крамар, за твердженням якого, після розпаду Хозарського каганату ті хозари-юдеї, які залишилися в Криму, зазнали асиміляційного впливу з боку інших народів, зокрема половців і тюрків, – протопласт караїмів⁶.

За версією М. Бакалярчика, караїми – давнє місцеве населення Криму, розселене з часом у межах Західної України, Литви, Польщі. Прихильником цієї версії є відомий антрополог В. Дяченко. Походження народності викликало зацікавлення фахівців-антропологів різних країн, зокрема С. Джіні (1934, Італія), Ф. Штайнігера (1944, Німеччина), Я. Чекановського (1947, Польща). Науковці одноставні у версії походженні караїмів від хозарів⁷. Погляди колег були підтримані й радянським академіком В. Алексєєвим. Імовірно, після падіння Хозарського каганату, частина хозарів оселилася в Криму, де в горах проживали нащадки таврів. Сотні розкопаних могил в околицях міст дозволили вченим встановити їхній антропологічний тип, близький караїмам⁸.

Також існує декілька версій щодо заселення караїмами теренів України, зокрема Криму. Є. Крамар зазначає, що в кінці VIII ст. під тиском мусульман чимало євреїв з Ірану (Персії) переселилося до Хозарського каганату, який займав простір від Каспію до Криму. Внаслідок цього вони зайняли цілі квартали хозарських міст, особливо в Криму⁹.

Наявність караїмських громад на півострові не викликає жодного сумніву. Доказом цього може слугувати свідчення єврейського мандрівника Петахія з Регенсбурга 1180 р., який зустрів послідовників караїзму серед степовиків-кипчаків (половців), що тоді досягли ранньофеодального ступеня розвитку, сформували власні поселення та здобули контроль над великими ремісничо-торговельними центрами Криму¹⁰.

Подальше розселення караїмів із Криму погано задокументоване. Втім побутує кілька версій, насамперед, про їх переселення до Русі. Однак зауважимо, що дослідники проблеми не одноставні у твердженні про час та ініціаторів цього явища. За найпоширенішими сучасними історичними студіями, караїми прибули на терени Галича в

⁴ Дашкевич Я. Р. Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела / Я. Дашкевич // Дашкевич Я. Р. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич, 2-ге вид., виправл. й доповн. / [упорядн. : М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочилас] Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2007. – С. 51.

⁵ Ярошинская И. Указ. соч. – С. 102.

⁶ Крамар Є. Назв. праця. – С. 52.

⁷ Бакалярчик М. Назв. праця. – С. 156.

⁸ Так само. – С. 156.–157.

⁹ Крамар Є. Назв. праця. – С. 52.

¹⁰ Дашкевич Я. Назв. праця. – С. 52.

XIII ст., в роки правління Данила Романовича. Згідно з іншою, караїмів переселено до Галича князем Вітовтом наприкінці XIV ст.

Появу караїмських поселень на Русі в середині XIII ст. відстоював, зокрема, мешканець Галича, єврейський літератор Рубен Фан. Його версію підтримав й український історик та етнограф Б. Януш, який датував прихід кримських караїмів до володінь Романовичів приблизно 1240 роком. Автор писав, що вони «могли бути заручниками татар або, підтримуючи торговельні зв'язки з Галичем, скористали з укладеного миру, постаралися про привілеї і на постійно поселилися в Галичі»¹¹. Серед інших прихильників цієї теорії С. Шмиман, О. Прицак, В. Гребеняк.

Історики, головню, послуговувалися колофоном* пергаментного молитовника, який до 1830 р. знаходився в кенасі м. Галича, а зараз – у Відділі рукописів (ф. Оссолинських, № 1252, арк. 14–15) Львівської національної бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України, де зазначається, що «[П] В 5003 р. від сотворення світу – за лічбою ізраїльтян, а в 1243 християнської ери, а гіджри 655 р., коли між королем татар Батуханом та королем Хорватії Данилом, який резидував у Галичі, було укладено мир. Тоді, коли татари плюндрували руські й польські землі, ці два королі уклали між собою мир, а під час укладання миру з боку галицького короля був його син великий князь Лев та його брат Васько. Вони внесли до умов миру, щоб татарський король дозволив сотні домів [родин] караїмів, які мешкали в Криму, переселитися до Галича, королівського столичного міста. [Король Данило] має від кордону взяти їх на своє утримання, вибудує для них будинки та допоможе їм вести торгівлю, що з'єднувала б Схід з землею Русі, тобто Хорватією»¹².

Спростував цю теорію ще в XIX ст. Є. Петрушевич. Дослідник вважав її непереконливою, наповненою неузгодженнями й нісенітницями¹³. Серед найхарактерніших, зокрема, по-перше, в розповіді і ніби в грамоті князь Данило має титул Хорватського короля, а його держава названа Хорватією, хоч королівський титул він отримав пізніше (1253 р.) й ніколи не називався хорватським. По-друге, в переговорах із ханом Батием ніби-то брав участь Данилович син, однак, за словами вченого, Лев тоді ще був малим. А, по-третє, в згаданій грамоті, крім Данила, мали б фігурувати його брат «Васько» та єпископ Петро, тоді як брат завжди і всюди нотувався Василько, а названий архієрей – особа не встановлена¹⁴.

Додамо, що у Галицько-Волинському літописі не зазначено жодних відомостей про згадані переговори, та й про переселення караїмів до Галича. Нарратив містить повідомлення про подорож Данила до хана Батия 1246 р.

Зважаючи на наведені аргументи, ми притримуємося версії, пов'язаної з діяльністю литовського князя Вітовта. За нею, наприкінці XIV ст. той здійснив похід на Крим і примусово привів звідти частину караїмів (383 родини). Він поселив їх у Троках (сучасне литовське місто Тракай), а після чергової кампанії нових поселенців розмістив у Луцьку й Галичі. За літописом, після одного з походів під Азов Вітовт привів до

¹¹ Дашкевич Я. Назв. праця. – С. 41.

* Колофон – текст на останній сторінці рукописної книги.

¹² Дашкевич Я. Назв. праця. – С. 36.

¹³ Крамар Є. Назв. праця. – С. 53.

¹⁴ Так само.

Литви татарську орду, частину якої поселив у своєму князівстві, а решту відправив до Польщі¹⁵.

Проблемою розселення караїмів займався й В. Грабовецький, вважаючи, що ті появилися в руських землях у XIV ст., після перемоги Вітовта над татарами 1339 р. Серед полонених литовським князем татар виявилися караїми. З автором не погоджуються караїмські історики¹⁶, на думку яких оселення громад у Львові відбулося за князя Лева Даниловича в другій половині XIII ст. Їх називали тут «сарацинами»¹⁷. Однак український вчений, полемізуючи з колегами, наполягав на розширенні поселень караїмів у Львові не раніше другої половини XVI ст. за короля Стефана Баторія. Це засвідчується, як пише вчений, збереженням у галицькій караїмській святині (кенасі) до Другої світової війни старовинної Біблії, текст якої написаний латинською і гебрійською мовами. Святиню галицьким караїмам подарував король¹⁸. На наш погляд, ця версія видається найприйнятнішою та найправдивішою, бо гіпотеза про прихід караїмів до Галича в середині XIII ст. не має відповідного джерельного підтвердження.

Перша відома грамота галицьких караїмів датується 1578 р. (оригінал не зберігся). Польський володар надав їм право на проживання в Галичі й на безмитну торгівлю всякими товарами, зокрема спиртними напоями¹⁹. Крім торгівлі, караїми займалися ремеслом. Хоча в люстрації Галицького староства 1565 р. не згадано про їх існування, люстрацією 1767 р. у Галичі нотована караїмська вулиця, де мешкало 19 караїмських родин, а одна з них, Нухін, займалася в Галичі гончарством²⁰.

Незважаючи на свою багатотомову історію, на думку Ю. Бараша, через 70 років караїми, як етнос, перестануть існувати і залишаться жити тільки в нашій пам'яті та публіцистиці²¹.

Отже, в сучасній історичній науці питання походження караїмів та обставин переселення їх на територію сучасної України, зокрема до Галича, залишаються дискусійними. Однак беззаперечним є факт їхнього впливу на розвиток товарно-грошових відносин та промислів. Вважаємо дану проблему актуальною для подальшого вивчення вітчизняними й зарубіжними науковцями.

The article is devoted to the ethnical history's beginning of one of the smallest ethnic groups living in Ukraine, i. e. Karaites. Basing on the analysis of historiographic facts the problem of the Karaites' ethnogenesis and their coming to present-day Ukraine has been studied.

Key words: Karaites, ethnic affiliation, ethnic origin, Ukraine, Halych.

¹⁵ Крамар Є. Назв. праця. – С. 54.

¹⁶ Грабовецький В. Люстрована історія Прикарпаття. Друге доповнене видання / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2002. – Т. 2. – С. 213.

¹⁷ Так само. – С. 212–213.

¹⁸ Так само. – С. 213.

¹⁹ Крамар Є. Назв. праця. – С. 55.

²⁰ Грабовецький В. Назв. праця. – С. 213.

²¹ Бараш Ю. Причини исчезновения галичских караимов / Ю. Бараш // Караїми Галича: історія та культура: матеріали Міжнародної конференції (Галич, 6–9 вересня 2002). – Львів: «СПОЛЮМ», 2002. – С. 211.

Юрій Клоновський (Івано-Франківськ)

УДК 271.5:(477.86)

ББК 86.375.1

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У СТАНИСЛАВОВІ: КОРОТКИЙ НАРИС ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано діяльність Ордену єзуїтів у Станиславові. Зазначено, що джерельну базу дослідження складають документи Державного архіву Івано-Франківської області. Висвітлено бачення історії єзуїтів польськими науковцями. Проаналізовано сучасну українську історіографію Товариства Ісуса у Станиславові.

Ключові слова: єзуїти, колегіум, історіографія, джерела, костел, архів, Станиславів.

Головним зняряддям боротьби з ересю в період Контрреформації став Орден єзуїтів, заснований 1540 р. іспанським лицарем Ігнатієм Лойолою. Інституція відзначалася чіткою структурою і суворою дисципліною, головним девізом якої був вислів: «Усе для слави Божої». Шляхи реалізації своєї мети єзуїти вбачали у проповідуванні, сповіді та вихованні юнацтва. Їхні школи були безкоштовними та доступними для всіх віросповідань, тому швидко здобули популярність.

Діяльність ордену викликала зацікавлення громадськості з моменту його створення, зокрема в Речі Посполитій і на етнічних українських землях. Його поява у місті Станиславові припадає на 1715 р.

В історіографії оцінка діяльності братів неоднозначна. В радянський період, діяльність ордену та єзуїтських шкіл засуджувалися і піддавалися нищівній критиці. Втім, попри недостатнє вивчення, Товариство Ісуса, зважаючи на вагому роль в історії людства, привертало увагу й багатьох українських та зарубіжних учених. Саме тому робота ордену в Станиславові заслуговує на окреме дослідження.

Побіжна згадка про єзуїтів викликає у пересічного Читача досить складні й суперечливі асоціації. Якщо православні історики вважають єзуїтів винуватцями чи не всіх бід і розколу Української православної церкви в XVI ст., а протестантські теологи вбачають у них головну силу Контрреформації, то католицькі автори, визнаючи помилки братів, визнають і їхні заслуги.

За довідковою літературою, єзуїти – члени християнського чернечого ордену Римо-католицької церкви (лат. Societas Jesu – Товариство Ісуса)¹, створеного на взірць студентської спільноти. Однак згромадження дуже швидко розповсюдилося і перетворилося на одну з найбільших організацій. Принципи братства будувалися на додержанні суворої дисципліни та безумовному підпорядкуванні лише генералові ордену або римському папі. Єзуїти займалися місійною, науковою і просвітницькою діяльністю, створенням найбільшої в історії Церкви мережі шкіл: середніх – колегіумів і вищих – академій. Перші відомості про перебування в Станиславові монахів ордену єзуїтів на

¹ Католическая энциклопедия : в 5 т. – М. : Изд-во Францисканцев, 2005. – Т. 2 (И – Л) – С. 964.

запрошення власника міста Йосипа Потоцького нотуються 1715 р.². Для тимчасового проживання їм призначили дерев'яний будинок. Новий осідок єзуїтів називався «резиденцією» і підпорядковувався колегії Св. Петра у Львові³. Отці на місці не існуючої на той час академії, закладеної Андрієм Потоцьким 1669 р., створили єзуїтський п'ятикласовий середній навчальний заклад – колегіум⁴. Викладання в ньому до офіційної заборони ордену в 1773 р. велося польською і латинською мовами.

Впродовж 1720–1729 рр. єзуїти побудували в Станиславові костел Святого Духа і Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії, що мав сім каплиць. У 1774 р. до північно-західного кута вівтарної частини костелу було прибудовано корпус монастиря та колегіуму. Будинок зведений у стилі бароко і виконував функції монастирського призначення до 1773 р., коли, за буллою «*Dominus ac Redemptor*», отці залишили Станиславів⁵ (див. додаток А).

Другий етап перебування єзуїтів у місті почався в листопаді 1883 р., коли до Станиславова прибули оо. Бачинський, Обмінський і Тиховський. Свого монастиря монахи не мали і тому відправляли богослужіння у Вірменському костелі. Лише в 1895 р. вони побудували на вулиці Заболотівській (пізніше – вулиця Петра Скарги) новий костел з монастирем⁶ (див. додаток Б). Монастир повністю припинив свою діяльність у 1946 р. Зі зміною політичної ситуації в державі монахи вимушені були покинути місто і виїхати до Польщі.

Поява Товариства у місті породжує чимало дискусійних питань, зокрема щодо хронології. На загал, в науковій літературі відомі різні припущення дати появи в місті монахів ордену: 1671–1700 рр. (Т. Домбровський)⁷, 1713–1722 рр. (А. Шарловський)⁸, 1715 р. (В. Полек)⁹. Як відзначив А. Шарловський, перші письмові відомості про прибуття о. єзуїтів до Станиславова знаходимо в документі, вписаному, на вимогу Йосифа Потоцького, до актів місцевої колегіатської капітули 1744 р. Хоча запис, на жаль, не мав дати, А. Шарловський відносив його до 1722 р. Імовірно, тоді єзуїти вже працювали в місті й утримували тут школу¹⁰.

Вивчаючи діяльність Станиславівської класичної польської гімназії, Т. Домбровський у «*Historji c. k. Gimnazjum wyzszej w Stanisławowie*»¹¹ датував прибуття єзуїтів до міста 1691–1700 роками. Оскільки автор не покликався на джерела, науковці вважають таку версію малоімовірною.

² Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1893. – Т. XI. – S. 194–195.

³ Заленський С. Отці єзуїти в Станиславові / С. Заленський. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2010. – 69 с.

⁴ Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. – К., 1971. – С. 55.

⁵ Wierzejski L. Stanisławów grod Rewery / L. Wierzejski. – Wrocław, 1993. – S. 17.

⁶ Фацієвич В. Місто Станиславів та його церкви / В. Фацієвич // Шематизм на 1903 рік. – Станиславів, 1903. – С. XIX.

⁷ Dąbrowski T. Historia c. k. Gimnazjum wyzszej w Stanisławowie / T. Dąbrowski. – Lwów, 1878.

⁸ Шарловський А. Станиславів і Станиславівський повіт з огляду історичного та географічно-статистичного / А. Шарловський. – Івано-Франківськ, 2009. – 176 с.

⁹ Полек В. Майданами і вулицями Івано-Франківська / В. Полек. – Івано-Франківськ, 2007. – 148 с.

¹⁰ Шарловський А. Назв. праця. – С. 40.

¹¹ Dąbrowski T. Op. cit.

Джерелами до вивчення діяльності отців єзуїтів у Станиславові є, насамперед, архівні документи та свідчення очевидців. Інформативними з даної проблеми є матеріали Державного архіву Івано-Франківської області. Різноманітні за характером джерела, що становлять найбільший науковий інтерес, знаходяться у фонді Р–388.

Зокрема, у справі 1, оп. 2 «Свідчення про монастирі, відомості про монахів греко і римо-католицької церкви в Станиславівській області» є опис монастиря Святого Костки: «Монахи займали двоповерховий будинок, критий залізом, капітальний, вікна засклені. Всього кімнат 18, з яких 13 придатних для житла. Є бібліотека, кухня, столова і два склади. Монахи із 13 кімнат займають 7, решту кімнат займають працівники Союзу польських патріотів під канцелярію. Є електричне світло»¹².

Важливим і достовірнішим джерелом є «*Acta Capitularia Ecclesiae Collegiatae Stanislao-polensis*», опрацьовані С. Заленським¹³. Автор у своїй праці «*Отці єзуїти в Станиславові*» навів невеликий уривок, у якому описано життя колегіати: «Оскільки отці Товариства Ісусового мають муровані школи, капітула просить, аби школи дерев'яні з ділянки колегіати були знесені, а на їх місці резиденція для каноніка могла б постати»¹⁴.

Вагоме значення для дослідження даної проблематики мають «*Epistolae ad Generalis*» (Т. III), зокрема лист воєводи Йосифа Потоцького до генерала Тамбуріні, датований 28 листопада 1714 р., в якому автор просить надати «теолога його сумління і двору» о. Томаша Заленського, бо «його побут найбільше відповідає моїм намірам. Адже я хочу у своїх маєтках заснувати колегію [...]»¹⁵. Отже, за цим документом прибуття майбутнього ігумена нової колегії о. Томаша Заленського до Станиславова можна датувати 1715 р.

Безперечно, джерелом до вивчення історії Товариства Ісуса в місті є праця священника-проповідника С. Заленського «*Отці єзуїти в Станиславові*» («*OO. Jezuiice w Stanislawowie: szkic historyczny*»). Восени 1895 р. він побував у Станиславові на посвяченні єзуїтського костелу Св. Станіслава Костки і під час проповіді пообіцяв віддячити мешканцям, які долучилися до побудови святині.

У передмові до книги автор писав: «Невелика то праця, але старанна, базована на народних джерелах, на не знаних досі рукописах. Розповідає вона про діяльність монахів мого згромадження, але й часто згадує про міські події, бо орден не стояв осторонь, а вріс, ужився в громаду, серед якої існував і функціонував»¹⁶.

Для написання книги автор уважно вивчав праці попередників, часто на них покликався, хоча й не завжди поділяв їхні погляди. Ним уперше було доповнено історію місцевого осередку ордену єзуїтів матеріалами Віденської бібліотеки та архіва в Станиславові 1717–1721 рр. Автор відобразив запрошення отців до міста воєводою Йосифом Потоцьким, детально описав їхню місіонерську та душпастирську роботу, навів духовні проповіді та повчання. Вперше було зібрано списки суперіорів (єзуїтв-ректорів), які керували навчальним процесом колегіати. Також детально занотовано

¹² Державний архів Івано-Франківської області, Ф. Р – 388, оп. 2, спр. 1, арк. 17.

¹³ Заленський С. Отці єзуїти в Станиславові / С. Заленський. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2010. – 69 с.

¹⁴ Шарловський А. Назв. праця. – С. 159.

¹⁵ Заленський С. Назв. праця. – С. 21.

¹⁶ Там само. – С. 12.

будівництво єзуїтського костелу та його фундаторів. Праці С. Заленського характерні факти, не відомі А. Шарловському чи С. Барончеві.

Перу С. Заленського належить і п'ятитомна монографія «*Jezuici w Polsce*» (1900–1906)¹⁷, цінність якої – в наявності багатого, на сьогодні втраченого джерельного матеріалу. Готуючи дослідження, автор опрацював документи Ватиканського архіву, Римського архіву Товариства Ісуса, єзуїтських архівів Польської і Литовської провінцій, Таємного архіву двору і держави у Відні, міських, єпископських і капітульних архівів Польщі, рукописи архіву князів Острозьких у Кракові, Національної бібліотеки в Римі, Імператорської у Відні, Ягеллонської у Кракові, Львівського університету та Оссолінеума у Львові. Автор описав головні події життя єзуїтського колегіуму, створеного у Станиславові 1720 р.; працю отців у Тисменичанах, Рожнятові, Журавному, а також побудову єзуїтського костелу Св. Костки, засвідчену особисто 1894 р. Занотовано також події історії Станиславова, зокрема похорон Йосифа Потоцького та інших відомих мешканців міста.

Важливе значення для висвітлення теми має «*Slownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow slowianskich*» (Т. XI)¹⁸. У ньому міститься інформація про Станиславів та детально описано прибуття сюди отців єзуїтів, побудову головного костелу та колегіуму, вказано прізвища жертводавців.

Оригінальністю відомостей відзначаються роботи польського письменника, краєзнавця та історика Галичини, домініканця С. Баронча. Зокрема, у «*Пам'ятках міста Станиславова*» (1858)¹⁹ автор детально занотував місійну й освітню роботу отців-єзуїтів. Для написання праці він використав значний джерельний матеріал, зокрема «*Рукопис Вірменської церкви у Станиславові*», спогади зі Станиславівської колегіати, спомини Францішека Карпінського та панегірику отців-єзуїтів. У текстах С. Баронча прослідковується приязне ставлення до Римо-католицької церкви, її ролі в покатоличенні місцевої вірменської спільноти та шанобливість до єзуїтів.

В «*Історії міста Станиславова*» М. Струмінського²⁰ автор частково відобразив діяльність Ордену єзуїтів. Відзначається значний внесок в оздоблення костелу Товариства Ісуса «побожною жінкою, матір'ю ордену», дружиною Йосифа Потоцького.

В контексті досліджуваної проблематики вагомим є доробок польського краєзнавця А. Шарловського «*Станиславів і Станиславівський повіт з огляду історичного та географічно-статистичного*»²¹, написаний на багатій джерельній основі, зокрема рукописних матеріалах, документах парафіяльного костельного архіву, латинської та вірменської бібліотек. У праці висвітлено головні етапи розвитку Ордену єзуїтів, описано головних фундаторів єзуїтського костелу й колегіуму, студентські братства, створені єзуїтами при колегіаті; згадано про таємні підземелля, де, за заслуги та допомогу Товариству, поховано членів родини Потоцьких.

¹⁷ Załeski S. *Jezuici w Polsce* / S. Załeski. – Lwów–Kraków, 1900–1906. – Т. V. – S. 1009.

¹⁸ *Slownik Geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajow slowianskich*. – Warszawa, 1893. – Т. XI. – S. 191–192.

¹⁹ Баронч С. Пам'ятки міста Станиславова / С. Баронч. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2008. – С. 47–48.

²⁰ Струмінський М. Історія міста Станиславова / М. Струмінський. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2007. – С. 26–27.

²¹ Шарловський А. Вказ. праця. – С. 84–85.

Окремої уваги варте дослідження С. Гайковського «*Станиславів і його пам'ятки з давніх часів*»²², написане на основі власних записів, матеріалів професора А. Шарловського та спогадів С. Баронча. Автор подав коротку історію перебування отців-езуїтів у Станиславові, датуючи їхню появу в місті між 1713 і 1722 рр. Особливої уваги заслуговують описи автором цінних речей, які зберігалися у костелі.

Короткі відомості до теми подані М. Грибовичем в «*Історії окружного міста Станиславова в Галичині в 1847 р.*» – першій узагальненій історії міста²³. Рукопис праці складався з 28 сторінок. Найцікавішою є згадка головного костелу під іменем Тіла Божого.

В українській історіографії історія Ордену єзуїтів у Станиславові частково висвітлена В. Полеком у нарисі «*Майданами та вулицями Івано-Франківська*»²⁴. Так, описуючи майдан Шептицького, автор детально проаналізував будівництво костелу, його архітектуру, подав відомості про освітню діяльність єзуїтів, зокрема навчальні дисципліни в колегіумі.

На «*Сторінках літопису Івано-Франківського Катедрального собору Святого Воскресіння*» В. Грабовецький торкається хронології перебування ордену в місті²⁵. Покликаючись на Т. Домбровського, автор припустив, що єзуїти прибули до міста між 1691 і 1700 рр. Багато відомостей історик присвятив культурно-освітній діяльності отців та їх взаємовідносинам з Потоцькими.

Деякі відомості з даної проблематики знаходимо на сторінках праці М. Вуянко «*Монастирі Івано-Франківська (Станиславова). Перша половина ХХ ст.*»²⁶. Найбільше уваги дослідниця приділяє другому періоду перебування ордену в місті. Використовуючи фонди Державного архіву Івано-Франківської області, автор коротко описала монастир Св. Станіслава Костки, його територію, майно єзуїтів. На наш погляд, при висвітленні діяльності ордену єзуїтів у Станиславові, М. Вуянко допустила численні фактологічні, стилістичні та концептуальні помилки.

Вивчення теми М. Вуянко було продовжено в «*Археології середньовічного Івано-Франківська (Станиславова)*»²⁷, написаній у співавторстві з Б. Томенчуком. У роботі проаналізовано матеріали досліджень «старого міста», здійснені Івано-Франківською археологічною експедицією обласного краєзнавчого музею. Володіємо детально описаним будівництвом єзуїтського костелу та колегіуму, відомостями з дослідження фундаменту костелу, які допомогли точно датувати початок його будівництва.

Отже, діяльність ордену єзуїтів у Станиславові залишається актуальною науковою проблемою. Джерелами до її вивчення є документи фонду Р – 388, а також

²² Гайковський С. Станиславів і його пам'ятки з давніх часів / С. Гайковський. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2007. – С. 17–18.

²³ Грибович М. Історія окружного міста Станиславова в Галичині в 1847 р. / М. Грибович. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2007. – С. 12–13.

²⁴ Полек В. Майданами і вулицями Івано-Франківська / В. Полек. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 31–32.

²⁵ Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального собору Святого Воскресіння / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – С. 17–18.

²⁶ Вуянко М. Монастирі Івано-Франківська (Станиславова). Перша половина ХХ ст. / М. Вуянко. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1998. – С. 138–139.

²⁷ Вуянко М. Археологія середньовічного Івано-Франківська (Станиславова) / М. Вуянко, Б. Томенчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. – С. 61–62.

втрачені до сьогодні документальні матеріали, використані дослідниками XIX–XX ст. Вказана тема частково вивчена українськими і польськими науковцями, втім залишається маловивченою, потребуючи подальших студій.

Is analyzed the activities of the Jesuits in Stanyslaviv in the documentary coverage in the article. It is indicated that the source base consists of research documents of the State Archives of Ivano-Frankivsk region. Vision deals with the history of the Jesuits in Stanyslaviv in the Polish and modern Ukrainian historiography.

Key words: *Jesuits College, historiography, source, church, archive, Stanyslaviv.*

Додаток А

Костел Святого Духа і Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії

Додаток Б

Костел Святого Станіслава Костки

Назарій Баюрчак (Івано-Франківськ)

УДК 398

ББК 63.5

ОБРАЗ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ВІДЬМИ В ЕТНОГРАФІЧНИХ ЗБІРНИКАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

На матеріалах вітчизняної етнографічної літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. окреслено образ невід’ємної частини української демонології – відьми на Гуцульщині. Матеріал присвячено аналізу й систематизації уявлень про жінку-відьму в побуті населення Гуцульщини. На основі компонентного аналізу виокремлено її головні характерні риси наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Прослідковуються паралелі із сучасністю.

Ключові слова: відьма, Гуцульщина, демонологія, побут, образ.

Відьма – один із головних персонажів української демонології. Цим образом цікавилися пересічні люди, вітчизняні й зарубіжні етнографи, письменники ХІХ–ХХ ст.

Уявлення про нечисту силу вважається фольклорним, осмисленим і відшліфованим протягом віків надбанням народу, який, проте, позбавлений цілісної візії. На нашу думку, це зумовлено особливостями суспільних реалій різних епох та різними методиками досліджень, на загал, розвитком етнографічних студій, історичної науки.

Відзначаємо контрастність ставлення до відьом у віруваннях різних етносів. Українці, на відміну від інших європейських народів, їх сприймали доволі помірковано, вважали розумними, хитрими, лихими, мудрими. Натомість англійці, німці, данці, шведи, естонці, французи вважали відьом втіленням зла, всього лихого, що тільки можна уявити. Зокрема, прикладом цього є переслідування і спалювання відьом до ХVІІІ ст., на відміну від України, де такі переслідування носили маргінальний характер.

Дослідженням української демонології Гуцульщини займалися етнографи кінця ХІХ – початку ХХ ст.: А. Онищук¹, В. Гнатюк², І. Франко³ та ін. Загальну характеристику українського, зокрема, гуцульського образу відьми запропонували В. Завадська⁴, В. Войтович⁵, Н. Хобзей⁶. Сучасних досліджень теми немає, що й зумовлює актуальність предмету студій. Відповідно до мети, поставлено завдання: з’ясувати значення демонічного образу відьми у житті гуцулів та його безпосередній вплив на особливості побуту даного регіону; охарактеризувати народне уявлення жителів

¹ Онищук А. Матеріали до української етнології / А. Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. 11. – С. 125–130.

² Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. – С. 224–231.

³ Франко І. Людові вірування на Підгір’ю. Етнографічний збірник / І. Франко. – Львів, 1898. – Т. 5. – С. 211.

⁴ Завадська В. 100 найвідоміших образів української міфології / В. Завадська. – К. : Орфей, 2002. – С. 210–217.

⁵ Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – С. 70–72.

⁶ Хобзей Н. Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів, 2002. – С. 57–63.

Гуцульщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. про відьмацтво; виокремити характерні риси вірувань, а також порівняти їх з сучасним станом сприйняття нечистої сили.

Етимологія слова «відьма» має кілька тлумачень. У гуцульських говірках так сприймалася людина з надприродними здібностями, яка може завдавати шкоди. Корінь *відь* – притаманний також іншим слов'янським мовам. Польською «*wiedźma*» означає *ворожка, віщунка, чарівниця*. Словацькою «*vedma*» – жінка із силою чаклувати, чарівниця. Лексему «відьма» зі значенням «відьма, чаклунка» зафіксовано в пам'ятках української мови ХVІ ст. «Відьма» може означати жінку з особливими таємними знаннями. Етнографічними дослідженнями Гуцульщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. засвідчено вживання цього поняття до «жінки, яка спричиняє посуху». Слово відьма вживалось і як лайка зі значенням «зла, сварлива жінка»⁷.

Отже, наші прашури відьмою називали жінку, яка знається з нечистим, володіє надприродною силою і використовує її на шкоду людям. Її природа подвійна: вона належить до світу демонів, потойбіччя, але й – до світу людей⁸.

На думку В. Гнатюка, відьми були двох типів: народжені такими й навчені іншими. На світ вона могла появлятися таким чином: «[...] коли вагітна жінка варить страву на Святий Вечір, а в горщик впаде кусок вугілля і вона його з'їсть, то народить відповідно до статі – відьму або упиря». Автор наводить і її зовнішній вигляд: «родиму відьму легко впізнати, бо вона має хвіст, який у сні виходить. У дитини цей хвіст голий, у старшої відьми оброслий». Натомість, за словами вченого: «[...] вчена відьма набирає відомостей або від іншої вченої, або від родимої відьми, або просто від чорта». Їхній зовнішній вигляд автором замовчується. Імовірно вони виглядали, як типові жінки⁹.

Для Гуцульщини, зокрема, притаманний тип відьми – карпатська босорканя, – відмінний від класичних українських канонів відьми. Їй притаманно більше демонічних ознак: душить ночами людей, п'є кров, шкодить породіллям, краде немовлят, залишаючи натомість своїх – горбатих, кривих, плаксивих. Цим вона схожа на південнослов'янську *veštica*, яка їсть дітей і людські серця, виймає плід із утроби вагітної. Босоркані збираються, зазвичай, при новому місяці за селом, у покинутих хатах, глибоких яругах, іноді вилітають через бовдур на візку, запряженому чорними кішками¹⁰.

Відьми поділяються й за фахом. Наприклад, А. Онищуком описано крадіїв молока і плоду з яєць: «[...] є багато таких жінок, що відбирають молоко у жінок, корів, овець, кіз, – це відьми. Є всякі відьми: коров'ячі, кінські, курячі, гусячі. Є до всілякої поживи відьми, які забирають собі все що найкраще. Є такі що забирають лише від корови, а є такі що лише від жінок. Це можна так розпізнати коли молоко рідке, бо те що краще відьма стягнула. Часто вона потягне і лише вода сама буде, а якщо дуже багато візьме то тільки кров буде. Та відьма що є курячою чи гусячою – витягує гусят чи курят з яйця, тому і кожне яйце не повне, бо що краще, то вони повитягують. То

⁷ Там само.

⁸ Завадська В. Назв. праця. – С. 210.

⁹ Гнатюк В. Назв. праця. – С. 224–225.

¹⁰ Завадська В. Назв. праця. – С. 211.

проти тих що коров'ячі, знають що робити, а проти тих що від птахів не знають. То через це і кожне яйце не повне»¹¹.

За словами В. Гнатюка, відьма, яка займається одним фахом, зазвичай, не займається іншим. Порівняно з характеристиками нечистої сили А. Онищуком, він розширює спектр спеціалізації відьом, а саме: відьми від корів і кіз (відбирають молоко), овець (шерсть), свиней (сало), гусей і курей (плід з яєць), риби (ікра), вужів (перетворюються на вужів), бджіл (крадуть мед), картоплі і грибів (впливають на урожай або крадуть його), дощу, посухи, морозу і від «усякої біди» (відьми, здатні впливати на стихійні явища)¹². Зі знанням справи відьми збирали найрізноманітніші трави й коріння, що, головню, відбувалося на Купала. Тоді вони оголеними, з розпущеним волоссям виходили в поле чи до лісу, що додавало їм магічних здібностей, посилювало зв'язок із потойбіччям¹³.

Найпоширенішим фахом відьом було відбирання молока корів. Вони, як пише В. Гнатюк, уміють переносити молоко на різні предмети, з яких видоюють його, коли є потреба. Так, наприклад, до них доять молоко зі стовпа. Це відбувається так: відьма застромлює ніж у стовп чи будь-який інший предмет, думаючи про корову (або іншу тварину), і з ножа починає текти молоко, яке відьми, за повір'ям, продають чортам¹⁴.

Основна відьомська властивість – здатність до перевертництва. Відьма легко може ставати жабою, кішкою, собакою, свинею, вороною, гускою, ластівкою і навіть лелекою, конем, коровою, вовчицею, мишею, вужем, гадюкою або черепахою, покотитися колесом, решетом, обручем, посунути копицю сіна, вирости кущем. А карпатська босорканя могла набути вигляду мухи або метелика. Здебільшого тварини, в яких перетворювалася відьма, були «нечистими», а предмети відігравали важливу роль у ритуалі й мали міфологічне значення. Так клубок, яким іноді ставала відьма, символізував шлях, зв'язок живих із мертвими, цього світу з потойбіччям, що, головню, відповідало подвійній природі відьми: людській і демонічній¹⁵.

Зовнішній вигляд відьми за народною уявою досить неоднозначний. В день це дуже вродлива молода дівчина чи жінка із пристрасним поглядом; уночі – неохайна стара карга із розпущеним сивим волоссям. Серед особливостей відьом називають похмурий погляд, вуса, відсутність грудей та інших статевих ознак, брови, що зрослися на переніссі, два ряди зубів, невеличкий хвіст. Відьом із такими ознаками називали «родимими»¹⁶. Практикують своє чародійство відьми, як правило, голі¹⁷.

Періоди активності відьом різні. За А. Онищуком: «Найбільш активні відьми вночі перед великими святами, такими як Юрія, Введення, Благовіщення, Івана. Перед цими святами стараються люди забезпечити свою худобу від відьом. Розпалюють ватру перед оселями, кидаючи туди всілякого сміття, старого одягу і постолів, вірячи, що відьми не зможуть пройти через цей дим. При потребі можуть вони перетворюватись в

¹¹ Онищук А. Назв. праця. – С. 125.

¹² Гнатюк В. Назв. праця. – С. 225.

¹³ Завадська В. Назв. праця. – С. 212.

¹⁴ Гнатюк В. Назв. праця. – С. 229-230.

¹⁵ Завадська В. Назв. праця. – С. 211-212.

¹⁶ Там само. – С. 210.

¹⁷ Гнатюк В. Назв. праця. – С. 230.

тварин (пса, kota, вужа, жабу) і так змінені ідуть вночі відбирати манну. Найкраще для них це робити в темну, безмісячну ніч. Для цього вони вночі випивають місяць, так що він робиться менший, аж поки повністю не вип'ють і він стане чорний»¹⁸.

Багатьом легендам властивий мотив поїздки відьом на людях. Десь у дорозі відьми, як і демонічні втілення хвороб, сідають чоловікам на плечі і переслідують їх у такий спосіб до самої хати. Та як тільки герой стає на поріг, відьма кудись зникає. На відміну від русалок, які переважно роблять зло родичам, відьми шкодять найчастіше сусідам чи кумам¹⁹.

Крім того, В. Гнатюк подає низку народних методів закликання відьом:

1. Взяти шматок сирого полотна, заткнути в нього дев'ять шпильок і варити.
2. Налити на сковороду молока, тричі вкинути туди дев'ять голок, всунути до печі.
3. Розігріти кінську підкову в печі й поставити на поріг.
4. Відкладати кожного понеділка у Великий Піст одне поліно з дров, що йдуть до печі. А вранці на Великдень запалити ними грубу²⁰.

Після кожного описаного способу відьма мала б з'явитися в хаті, звідки вона викликалася. Разом з тим В. Гнатюк подає ще одну цікаву властивість відьми: «[...] коли відьму обернути нового четверга опівночі у сні головою туди, де лежать ноги, вона не зможе прокинутися, доки її не відвернути назад, бо душа, яка тоді виходить з неї, не може повернутись в тіло».

Існує кілька способів розпізнавати відьом, виявляти «потвор» (як їх часто називали), щоб запобігти шкідливому впливу від них. Так, коли хтось хоче побачити відьму, має подивитися через поліно, в якому випав сук, або крізь такий самий отвір у дошці, яку тешуть на труну. Можна побачити відьму і крізь осикову борону, виготовлену за один день.

У етнографічному збірнику І. Франка знаходимо ще один метод розпізнавання відьом: «[...] хто хоче пізнати відьму між іншими жінками, той на Святу вечерю кладе часник на чотири кути стола по одній головці. Повечерявши бере з кожної головки по зубку і садить їх у кулешівник (посудину в якій варять кулешу) і кладе на вікно щоб часник ріс. Так він росте до Великодня. На Великдень бере той часник, який виріс і кладе до рота і тримає поки не посвящать паску. Коли піп свяченою водою кропить паски, той чоловік перекусує часник зубами в роті. І в ту мить він побачить котра жінка відьма»²¹.

Оберегами проти відьом вважаються виготовлені на свято Св. Юрія дьогтяні хрестики, почеплені на двері, мак, яким обсипають обійстя. Особлива сила приписувалася польовому макові (так званому видюку), зерна якого самі висипалися з голівок. За повір'ям, на обсипане таким маком обійстя нечиста сила зможе зайти лише тоді, коли визбирає і порахує всі мачини. Щоб відьма не відібрала у корови молоко, її обсипали освяченим у церкві на свято Маковія (14 серпня) або Спаса (19 серпня) маком, промовляючи: «Коли цей мак збереш, тоді від моєї корови молоко відбереш». Полин також

¹⁸ Онищук А. Назв. праця. – С. 126.

¹⁹ Войтович В. Назв. праця. – С. 70–72.

²⁰ Гнатюк В. Назв. праця. – С. 227–228.

²¹ Франко І. Назв. праця. – С. 211.

використовувався, як оберіг від відьом та русалок, оскільки ті не витримували його різкого запаху й гірко-пекучого соку. Стебла полину клали на підвіконня, підвішували над вхідними дверима, часто носили із собою. Зловити відьму можна на гарячому – шлюбним очкурором (пояс або шнур, яким стягували штани чи шаровари), заклавши на нього шлюбні обручки. Мотузка, всукана нетрадиційно – «від себе», – теж вважалася добрим засобом для виловлювання відьом. Упіймати їх можна було й з допомогою пса-ярчука, якого відьма дуже боїться²².

Виникає питання, чому відьма є персонажем жіночого роду? Цьому існує історичне пояснення. Люди, здавна обізнані з таємницями природи, спостережливіші та кмітливіші, вміли скористатися цілющою силою трав, передбачати погоду, лікувати ритуалами. Жінки більше за чоловіків цікавилися знаннями, необхідними у повсякденному житті: вилікувати дитину й худобу, вчасно посіяти і посадити. Психологи давно виявили їхню більшу уважність, терплячість, здатність до кращого аналізу великої кількості деталей і поєднання в складній загальній картині доквілля. Якщо Церква здебільшого відсторонювала жінок від християнських ритуалів, то обряди повсякдення виконувалися та зберігалися саме ними.

Важливим аспектом, не завжди висвітленим у працях на тему «Жінка і релігія», є виявлення причин більшої релігійності жінок, порівняно з чоловіками. Віра в чари залишається зворотнім боком віри в Бога, тобто – надприродні сили і можливість за допомогою певних слів та дій впливати на них заради досягнення людиною власних цілей (молитва – прохання до Бога, замовляння – спроба впливу на тих чи інших людей, явища, хід подій). Власне, саме за вплив на віруючих боролася офіційна християнська Церква, переслідуючи «відьом»²³.

Отже, гуцульську відьму можна класифікувати за типами: господарським призначенням, полюбовним і своєю природою. Перший тип відьом активно проявляється, головню, в господарстві, де чинить, зазвичай, шкоду. Другий – впливає на сімейно-шлюбні і любовні відносини. Відьми, які спеціалізуються на цьому, можуть причарувати, приготувати приворотне зілля, накласти і зняти порчу, безпосередньо впливати на людей з вигодою для себе. І нарешті, до третього типу відносяться всі відьми, які за своєю природою можуть мати вроджені здібності або отримати їх із часом. У народній уяві вони володіли характерними рисами. Всі ці типи так чи інакше поєднувалися. Так, наприклад, вроджена відьма в господарстві могла спеціалізуватися на худобі, а в сімейно-шлюбних відносинах – на приворотних зіллях чи ширшому спектрі діяльності. В українській, зокрема карпатській, демонології персонаж *відьма* значно поширеніший за персонажа відьмака, адже саме в жінок набагато частіше, ніж у чоловіків виникали спроби взаємодіяти з природою і довколишнім світом, впливати на нього. На нашу думку, це одна з причин, асоціацій чар із жінками і їхньою красою.

В Україні ставлення до магічних сил здавна було спокійнішим, ніж у Західній Європі. Воно зберігається й досі. Майже в кожному сучасному селі є «бабка», яка може визначити, чи «пороблено», відвести «лихе око», дати «приворотне зілля» тощо. Українські жінки не ображаються, коли їх звуть відьмами. Наприклад, відома письмен-

²² Завадська В. Назв. праця. – С. 214–215.

²³ Орлова Т. Українська відьма у віддзеркаленні сучасної історіографії / Т. Орлова // Історична панорама. Збірник наукових статей ЧНУ. – № 8. – С. 71–80.

ниця Лада Лузіна очолює «Спілку київських відьом». Сучасний образ відьми, звичайно, контрастує з матеріалами кінця XIX – початку XX ст. Відьма практично позбулася всіх притаманних раніше демонічних зовнішніх рис. Тепер ставлення до відьом лояльніше. Частіше до них звертаються з проханням допомогти, ніж нашкодити. Проте й зараз їх часто звинувачують у різних лихах. Причин цього багато, серед яких головна криється в забутті сучасним суспільством давніх повір'їв і традицій. Усьому знаходять раціональне пояснення, а пошуки відьом відійшли у минуле. Церква ж офіційно виступає проти будь-яких ворожінь та чаклунства, яким займаються сучасні «відьми». Та персонаж відьми продовжує існувати й передумов до його повного зникнення, особливо в багатьох гуцульських селах, на даний момент немає.

The image of witches in Hutsul region, which is an integral part of Ukrainian demonology is considered in the materials of national ethnographic literature of the late XIX – early XX century. This material is devoted to the analysis and systematization of the image of women witches directly in the home of Hutsul people. The characteristics of the witch's image based on the principal of the component analysis are defined. A comparative analysis of the witch's image of the late XIX – early XX century is considered with the modern way.

Keywords: witch, Hutsul, demonology, life, image.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

Надія Неміш (Івано-Франківськ)

УДК 94 (477.83/.86)

ББК 63.3 (4 Укр)

ПЕРЕМИШЛЬСЬКИЙ ОСЕРЕДОК ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ ЯК ПЕРЕДТЕЧА «РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ» (ДО 180-РІЧЧЯ «РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ»)

У статті розповідається про перемишльський осередок українського національного відродження Галичини в першій половині XIX ст. Особливу увагу приділено Товариству греко-католицьких священиків як першій галицькій культурно-освітній організації. Члени Товариства видавали підручники, граматики «руської» (української) мови, відкривали початкові школи, що сприяло підвищенню рівня культурного життя місцевого населення.

Ключові слова: відродження, Галичина, Перемишль, просвітництво.

На території західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії першої половини XIX ст. існувало два центри національно-культурного життя – Львів, що насамперед, відзначився діяльністю «Руської трійці», та Перемишль. У Перемишлі сформувалося Товариство греко-католицьких священиків, яке започаткувало просвітницький рух у Галичині. Місто є територією сучасної Польщі і культурні традиції українців Перемишля, на жаль, потрохи відходять у минуле. Ця проблема є недостатньо висвітленою у працях українських та зарубіжних вчених, потребує детальнішого розгляду.

Найвагомішими є праці сучасного львівського дослідника Ф. Стеблій про культурний розвиток Перемишля в XIX ст.¹. Церковне життя краю та становище греко-католицького духовенства відображено в статтях О. Турія², Б. Білого³ та ін. Велику джерельну цінність з даної проблематики мають збірники документів «Лірвак з-над Сяну»⁴, «Михайло Левицький та його доба»⁵ та деякі ін.

В історії України XIX століття стало періодом національного відродження. За твердженням діаспорного історика І. Лисяка-Рудницького, календарні хронологічні

¹ Стеблій Ф. Предтеча «Руської Трійці»: Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини XIX ст. / Ф. Стеблій / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Шашкевичівська комісія. – Львів, 2003. – 96 с.

² Турій О. Еклезіальний статус і суспільне становище греко-католиків Галичини наприкінці XVIII – на початку XIX століття / О. Турій // Митрополит Михайло Левицький та його доба. – Львів, 2010. – С. 10–21.

³ Білий Б. Нарис історії Перемиського єпископства східного обряду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cerkiew.net/page.php?22

⁴ Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини XIX ст. / [упоряд. В. Пилипович]. – Перемишль, 2001. – С. 39–56.

⁵ Митрополит Михайло Левицький та його доба / [відп. ред. Ф. Стеблій, упоряд. І. Орлевич]. – Львів, 2010. – 112 с.

рамки «українського ХІХ століття» охоплюють 70–80-ті рр. ХVІІІ ст. – 1914 р.⁶. На етнічних українських землях цей період позначається, насамперед, формуванням новочасної української нації, що стало складовою частиною процесу націотворення в Центрально-Східній Європі модерної доби. Він проходив у надзвичайно складних історичних умовах, коли територію України було розділено між двома імперіями – Російською (до її складу ввійшло близько 90 % земель і населення) та Австрійською⁷.

Національне відродження в Галичині мало свої характерні ознаки. Великий вплив на його розвиток мали реформи «освіченого абсолютизму» австрійських цісарів Марії Терезії та Йосифа ІІ. Перемишль став місцем роботи єдиної на той час освіченої верстви українського суспільства краю – греко-католицького духовенства, яке й стало репрезентантом національного руху галицьких русинів⁸.

Осередком згуртування духовної інтелігенції Перемишля стала місцева єпархія. У 1808 р. її було відновлено у складі Галицької католицької митрополії, першим митрополитом став Антін Ангелович (1796–1813), перемишльський владика й адміністратор Львівської та Холмської єпархій. На той час представники духовної еліти Перемишльщини почали цікавитись вітчизняною історією, звертали увагу на життя простого народу, сприяли розвитку народної мови та фольклору, піднесенню народної освіти для захисту національної гідності русинів-українців Галичини. Національний рух галицьких русинів поступово активізувався під впливом передових ідей із Заходу – просвітництва, романтизму, Французької революції 1789–1794 рр., що викликали пробудження приглушеного за довгі роки польського панування почуття етнічної самобутності, підвищили інтерес до народної творчості⁹.

Питанням української шкільної справи краю зацікавилися М. Левицький, який у 1813 р. став перемишльським єпископом, та визначний культурно-освітній і церковний діяч, крилошанин І. Могильницький. М. Левицький прагнув запровадити в українських школах Східної Галичини, поряд із здійсненням реформ народного шкільництва, викладання зрозумілою для населення мовою. Для цього він двічі – 17 червня і 13 серпня 1816 р. – з такою пропозицією звертався до губернаторства. Після невдалих звернень до цісаря та римо-католицького єпископа митрополит разом з І. Могильницьким 16 листопада 1817 р. надіслав з Перемишля до Відня меморіал, який містив 33 пункти й обороняв не лише українське народне шкільництво, а й загалом «руську», тобто українську мову¹⁰.

Синод Перемишльської єпархії 8 травня 1818 р. підтримав позицію М. Левицького і прийняв ухвалу, згідно, з якою «[...] найясніший цісар зволив милостивіше

⁶ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – 243 с.

⁷ Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочий // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 98.

⁸ Турій О. Назв. праця. – С. 11.

⁹ Райківський І. Я. Розвиток українського народознавства в Галичині в першій третині ХІХ ст. / І. Райківський. // Українознавчі студії. – 2007–2008. – № 8–9. – С. 283.

¹⁰ Стеблій Ф. Митрополит Михайло Левицький і громадсько-політичне та культурне життя Галичини / Ф. Стеблій // Митрополит Михайло Левицький та його доба / [відп. ред. Ф. Стеблій, упоряд. І. Орлевич]. – Львів, 2010. – С. 24.

зарядити заведення парохіяльних шкіл між народом греко-католицького обряду [...]»¹¹. Навчання мало вестися народнорозмовною українською мовою. Віденський уряд затвердив ухвалу губернаторства від 22 травня 1818 р., згідно з якою в Галичині у школах з мішаним контингентом учнів мовою викладання залишалася польська, у школах з виключно українським контингентом учнів – українська там, де функціонували мішані школи, громадам дозволялося створювати й утримувати власним коштом школи з українською мовою викладання. Ця ухвала зберігала силу аж до 1848 р.¹².

М. Левицький та І. Могильницький 1816 р. заснували просвітнє товариство священиків (*Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних на основі християнської релігії*)¹³. І. Могильницький підготував і видав у Відні статут товариства, М. Левицький підписав його 20 січня 1816 р., а цісар Франц I офіційно затвердив 5 липня. Статут складався з 24 параграфів, де були викладені ідейні засади діяльності організації. У першому параграфі, зокрема, йшлося про те, що «[...] головною метою товариства є розвиток справжньої релігії і побожності шляхом пропаганди в усій єпархії різних творів, які допомагати-муть як душпастирям у поясненні духовного вчення, так і самим парохіянам викладатимуть відомості для більшої вправності в істинах віри»¹⁴. Це свідчить, що *Товариство греко-католицьких священиків* дійсно прагнуло до широкої просвіти і підвищення духовного рівня народу. Для цього мали створюватися парохіальні школи для дітей селян. Статутом передбачалося видання книг, написаних «простою мовою, поширеною на селі і в найпростішому стилі»¹⁵.

У подальших видавничих планах товариства були праці з історії єпархії, церковного права, господарства, але насамперед з практичними цілями, для потреб вищої освіти духовенства. Наукові праці могли бути написані латинською та німецькою мовами. До друку віддавали лише матеріали, схвалені на засіданнях або затверджені спеціальним циркуляром. Засідання, на яких приймали важливі рішення, відбувалися кожного року під час єпархіального синоду¹⁶.

До складу товариства входили освічені люди із середовища місцевого духовенства: декан з Радимного Гнат Давидович, декан із Себечова Іван Трильовський, парохі Данил Качановський з Дорожева, Петро Назарович з Перемишльської катедри, Василь Созанський з Любачева, Іван Туцічманович з Керманічів, Іван Снігурський з Відня¹⁷ та ін. Відомий дослідник В. Щурат назвав товариство «першою галицько-українською

¹¹ Єпархіальний синод, що відбувся в Перемишлі 8-го травня 1818 р. // *Дух і ревність* : Владика Снігурський та інші перемишляни / [упоряд. В. Пилипович]. – Перемишль – Львів, 2007. – С. 66.

¹² Там само. – С. 75–76.

¹³ Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині / Ф. Стеблій // *Україна* : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 59.

¹⁴ Михайло Левицький. Статут Товариства греко-католицьких священиків в Галичині // *Лірвак з-над Сяну*. Перемиські друки середини XIX ст. / [упоряд. В. Пилипович]. – Перемишль, 2001. – С. 39.

¹⁵ Там само. – С. 40.

¹⁶ Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії / М. Возняк. – Львів : Новий час, 1924. – С. 152.

¹⁷ Голдак Т. Українські освітні заклади Перемишля XIX – першої третини XX ст. / Т. Голдак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2010_1/materially/2010_1/10_Holdak.pdf

просвітною організацією», наголошував, що безпосередньою причиною його утворення стала потреба видання шкільних підручників і освіти селянства зрозумілою простонародною мовою, що й було висунуто на перший план у статуті¹⁸.

Товариство не змогло повною мірою розгорнути активну, організовану діяльність. Проти нього виступили тогочасні польські діячі, що, за словами М. Возняка, «не хотіли допустити до духовного і освітнього пробудження українців, бо за цим мусіла б піти їх свідомість національної самостійності»¹⁹. Поляки неодноразово намагалися принизити товариство в очах духовенства Ватикану. Римський кардинал Северолі 24 лютого 1817 р. надіслав М. Левицькому лист, у якому критикував виданий статут товариства і висловлював побоювання через можливі гострі непорозуміння між українським і польським клірами. У результаті Ватикан не затвердив статуту товариства. Через два роки організація перестала існувати. Товариство греко-католицьких священників фактично започаткувало формування перемишльського культурно-освітнього осередку, який львівський дослідник Ф. Стеблій назвав «предтечею Руської трійці». Однак після припинення де-юре існування товариства його члени надалі дотримувалися статуту і продовжували свою просвітницьку діяльність²⁰.

Голова товариства І. Могильницький піклувався про шкільну справу. Під його керівництвом було створено 410 українських народних церковно-парафіяльних однокласних шкіл у Перемишльській єпархії, яка нараховувала тоді 704 парафії. Для учнів цих шкіл І. Могильницький почав видавати підручники. У 1816 р. в Буді опубліковано «*Буквар славно-руського язика*», а також «*Наука християнська*». Великою популярністю користувалися видані у Львові 1817 р. «*Катехизм малий*», «*Правила школьній*» та «*Повинності підданих*», написані з використанням народнорозмовної мови. «*Правила школьній*» регламентували поведінку учнів у школі та церкві, склалися з чотирьох розділів, що включали 61 пункт із загальним висновком²¹.

І. Могильницький заснував у Перемишлі 1817 р. перший у Галичині дяковчительський інститут – своєрідну вчительську семінарію для підготовки педагогів парафіяльних шкіл. Цісарським указом 24 серпня 1818 р. був затверджений статут інституту (11 параграфів), написаний І. Могильницьким, який став його першим директором, а також викладачем логіки і видав підручник «*Логічні настанови*». Крім логіки, в інституті його вихованці вивчали релігію та церковний спів, український правопис – каліграфію українську, польську і німецьку мови, арифметику, географію та природознавство. «Вихованці, власне, будуть готуватися до належного виконання обов'язків в церковному хорі та школі», – наголошувалося у статуті (параграф 3), що було головною метою навчання в інституті²².

¹⁸ Щурат В. Перша галицько-українська просвітна організація / В. Щурат // На світанку нової доби : статті і замітки до історії відродження Галицької України. – Львів, 1919. – С. 52–53.

¹⁹ Возняк М. Назв. праця. – С. 152.

²⁰ Стеблій Ф. Початки українського національного руху... – С. 63.

²¹ Замлинський Т. Іван Могильницький – видатний діяч українського національного відродження / Т. Замлинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10628/1/24.pdf>

²² Стеблій Ф. Предтеча «Руської Трійці»... – С. 46.

Як правило, навчання тривало два роки. Проте в статуті також зазначалося, що «ті кандидати, які вступають з достатньою попередньою підготовкою і виявляють свої вміння та старання при вступному іспиті, можуть закінчити навчання і раніше»²³. Це було значною перевагою кращих учнів. Установа утримувалася за рахунок добровільних пожертв, зокрема І. Могильницького, на які він віддав майже все своє майно. Самі викладачі не отримували заробітної плати²⁴.

І. Могильницький розгорнув активну діяльність на захист української мови. Він разом з М. Левицьким домігся прийняття урядового декрету 1818 р. про запровадження в народних школах Східної Галичини викладання українською мовою. Але, незважаючи на це, поляки продовжували домагатися від австрійського уряду визнання польської мови як крайової. І. Могильницький першим усвідомив небезпеку винародовлення українців Галичини і став на захист рідного слова. Крім видання підручників, він у 1823 р. підготував до друку «*Граматику язика славно-руського*». Проте праця побачила світ аж 1910 р. за сприяння професора М. Возняка²⁵. І. Могильницький не тільки заклав першу наукову основу розуміння «руської» мови, а й порушив питання про національні права галицьких українців. У 1829 р. вийшла окрема наукова праця І. Могильницького «*Відомість о руськім язичі*», що була опублікована польською мовою («*Rosprawa o języku ruskim*»)²⁶.

На захист самостійності українського народу та його мови розгорнув активну просвітницьку діяльність у Перемишлі визначний педагог та освітній діяч, головний інспектор шкіл, викладач дяко-вчительського інституту І. Лаврівський. Крім духовної і педагогічної діяльності він здійснював наукові дослідження в галузях історії та мовознавства. Ще в 1806 р. почав збирати матеріали для написання історії українського народу²⁷.

І. Лаврівський вважав «руську» мову цілком відмінною від російської та єдиною для галицьких і наддніпрянських українців. Ще у Львові при викладанні своїх курсів використовував народнорозмовну мову. З власної ініціативи запровадив навчальний курс граматики. У 1815 р. розпочав укладання підручника з правопису «руської» мови в Галичині з урахуванням її місцевих діалектів. Праця була близька до завершення у 1822 р., але автор узявся до її переробки, щоб позбутися церковнослов'янських елементів, надруковано її лише в 1911 р.²⁸

У 1838 р. І. Лаврівський видав у Перемишлі «*Буквар*» для народних шкіл, а для вчителів підготував підручник, здійснивши власний переклад з німецької мови. Згодом упорядкував роботу перемишльської друкарні, створеної в 1829 р. І. Лаврівський збирав давні рукописи, книги, пам'ятки старовини. Свою власну бібліотеку, що налічувала понад 30 тис. томів, передав капітульним бібліотекам у Перемишлі та Львові²⁹.

²³ Перший статут Дяко-вчительського інституту в Перемишлі // Дух і ревність : Владика Снігурський та інші перемишляни. – Перемишль – Львів, 2007. – С. 60.

²⁴ Там само. – С. 61–62.

²⁵ Замлинський Т. Назв. праця.

²⁶ Там само.

²⁷ Щурат В. Назв. праця. – С. 54.

²⁸ Там само. – С. 56–57.

²⁹ Стеблій Ф. Предтеча «Руської Трійці»... – С. 70.

Й. Левицький, як і І. Лаврівський та І. Могильницький, вважав галицьких русинів частиною українського народу, який є самостійним поряд з іншими слов'янськими народами, зі своєю історією, власною мовою, культурою та фольклором³⁰. У 1830 р. вчений написав «*Приручний словар*», у якому ототожнював церковнослов'янську мову з «руською». Він став автором першої друкованої граматики з «руської» (української) мови в Галичині, що вийшла в 1834 р. німецькою мовою під назвою «*Grammatik der ruthenischen oder klein-russischen Sprache in Galizien*» («*Граматика рутенської або малоросійської мови в Галичині*»). Й. Левицький обстоював самостійність «руської» мови, але лише в теоретичному плані³¹.

Й. Левицький турбувався про розвиток народної освіти, організувавши роботу парафіяльної школи в селі Шклі, яку щороку відвідувало понад 100 дітей. Для них підготував і видав своїм коштом «*Молитвослов для вигоди парафіян школьських*» (1840 р.). Також дбав про школу в с. Нагуєвичах, багато книг подарував її учням. Окрім цього, Й. Левицький сприяв запровадженню хорового співу в катедральній церкві Перемишля у 1827 р., забезпечив хор партитурами духовної музики Д. Бортнянського³².

Близьким за суспільно-політичними поглядами до Й. Левицького був його сучасник Й. Лозинський. Ще з юнацьких літ Й. Лозинський цікавився фольклором та етнографією, записував народні пісні. Про це переконливо свідчить уривок з його «*Автобіографії*»: «Приїжджаючи зі школи додому, на свято Пасхи і споглядаючи забави сільської молоді на гаївках, подобалися мені ігри і пісні людовії, а пізніше, перебуваючи в батьків, став списувати їх»³³. Наслідком таких уподобань стало видання в Перемишлі 1835 р. фольклорно-етнографічної праці «*Руське весілля*» та опис народних великодніх звичаїв, опублікований в альманасі «*Зоря Галицька яко альбум*» (Львів, 1860). Фактично, збірка «*Руське весілля*» стала першим ґрунтовним фольклорним виданням у Галичині³⁴.

Розуміючи значення народної мови для освіти, в 1833 р. вчений приступив до написання граматики української мови. Лише за третьою редакцією 1846 р. в Перемишлі була опублікована його «*Grammatyka języka ruskiego*». У 1830-х рр. Й. Лозинський у статті «*O wprowadzeniu abecadła polskiego do pismienictwa ruskiego*» («*Про запровадження польської абетки в руському письменстві*») запропонував внести до фонетики замість церковнослов'янської кирилиці зручний для вимови польський варіант латинки (абцадла). Так почалася перша «азбучна війна» в Галичині. Це викликало гостру критику з боку української наукової інтелігенції, прихильників кирилиці.

Й. Лозинський аргументував свою позицію тим, що польський алфавіт набагато простіший для сприйняття, ніж кирилиця. Він не був прихильником колонізації галицьких русинів, а намагався сприяти поширенню європейських впливів на галицьку мову. Й. Лозинського підтримали польські вчені В. Залеський, А. Бельовський та ін.,

³⁰ Там само. – С. 71.

³¹ Возняк М. Назв. праця. – С. 156.

³² Там само. – С. 36.

³³ Йосип Лозинський. Автобіографія // Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини ХІХ ст. / [Упоряд. В. Пилипович]. – Перемишль, 2001. – С. 42–46.

³⁴ Лозинський Й. Українське весілля / Й. Лозинський / [передм. Р. Кирчіва]. – К. : Наук. думка, 1992. – 362 с.

які, однак, вважали галицько-руську мову лише діалектом польської. Проти польської латинки виступили представники духовної еліти Галичини – Й. Левицький, І. Могильницький та Д. Зубрицький. На їхню думку, запровадження абетка в писемність галицьких русинів стало б на перешкоді єдності культурного процесу на етнічних українських землях під владою Австрії та Росії і серйозним чинником посилення загрози асиміляції місцевого населення. Аргументи Й. Лозинського були відкинуті більшістю галицької інтелігенції і в 1836 р. дискусія завершилась перемогою противників «латинки» в руському письмі³⁵.

Таким чином, у першій половині XIX ст. Перемишль став першим центром національного відродження галицьких українців, чим, насамперед, завдячує духовній еліті греко-католицької церкви. Із цієї еліти формувалося культурно-освітнє товариство, діячі якого заклали основи просвітницького руху в краї, що був продовжений із середини 1830-х рр. «Руською трійцею». Формування в Перемишлі освітянського осередку засвідчило велику сподвижницьку працю греко-католицького духовенства, зокрема І. Могильницького, М. Левицького, І. Лаврівського, Й. Лозинського та ін. Вони відкрили чимало парафіяльних шкіл, запровадили викладання духовних та світських наук народнорозмовною «руською» мовою. Крім того, вчені видавали підручники, мовознавчі та етнографічні праці, але, на жаль, так і не наважилися писати простонародною мовою, а вживали «макаронічне язичіє» з використанням простонародних висловів і церковнослов'янщини, бо як слушно зауважив І. Огієнко, вчені «закликають любити свою «руську» мову, але кличуть по-польськи чи німецьки»³⁶. Діяльність перемишльських просвітителів була однією з найяскравіших сторінок в історії Галичини XIX ст., підготувавши ґрунт для появи «Руської трійці».

The article tells about the of Przemyśl' centre of the Ukrainian national revival of Galychyna in the first half of the XIX century. The special attention is paid to the Society of greco-catholic priests as the first Galician cultural-education organization. The members of The Society published books, grammars of «ruska» (Ukrainian) language, opened initial schools, that was instrumental in the increase of the local population cultural life level.

Key words: revival, Galicia, Przemyśl, education.

³⁵ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX ст.: монографія / І. Райківський. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – С. 234–235.

³⁶ Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К., 1995. – С. 175.

Дмитро Кавацюк (Івано-Франківськ)

УДК 94(477.83/.86):328.1/.3
ББК 63.3(4 Укр) 2

ПЕРШИЙ ДОСВІД УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ЖИТТЯ В ГАЛИЧИНІ 1848–1849 рр.

Стаття присвячена діяльності українських послів в австрійському парламенті 1848–1849 рр. Автор охарактеризував революційні події в Австрійській імперії, проведення виборів до рейхсрату в Галичині. Особлива увага приділяється аналізу позиції русинів-українців у парламенті щодо умов скасування панщини. Також проаналізовано боротьбу за поділ Галичини на дві провінції та співпрацю українських послів з іншими депутатами рейхсрату.

Ключові слова: *рейхсрат, русини (українці), посол, Галичина.*

Європейська «весна народів» 1848–1849 рр. ознаменувала появу на континенті нового суб'єкта політики – русинів (українців)* підавстрійської Галичини. Одним із плацдармів для боротьби за українські національні права був австрійський парламент (рейхсрат). Мета статті – розкрити особливості діяльності українських послів у рейхсраті. Окремі питання із цієї проблематики висвітлювали у своїх працях такі вчені, як І. Кревецький, К. Левицький, О. Аркуша, Ю. Плекан, Ф. Стеблій та ін.¹, але обрана тема до сьогодні є актуальною, потребує більш ґрунтовного наукового опрацювання.

Перша половина XIX ст. пройшла під знаком ідей Великої французької революції 1789–1794 рр., що проголосила ліберальні ідеї – свободи, рівності, братерства. Лібералізм передбачав участь в управлінні країною рядових громадян, чий права мала забезпечити конституція. Особливо небезпечним для територіальної єдності Австрійської імперії був націоналізм, під яким розумілося прагнення народу (нації) до самовизначення. Держава, політику якої головним чином формував князь Клемент фон Меттерніх, вела безпощадну боротьбу проти ліберальних ідей. Система Меттерніха будувалася на придушенні будь-якої вільної думки². Проте Австрія до кінця 40-х рр. XIX ст. повільно, але впевнено наближалася до великих перемін³.

За цих умов почалося українське національне відродження в Галичині, яке в перші десятиліття XIX ст. перебувало на науковій стадії розвитку (фаза «А» за класифікацією чеського дослідника М. Гроха) й ознаменувалося дослідженнями в галузях історії, фольклористики та мовознавства. Середина 40-х рр. XIX ст. стала межею, що відділяла

* Русини – давня назва галицьких українців, що, як правило, вживалася в історичних документах до середини XIX ст.

¹ Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації публічного життя до сьогодення / [гол. ред. ради В. Литвин, кер. авт. колективу В. Смолій]; Інститут історії України НАНУ. – К., 2010. – С. 214.

² Воцелк К. История Австрии. Культура, общество, политика / К. Воцелк. – М., 2007. – С. 245–248.

³ Кан С. Революция 1848 года в Австрии и Германии / С. Кан. – М., 1948. – С. 35–36.

наукову стадію національного руху в Галичині від наступних – організаційної (культурної) та політичної⁴. Цю позицію львівський дослідник Ф. Стеблій аргументує тим, що майже одночасно з програмою Кирило-Мефодіївського товариства була сформульована соціально-економічна і політична програма українського руху в Галичині, відбувся перехід від вирішення наукових і культурно-мовних питань до постановки соціально-економічних та політичних завдань. Вони знайшли відображення у статті Я. Головацького «*Становище русинів у Галичині*» 1846 р. Однак справжнім каталізатором політизації українського національного руху стала «весна народів»⁵.

Коли 29 лютого 1848 р. в імперії поширилися чутки про революцію у Франції і викликані нею повстання у Південній Німеччині, невдоволення направилось в зовсім визначене русло. 3 березня Л. Кошут підняв повстання в Угорщині, а 13 березня 1848 р. воно вибухнуло у Відні. Меттерніх втік до Англії, було відмінено цензуру й обіцяно проголошення конституції. Революція досить швидко перемогла⁶. 25 квітня міністр внутрішніх справ Ф. Піллерсдорф оприлюднив конституцію за бельгійським зразком. Зокрема, визначено двохпалатне народне представництво, вибори до нижньої пов'язувалося з податковим цензом, верхня мала складатися з представників великих землевласників та призначених імператором осіб. Проте вже 15 травня того ж року дію конституції було призупинено через обмеження виборчого права майновим цензом, що викликало спротив населення. 11 червня Фердинандом I нотовано надання загального й рівного виборчого права⁷, оголошено скликання однопалатного рейхсрату для ухвалення нової конституції⁸.

Зважаючи на брак конституційних традицій Габсбурзької монархії, вибори до парламенту характеризувалися непередбачуваністю селяни, вперше покликані до участі у виборчих кампаніях, не розуміли їх цілі й боялися, щоб депутати не проголосували за повернення скасованої панщини⁹. У цих перших виборах голоси селян були вирішальними, оскільки 90% виборчих округів склали сільські місцевості. Однак на практиці вибори були двоступеневими (тобто непрямими, відбувалися у два етапи), що давало простір для різноманітних антидемократичних комбінацій. Часто поміщики підкупували або залякували селян, щоб перешкодити їх участі у виборах¹⁰.

Спробу спрямувати народну стихію в організоване й узгоджене з національними інтересами русло здійснила Головна руська рада (далі – ГРР) – представницький орган галицько-руського населення, створений 2 травня 1848 р. Вона в червні 1848 р. видала відозву до населення та розпочала кампанію у пресі, закликаючи селян обирати лише таких депутатів, які щиро сприяють «вашій справі», наприклад священика або поважного й розумного «господаря», тобто селянина¹¹.

⁴ Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині / Ф. Стеблій // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 69.

⁵ Там само. – С. 67.

⁶ Воцелка К. Указ. соч. – С. 252–253.

⁷ Цьольнер Е. Історія Австрії / Е. Цьольнер. – Львів, 2000. – С. 346–347.

⁸ Історія українського парламентаризму. – С. 214.

⁹ Там само. – С. 215.

¹⁰ Революции 1848–1849 гг. / [под. ред. Ф. Потемкина, А. Молока]. – М., 1952. – Т. 1. – С. 411.

¹¹ Історія українського парламентаризму. – С. 215.

Про перебіг виборів у Станиславівському окрузі можна дізнатися зі спогадів сучасника подій о. А. Шанковського. Він зазначав: «Наслідком доброї агітації зі сторони руської ради випали вибори в нашій (Станиславівським – Д. К.) окрузі гарно. Місто Станиславів вибрало собі жида, а з округу вийшли послами: гімн. проф. Е. Прокопчиц, о. Григорій Шашкевич і Кирило Блонський, і двоє селян – дяк Капушак з Ляховець і господар Гринь Петришин з Хриплина». Однак про те, як проводилася агітація, зазначав Іван Кревецький, не згадувалося ні в споминах о. А. Шанковського, ні в тодішній «Зорі Галицькій».

Наприклад, у Солотвинському повіті на 50 тисяч населення право обирати посла на другому етапі мали 103 виборці. З них: 81 – від селян і ремісників, 11 – священників, 11 – урядовців і 1 – від орендарів. 14 червня 1848 р. у Солотвино прибули виборці, комісія складалася з 8 чоловік. На виборах головував священник Андрій Дуткевич. Після його вступної промови почалося висування кандидатур на обрання посла. Безперечно, священник Андрій Дуткевич хотів сам бути обраним, до того ж його підтримували члени Богородчанської руської ради, зокрема секретар Тарас Голинський запропонував кандидатуру священника. Проте повітовий комісар поліції перервав засідання на дві години. Селяни-виборці за цей час порадилися між собою і віддали свої голоси за селянина Івана Капушака. При підрахунку виявилось, що за нього проголосувало 57 виборців, а за священника Андрія Дуткевича – лише 39, решта 7 голосів отримали інші кандидати¹².

На виборах до австрійського парламенту – Державної ради обраних з 96 послів від Галичини було 26 українців (16 селян, 8 священників і 2 представника інтелігенції). Усього до рейхсрату ввійшло 383 депутати¹³. У першому скликанні парламенту засідали такі представники греко-католицького духовенства: Іван Ломницький з округу Турка (Львівщина), Кирило Блонський – парох с. Пістинь, від округу Яблунів (Косівщина), Михайло Ганькевич – від округу Радехів, Михайло Гнідковський – декан Калуський, Антоній Добрянський – від округу Сянік (сучасна Польща), Григорій Левицький – з округу Золочівського повіту, а також Григорій Шашкевич, який у 1848 р. очолював Руську раду в Станиславові, а в 1848–1865 рр. був дійсним радником міністерства освіти і віросповідань, референтом галицького шкільництва. Як депутат з округу Монастириська до парламенту увійшов Григорій Яхимович – перемишльський єпископ¹⁴.

Протягом першої сесії австрійський парламент працював у Відні з 10 липня до 1 листопада 1848 р. Внаслідок революційних подій у Відні рейхсрат було перенесено до Кромержижа (Чехія), де засідання відбувалися з 22 листопада 1848 р. до 7 березня 1849 р., коли Франц Йосиф розпустив парламент. Під час перших засідань Державної ради галицькі селяни вимагали, щоб їм «русською» мовою пояснювали справи, які роз-

¹² Грабовецький В. Народний трибун – Іван Капушак: До 125-річчя смерті / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 15.

¹³ Історія українського парламентаризму. – С. 215.

¹⁴ Плекан Ю. Діяльність греко-католицького духовенства у представницьких органах Австро-Угорської імперії (другої половини XIX – початку XX ст.) / Ю. Плекан // Матеріали Всеукр. наукової конференції «Історичні постаті Греко-Католицької Церкви та їх роль у культурно-просвітницькому й національному відродженні», м. Коломия, 18 жовтня 2013 р. / [наук. ред. Я. Ткачук, А. Королько]. – Коломия, 2013. – С. 145.

глядаються, бо вони погано знали німецьку. Цю вимогу, зокрема, подав Євстафій Прокопчиц, посол від Станиславівського округу. Однак проти цього виступив німецький депутат Ганс Кудліх, заявивши, що від кожного посла вимагається знання німецької мови. Дебати закінчилися тим, що перекладачів у рейхсрат не було допущено, а послы вирішили, що самі будуть пояснювати тим, хто не знає німецької мови предмет, обставини і суть нарад¹⁵.

Ганс Кудліх 26 липня 1848 р. вніс законопроект про умови скасування панщини¹⁶. У парламенті розпочалися довгі й бурхливі дискусії з цього приводу. Щоправда, за повернення панщини, скасованої цісарським патентом від 17 квітня 1848 р. у Галичині, ніхто вже не наважився виступати, але про справу відшкодування суперечки тривали більше місяця¹⁷. 17 серпня головуєчий надав слово представникові галицьких селян, послу від Богородчанщини Іванові Капущаку¹⁸.

«Високий сейме, – емоційно почав І. Капушак хоч ламаною, але для всіх зрозумілою німецькою мовою, – хочу говорити про відшкодування в Галичині та Шлезьку. Вічна справедливість вимагає, аби кожен, хто віддає щось проти своєї волі, дістав за те відшкодування. Дідичі мали за законом жадати від нас панщини – безперечно. Але чи досить їм того було? Ні і ще раз ні. Коли ми замість 100 днів робили 300, коли ми робили три, чотири, або й усі дні в тижні, а дідич числив нам се тільки за один день – то прошу вас, мої панове, хто тут має платити відшкодування, хлоп чи дідич? Батоги й канчуки, що обвивалися довкола наших голів і нашого струженого тіла, се нехай вистарчає їм, се нехай буде їм відшкодуванням!»¹⁹. Виступ І. Капущака знайшов відгук на сторінках тогочасної преси ряду європейських країн, втім, Австрії та Пруссії²⁰. Проте 31 серпня за сплату селянами викупу поміщикам проголосувало 174 депутати (проти – 114). Рішення парламенту було остаточно затверджено імператорським указом 18 вересня 1848 р.²¹

Після перенесення парламенту восени 1848 р. до Кромержижа, що пов'язувалося з повстанням у Відні, українські, чеські та південнослов'янські депутати наприкінці листопада 1848 р., на протигагу польським представникам і австрійським лібералам, створили австро-слов'янський клуб – найчисленніше угруповання в парламенті. Однак із часом суперечності між українськими та чеськими представниками в клубі поглиблювалися.

Українське галицьке представництво у складі 26 послів не було єдиним²². Так, сучасник подій о. А. Шанковський зазначав: «Капушак тримався зразу наших послів, а що він знав трохи по-німецьки, то вхопили його віденські академіки між себе і зробили

¹⁵ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1849 / К. Левицький. – Львів, 1926. – С. 36.

¹⁶ Грабовецький В. Назв. праця. – С. 18.

¹⁷ Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К., 1986. – Т. 47. – С. 86.

¹⁸ Грабовецький В. Назв. праця. – С. 18.

¹⁹ Франко І. Назв. праця. – С. 86–87.

²⁰ Грабовецький В. Назв. праця. – С. 24.

²¹ Косачевская Е. М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. / Е. Косачевская. – Львов, 1965. – С. 99.

²² Історія українського парламентаризму. – С. 217.

з нього ультраліберала й гарячого адгерента німецьких демократів, що йшли рука в руку з поляками, між тим, як наші послы трималися з чехами й урядом. Ту свою переміну заявляв І. Капушак навіть зверхньою формою: він кинув свій народний стрій і надягнув калябрийський капелюх й уніформу віденського легіонера. Так пристроєний зі шаблею при боці повернув він домів і казав своїй дячисі варити замість борщу й кулеші постійно каву»²³.

Пріоритетним питанням для русинів у парламенті, крім умов скасування панщини, була справа поділу Галичини на дві провінції: східну (українську) та західну (польську). Григорій Яхимович відстоював українські інтереси під час роботи над проектом перебудови габсбурзької монархії на засадах федералізму в конституційній комісії австрійського парламенту в січні 1849 р. Він виступав за національний принцип побудови федерації і домагався поділу Галичини на дві окремі провінції. Його підтримала частина чеських депутатів²⁴.

Для роз'яснення суті українського питання серед німецькомовного населення Австрійської імперії Головна руська рада у співпраці з українськими послами розповсюджувала відповідні відозви німецькою мовою: «*До співгромадян!*» – «*Mitbirger*», «*Ruthenen in Europa*» («*Русини в Європі*»), «*Deutsche Bruder*» («*Німецькі брати*») та інші, – які зусиллями Григорія Шашкевича, радника міністерства освіти у Відні, були надруковані у столиці й поширювалися серед депутатів рейхсрату, а також надсилалися до Галичини. У відозві «*До співгромадян!*» за липень 1848 р. говорилося: «Ми живемо у відповідальну епоху. Кожна нація поступає вперед. Чи ж при цьому мала б залишитися у забутті лише крайньо упосліджена руська нація в Галичині? Ні! Щаслива година вибила вже і для галицьких русинів. Натхненні новим життям, вони також прагнуть руху вперед, піднятися із занепаду, і чинити перешкоди цьому може тільки ворог поступу. Але їхні тенденції не обмежувалися виключно тільки до їх власної національності. Вони визнають рівноправність інших національностей, хочуть зберегти спокій, порядок і силу законів та прагнуть сучасних реформ у дорозі права»²⁵.

Загалом вимоги поділу Галичини за етнічним принципом неодноразово висувалися у петиціях до парламенту 17 і 31 липня, 19 та 25 серпня, 13 вересня 1848 р.²⁶ У меморандумі парламентських послів від 28 жовтня 1848 р. справу поділу Галичини було названо «питанням життя» для місцевих русинів-українців. 6 листопада 1848 р. делегація ради на чолі з Іваном Борисковичем та Григорієм Шашкевичем була прийнята цісарем, але галицькі послы не змогли домогтися поділу Галичини²⁷.

Невдача українського парламентського представництва у спробах добитися автономії Східної Галичини, а також щодо її об'єднання з «русинами» Буковини і Закарпаття була обумовлена опором польської громадськості, яка вважала себе повноправ-

²³ Кревецький І. Назв. праця. – С. 9.

²⁴ Стеблій Ф. Боротьба українців Галичини за національно-територіальну автономію в добу «весни народів» / Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. – Вип. 16 : Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – С. 103.

²⁵ Стеблій Ф. Українська «весна народів» у Львові / Ф. Стеблій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/stebliy2.html>

²⁶ Стеблій Ф. Назв. праця. – С. 98.

²⁷ Драбчук І. Брат Маркіяна / І. Драбчук // Нова зоря. – 2006. – 31 березня. – С. 4.

ним господарем краю і від початку революції виношувала плани відродження польської державності в кордонах 1772 р. При цьому здобуття автономії для Галичини як польського краю, без поділу на східну і західну було першим етапом на цьому шляху²⁸. Проте вже 7 березня 1849 р. з'явився цісарський патент про розпуск парламенту, відбулося повернення до абсолютизму, необмеженої влади монарха, що тривало десятиліття, до початку 1860-х рр.²⁹

Отже, скликання рейхсрату на основі загального виборчого права дало змогу русинам відстоювати власні інтереси у представницьких органах влади Австрійської імперії. Українські послы, майже виключно селяни і греко-католицькі священники (з 383 послів – 26 галицьких русинів, або 7% від загальної кількості депутатів), заявили перед світом, що у Східній Галичині проживає окремий руський народ, який має свою мову, культуру, історію та право на визнання етнічної самобутності. Поступово відбувалося пожвавлення українського національного руху та набуття ним політичного характеру. Це був перший парламентський досвід русинів-українців Галичини, що сприяв розвитку української політичної думки, навіть незважаючи на те, що переважну частину галицьких послів становили селяни.

The article is dedicated to the activity of the Ukrainian ambassadors in the Austrian parliament in 1848–1849. The author briefly described the revolutionary events in the Austrian Empire and the election to the Reichsrat in Galicia. Great attention is paid to the analysis of the Rusyn-Ukrainians' attitude in parliament to the terms of the abolition of serfdom. The struggle for the division of Galicia into two provinces and cooperation of Ukrainian ambassadors with other deputies of Reichsrat were analyzed as well.

Keywords: Reichsrat, Rusyn-Ukrainians', ambassador, Galicia.

Наталія Соф'як (Івано-Франківськ)

УДК 94(438):(=161.2)«1863/1864»

ББК: 63.3(4 Пол)5

УКРАЇНЦІ В СІЧНЕВОМУ ПОЛЬСЬКОМУ ПОВСТАННІ 1863–1864 рр.

Розглядаються взаємовідносини поляків з русинами-українцями під час Січневого польського повстання. Зроблено спробу проаналізувати неоднозначне ставлення місцевого українського населення до повстанців. Особлива увага приділена особам, які прихильно відгукнулися на заклики польських повстанців.

Ключові слова: Російська імперія, російський уряд, повстання, польські повстанці, русини-українці, поляки, селяни, агітація, А. Потебня.

Протягом усього ХІХ ст. поляки не припиняли своєї боротьби проти Російської імперії за національне визволення і відродження Речі Посполитої. Одним із найбільших

²⁸ Стеблій Ф. Боротьба українців Галичини. – С. 102.

²⁹ Тейлор А. Дж. Габсбурзька монархія 1809–1918: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. Тейлор. – Львів, 2002. – С. 69.

проявів визвольного руху було Січневе польське повстання 1863–1864 рр., що охопило територію Королівства Польського, Литви, Білорусії і Правобережної України (тодішня

Київська, Волинська і Подільська губернії). Польське суспільство розділилося на два основні табори: «червоних» (радикалів) та «білих» (поміrkованих). План і методи боротьби обох течій суттєво відрізнялися.

«Білі» на чолі з А. Замойським, О. Вельопольським та М. Лангевичем захищали інтереси заможніших верств населення. Вони прагнули автономії Польщі в кордонах до 1772 р., при цьому вбачали за доцільне боротися не стільки революційним методом, скільки шляхом «органічної праці». «Червоні» здебільшого склалися з дрібної шляхти, інтелігенції, міських низів та селянства, мали на меті за допомогою збройного повстання відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 р. У червні 1862 р. було утворено Центральний національний комітет (далі – ЦНК), лідерами якого стали Я. Домбровський та К. Калиновський. Саме «червоні» в агітаційних програмах звернули увагу на аграрне питання, найбільш важливе для селян. Проте повстання мало, насамперед, національно-визвольний характер, соціально-економічні проблеми підпорядковувалися національній¹.

Вбачаючи в русинах (давній етнонім українців) потенційних союзників проти Російської імперії, повстанці намагалися підняти їх на спільну боротьбу. Про це, зокрема, свідчить гасло повстанців «*Za naszą i waszą wolność!*» («*За нашу і вашу свободу!*»). – Н. С.). Поляки у проектах побудови майбутньої Речі Посполитої передбачали певну національно-культурну автономію для українців, але вона мала реалізуватися винятково в межах польської держави². ЦНК 22 січня 1863 р. видав маніфест із закликом до боротьби з царатом: «До зброї піднімайтеся, народи Польщі, Литви і Русі, бо година скорого визволення вже вибила, старий меч наш видобутий, святий прапор Орла, Погоні і Архангела розгорнутий»³. Приєднання до повстанського герба Архангела Михаїла мало засвідчити можливість рівноправності Русі-України з Польщею та Литвою.

Важливу роль у пропаганді національно-визвольних ідей серед польського суспільства відігравали римо-католицькі священики, які активно закликали місцеве населення приєднатися до повсталих. Римо-католицька церква мала значно більший вплив на етнічних поляків, ніж на русинів-українців. Костел став своєрідним та символічним центром, навколо якого гуртувалися національно-патріотичні сили, що взяли участь у повстанні⁴. Однак у повідомленні київського генерал-губернатора

¹ Хільмановіч У. Паўстаньне 1863 году: асноўныя стэрэатыпы / У. Хільмановіч [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arche.by/by/page/ideas/13679>

² Земський Ю. С. Особливості польсько-російсько-українського протистояння напередодні та під час Січневого повстання 1863 р. / Ю. Земський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r/cgiirbis_64.exe?LNG=&Z21ID=&I21DBN=KST&P21DBN=KST&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=1&S21P03=A=&S21STR=Земський,%20

³ Pajak D. Rok 2013 rokiem powstania Styczniowego: Powstanie styczniowe w literaturze i malarstwie polskim / D. Pajak [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pbw.bielsko.pl/pliki/aktualnosci/2013_Rok_Powstania_Styczniowego.pdf

⁴ Земський Ю. Міфи та реальність щодо організуючої ролі римо-католицького духовенства Правобережної України в підготовці до польського повстання 1863–1864 рр. / М. Земський // Наукові записки.

М. Анненкова шефу жандармів було охарактеризовано здебільшого негативне ставлення українських селян до повсталих та їх допомогу урядовим військам у придушенні повстання на Правобережній Україні⁵.

Поляки проводили неодноразові агітаційні акції серед українського населення, в яких говорилося про існування русинів-українців як окремого народу. «Якби [...] сепаратистські прагнення були такі сильні, що Русь хотіла би від нас у будь-якому випадку від'єднатися, то в такому разі [...] це може відбутися тільки після спільного визволення, після того, як ми виженемо спільного ворога. У жодному випадку Польща не хотітиме примусом її (Русь. – Н. С.) в союзі затримувати і залишить їй право вирішити питання про свою долю», – надруковано у виданні ЦНК «Русь» (№ 1 від 5 липня 1862 р.)⁶. У спеціальній відозві «До братів русинів» 5 лютого 1863 р. польські повстанці, закликаючи підтримати визвольну боротьбу, звертали увагу на спільне минуле двох народів, а не на національну окремішність русинів-українців⁷.

З метою прихильності місцевого селянства в березні 1863 р. було видано «Золоту грамоту до сільського народу», яка мала поширюватися серед українських селян. У ній, зокрема, йшлося про звернення до селян із закликом «піднятися разом з Польщею і Литвою проти московського панування щоб визволити вічну свободу і щасливу долю для цілого нашого краю»⁸. В одній з статей зазначалося, що «[...] всякий господар чи з панського чи з державного села кожний селянин, шляхтич і однодворець дістає на вічне і невід'ємне володіння [...] що до цієї пори тримав разом з садибою, будівлями [...] без жодної за це плати, повинності ані чиншу. Будуть тільки платити земельні податки і відбувати повинну народну службу. Дідичам за ті громадські поля буде заплачено з великого Народного Скарбу»⁹. Водночас надано всім громадянам рівні права і свободи, зокрема, свободу пересування, право на голосування та вибір місця навчання¹⁰.

Отже, поляки вбачали в сільському населенні колишньої Речі Посполитої соціальну базу для повстання. Проте для абсолютної більшості селян перспектива боротьби проти Російської імперії не була близькою, адже вони навряд чи могли відчутти щонайменший потяг до солідарності зі своїми панами, які думали лише про збереження панщини без жодних обмежень, з усіма її жорсткостями, доки їх власні

Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. – Вип. 21. – К., 2010. – С. 158.

⁵ Буравський О. А. Римо-католицьке духовенство Правобережної України в польському національно-визвольному русі в 60-х роках XIX ст. / О. Буравський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15329/20-Buravskyu.pdf?sequence=1>

⁶ Денисюк Н. 150 років тому розпочалося Січневе повстання / Н. Денисюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://monitor-press.com/index.php/pl/kalendarz/na-czasie/1108-150-lat-temu-wybucho-powstanie-styczniowe.html>

⁷ Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Б. Гудь. – Х. : Акта, 2011. – С. 183.

⁸ Золота грамота 1863 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1863\(03\)31.gramota.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1863(03)31.gramota.php)

⁹ Там само.

¹⁰ Приходько М. М. Золота грамота до сільського народу / М. Приходько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer30/451.pdf>

інтереси не були прикро зачеплені в 1863–1864 рр.¹¹. Звичайно, селяни не довіряли обіцянкам, які були в агітаційних програмах повсталих, та остерігалися повернення старих феодальних порядків і шляхетського гніту.

Окрім того, російський уряд сприяв загостренню відносин селянства з польською шляхтою. Імператор Російської імперії Олександр II (1855–1881) підписав 24 квітня 1863 р. «Правила для утворення в Західних губерніях сільських озброєних караулів». Згідно з інструкцією М. Анненкова, сільські караули перебували під загальним керівництвом російської поліції. Вони проводили облави, доправляли в поліційні відділки заарештованих, брали участь у боях із повстанськими загонами. Цю думку підтверджує дослідник Б. Гудь, зазначаючи, що селянські формування діяли в Таращанському, Канівському, Чигиринському та Черкаському повітах Київської губернії, Рівненському і Луцькому – Волинської та в частині повітів Подільської губернії¹².

Більшість русинів-українців не підтримали польське повстання, вважаючи його «панською» справою. У деяких селах люди видавали повстанців російській владі чи розправлялися з ними самостійно. Причому подекуди такий самосуд коштував останнім життя. Наприклад, у с. Соловіївка Радомишського повіту (тепер – Коростишівський район Житомирської області) повстанців селяни зустріли вороже і посадили в одній із хат під домашній арешт. Унаслідок провокаційного пострілу частину людей було замордовано, живими залишилися лише важко поранені 9 чоловік¹³. Щоправда, поляки намагалися переконати місцеве українське населення, що прийшли як союзники, а не як вороги. Ставлення деяких т. зв. «селянських караулів» до польських повстанців було настільки жорстоким, що царським військам часом доводилося рятувати їх від селянської розправи¹⁴.

Нечисленна українська інтелігенція, як правило, також не підтримувала повстанців. Як відомо, від 1861 р. до 1866 р. тривала польська національна жалоба в Галичині, проте це не зашкодило проведенню у Львові «руських» балів. Ідея проведення «руського балу» під час польської жалоби кидала неприхований виклик концепції національної спільності поляків і українців, якої дотримувалася значна частина освічених галичан того часу, в тому числі українського походження¹⁵. На думку О. Середи, вони були своєрідним символом, «наочною демонстрацією того, що вона [львівська публіка. – Н. С.] має право забавлятися незалежно від польської жалоби, так само, як це роблять чехи, серби та інші народи»¹⁶.

¹¹ Бовуа Д. Кріпак, шляхтич і ревізор: польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / Д. Бовуа. – К. : ІНТЕЛ, 1996. – С. 128.

¹² Гудь Б. Назв праця. – С. 183.

¹³ Антоні Юр'євич діяч польського визвольного руху 1861–1863 років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kazatin-lib.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=68:2009-11-03-13-24-56&catid=11:2009-11-02-12-48-11&Itemid=59

¹⁴ Зашкільняк Л. Польське Січневе повстання 1863–1864 років у висвітленні сучасної української історіографії / Л. Зашкільняк // *Galicja a powstanie Styczniewe* / [pod red. M. Hoszowskiej, A. Kawalec, L. Zaszkiłniaka]. – Warszawa – Rzeszów, 2013. – С. 452.

¹⁵ Середи О. Руські бали / О. Середи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/sereda.htm>

¹⁶ Там само.

Незважаючи на непідтримку українським населенням польських повстанців, втім, були українці, які взяли безпосередню участь у бойових діях, плекаючи наміри відбудови Русі-України через відновлену Польщу. Для цього необхідно було звільнитися від імперського ярма народам – учасникам повстання.

На українських етнічних землях перші партизанські загони з'явилися наприкінці квітня 1863 р., спочатку на Волині, потім – на Київщині, особливо у Васильківському повіті. Координацією їхніх дій займався створений задалегідь *Провінціальний комітет на Русі* під керівництвом Едмунда Ружицького (із серпня 1862 р.). Він походив з родини офіцера, учасника польського Листопадового повстання (1830–1831). Польські повстанці на чолі з Е. Ружицьким найактивніше боролися в Київському, Радомишльському, Сквирському і Бердичівському повітах. На Волині під його командуванням утворився кавалерійський загін, спочатку з 95 вершників, пізніше – 200¹⁷. 15–17 травня 1863 р. на правому березі Случі в Мирополі відбувся бій з російськими військами, які, маючи кількісну перевагу, здобули перемогу¹⁸.

У прокламації ЦНК *Повстання на Русі* (20 травня 1863 р.) йшлося про збройні загони Луцька, Овруча і Житомира на Волині, біля Вінниці на Поділлі, й неподалік Бердичева¹⁹.

Яскравим борцем проти російського самодержавства був виходець із Полтавщини Андрій Потебня (1838–1863). Дотримуючись антиросійської позиції, він повів боротьбу разом з польськими повстанцями, став одним із керівників інтернаціонального за складом *Комітету російських офіцерів в Польщі*, що брав участь в організації повстання. До нього входили поляки, українці, росіяни, литовці та ін. У 1862 р. А. Потебня здійснив замах на царського намісника в Польщі Олександра Лідерса. Це було його помстою за смерть друзів, засуджених до смертної кари, серед яких – український діяч Петро Сливичський (родом з Харківщини).

Наприкінці липня 1862 р. у Варшаві серед військових поширилася написана А. Потебнею прокламація «*Духовний заповіт поручиків Арнольда і Сливичського, унтер-офіцера Ростковського і рядового Шура, які загинули мученицькою смертю 16 червня 1862 р. у фортеці Новогеоргіївську*»²⁰. Поляки і росіяни, які особисто знали А. Потебню, ставилися до нього з повагою. «Особи, симпатичнішої великою простою, великою відданістю, безумовною чистотою і безкорисливістю своєю, трагічним розумінням своєї долі, я не бачив», – згадував О. Герцен у журналі «*Колокол*»²¹. Він

¹⁷ Ярмошик І. Волинські події польського Січневого повстання у висвітленні польської історіографії XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/10181/1/%D0%AF%D1%80%D0%BC%D0%BE%D1%88%D0%B8%D0%BA_1863-64.pdf

¹⁸ Różycka H.–I. Powstanie 1863 roku na Wołyniu i działania gen. Edmunda Różyckiego / H.–I. Różycka [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ulan-wolynski.org.pl/biuletyn47.html>

¹⁹ Powstanie na Rusi (dnia 20 Maja 1863). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bn.org.pl/powstanie/zbiory/DZS/1863/d034.jpg>

²⁰ Гавриленко І. Два польські повстання, два полтавці (кухоль дьогтю до „меморіалу Паскевича”: фінал / І. Гавриленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.poltava.pl.ua/author/igor-gavrylenko/965/>

²¹ Кулиняк Д. “Українець із правого берега Дніпра” Зигмунд Сераковський та його доля / Д. Кулиняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/ukrayinec-iz-pravogo-berega-dnipra>

щиро вірив, що незадовго після здобуття незалежності Польщею її отримає і Русь-Україна.

А. Потебня був змушений втікати з Польщі невдовзі після замаху на намісника О. Лідерса, проте повернувся відразу, як тільки почалося повстання. У ніч на 5 березня 1863 р., на чолі батальйону озброєних косами селян, А. Потебня вийшов проти царських військ у місцевості Пескова Скала. Куля вразила його в груди, і на ранок наступного дня він помер на руках товаришів²².

На заклики поляків відгукнулися й інші представники українського населення. На жаль, про більшість із них знаємо небагато. Серед учасників повстання був відомий Іван Нечай на прізвище «*Батько*», лікар з Холмщини, який створив партизанський загін із 400 українців і поляків. Під псевдонімом «*Князь*» воював і поліг смертю героя в околицях міста Серадз (у сучасній центральній Польщі) ще один русин, 21-річний Макар Драгомирецький²³. Як стверджує історик Олександр Колянчук, він командував 32-м особовим партизанським відділом і на Серадзькій землі проводив успішну повстанську діяльність. Після низки бойових дій і зради одного з учасників повстання 12 лютого 1863 р. М. Драгомирецький опинився в оточенні майже півтисячного російського загону, отримав поранення у бою під Пишковим Серадзького повіту, відтак його вбили пострілами й закололи понад тридцятьма багнетами²⁴.

Неможливо оминати увагою й Зигмунда Сераковського – товариша Т. Шевченка, А. Потебні і Я. Домбровського, вихідця із села Лісове Маневицького району Волинської області, із сім'ї польського шляхтича. Він називав себе «українцем із правого берега Дніпра», а «натхненним Сигізмундом» іменував його Тарас Шевченко, котрий разом з ним, перебуваючи на засланні в Оренбурзькому корпусі, «карався, мучився, але не каюся»²⁵. У 1863 р. З. Сераковський (псевдонім – Доленго) нелегально виїхав до Литви, де очолив національно-визвольне повстання²⁶. Проте в червні 1863 р. його, за вироком суду, повісили у Вільнюсі, хоча перед стратою пропонували альтернативу: життя і навіть військовий чин в обмін на зраду. Той відмовився. «Ваш гарт, Ваш запал, і Ваша мужність навчать, як треба боротися з деспотизмом», – славив його Дж. Гарібальді²⁷.

Найактивнішим у повстанні було українське населення Волині, де селяни зустрічали повстанців більш толерантно, ніж на інших етнічних українських землях. Власне, на території Волинської губернії, в основному, відбувалися військові дії на Правобережній Україні. Дослідники це пояснюють двома основними причинами:

²² Топачевський А. Андрій Потебня: випити чашу долі до дна / А. Топачевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/history/andriy-potebnya-vipiti-chashu-doli-do-dna-.html>

²³ Там само.

²⁴ Колянчук О. Українські епізоди в Січневному повстанні (1863–2013) / О. Колянчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nasze-slowo.pl/>

²⁵ Кулиняк Д. Вказ. праця.

²⁶ Пушкар Н. „Співвигнанці оренбурзькі” / Н. Пушкар // Monitor Wołyński. – 2011. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://issuu.com/monitorwozynski/docs/mw_10.03.2011/1

²⁷ Усенко П. Г. Життєвий подвиг Зигмунта Сераковського (до 150-річчя повстання 1863 р.) / П. Усенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histans.com/JournALL/journal/2013/5/8.pdf>

більшою кількістю тут польського населення і тим, що боротьбу очолив вимуштруваний у лавах російських військ на Кавказі офіцер Е. Ружицький²⁸.

Отже, повстання було найбільш активним у Варшаві, Конгресовому Королівстві й Литві, тоді як на інших територіях не отримало значної підтримки. Однією з найважливіших причин поразки повстання була його слабка організація і спонтанність, що не дозволило повною мірою провести агітаційну роботу серед українського населення. Окрім того, нерівномірним було співвідношення сил між його учасниками, адже вимуштрувана й добре озброєна російська армія була значно сильнішою, ніж польські повстанці. Національно-визвольний виступ поляків був жорстоко придушеним, керівники страчені або заслані до Сибіру. Проте він значною мірою посприяв національній свідомості поляків.

The relations of the Poles with Rusyns during the January uprising. The attempt to analyze the ambiguity attitude towards the rebels among the population of Ukraine is made. Special attention is given to individuals who responded to the appeals of the Polish insurgents.

Keywords: *The Russian Empire, Russian government, rebellion, rebels, Ruthenian Ukrainian, Poles, farmers, agitation, A. Potebnya.*

²⁸ Ярмошик І. Волинські події польського Січневого повстання у висвітленні польської історіографії XIX ст. / І. Ярмошик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/10181/1/%D0%AF%D1%80%D0%BC%D0%BE%D1%88%D0%B8%D0%BA_1863-64.pdf

Остан Кардаш (Івано-Франківськ)

УДК: 551,58:94(4+5)«09/14»

ББК: 63.3

ЧАС ВЕЛИКОГО ПОТЕПЛІННЯ ІХ–ХІV ст.

У статті висвітлюється період п'ятсотлітнього глобального потепління ІХ–ХІV ст. Автор досліджує вплив кліматичних змін на перебіг політичних та соціально-економічних подій тогочасних західноєвропейських країн. Велика увага приділяється факторам, що спричинили значний прогрес у багатьох сферах людської діяльності, мали позитивні й негативні наслідки для історії західноєвропейського суспільства.

Ключові слова: Велике потепління, Середньовічний теплий період, Малий льодовиковий період, внутрішня колонізація, Хрестові походи, епідемія.

Історія Середньовіччя, зокрема його класичний період, припадає на час п'яти-сотлітнього мінливого клімату 800–1300 рр. із притаманним глобальним потеплінням. Такі зміни значною мірою позначилися на житті людини. Метою статті є висвітлення картини взаємодії людських суспільств із кліматом в умовах середньовічного потепління на тлі аналізу останніх здобутків палеокліматології.

Відомий американський історик Ян Морис стверджує, що приблизно після 900 р. Євразія зазнала глибоких природно-кліматичних змін: земна орбіта зсувалася, а атмосферний тиск невпинно зростав, що значною мірою послаблювало західні атлантичні вітри до Європи та мусони, поширені з Індійського океану до Південної Азії. В середньому на континенті від 900 до 1300 р. температури зросли на 1–2 градуси, натомість дощових опадів поменшало приблизно на 10%¹.

Це був період розвитку по-справжньому глобальної економіки, коли верблужі каравани, Великий шовковий шлях і мусонні вітри об'єднували більшу частину Старого світу. Втім більшість людей продовжували жити невеликими мисливськими ватагами або з натурального рільництва, виживаючи завдяки незначним врожаєм². Уже вкотре кліматичні зміни змушували людей адаптуватися до нових умов³.

Середньовічне потепління отримало назву півстоліття тому від британського метеоролога Губерта Лема. Реконструювавши загальну картину мозаїки кліматологічних та історичних відомостей, він встановив чотири – п'ять сторіч відносно м'якого клімату, який подарував Європі гарні врожаї і дав змогу норманам висадитися в Гренландії та Північній Америці. Середньовічний теплий період поступився місцем шістьом

¹ Морис Я. Чому Захід панує – натепер. Оповіді з історії та що з них впливає щодо майбутнього / Я. Морис. – К. : Кліо, 2014. – С. 367.

² Фейген Б. Велике потепління. Зміна клімату та піднесення й гибель цивілізацій / Б. Фейген. – К. : Ніка-Центр, 2013. – С. 17.

³ Морис Я. Назв. праця. – С. 367.

століттям мінливого клімату та холодних умов, відомих під назвою Малого льодовикового періоду⁴.

Професор антропології Каліфорнійського університету Браян Фейген визнає, що Середньовічний теплий період спричинив розквіт Європи⁵, що дозволило протягом 1000–1300 рр. чисельності населення зрости майже удвічі. Однак у спекотнішому і сухішому ісламському осередку потепління заважало, хоча деякі регіони північної Африки все ж розквітали, особливо за рахунок інтенсифікації торгівлі⁶. За осадовими породами, скам'янілостями, мінералами палеокліматологи вже кілька десятиліть вивчають період 800–1300 рр. Їх загальний висновок – тисячоліття тому на Землі було значно тепліше, ніж сьогодні. Так, скориставшись сприятливими обставинами, нормани дісталися Ісландії і Гренландії. До острова їх вабила не просто цікавість – він був квітучим лугом, цілком придатним для проживання⁷. Браян Фейген підкреслив збільшення свободи пересування, активного розвитку торгівлі, обміну досвідом між країнами в майстерності ведення полювання та рибної ловлі.

І справді, з другої половини VIII ст. християнський світ вперше отримав змогу перепочити від постійних зазіхань і вторгнень ззовні. На сході Візантія використала свою морську потугу, щоб перервати торговельні контакти ісламських Сирії та Єгипту з іншою частиною Середземномор'я. Відтак купецькі шляхи зсунулися на північ. Кримські порти Візантії стали важливими торговельними центрами, що зв'язали Північ зі Сходом, спершу – по лісових ріках Русі, а згодом – крізь відкриті степи Поволжя. Трапезунд на південному березі Чорного моря перетворився на добре впорядкований порт легального ввезення чи вивозу товарів, що надходили через Багдад і Перську затоку. Аббасидських халіфів така схема торгівлі влаштовувала; нові ділові відносини з Візантією вели до збільшення значення та успіху Іраку з одночасним зниженням впливу колишніх опорних пунктів Омейядів у Сирії та Єгипті⁸. Очевидно, торгівля залишалася інтернаціональною і прибутковою у Іфрікії та Сицилії, де відзначався мусульманський Палермо. Свідченням цього є археологічне вивчення невеликого сицилійського поселення Монте Поліцо, заснованого близько 1000 р. мусульманами з Іфрікії. Тут на руїнах господарських будівель знайдено згарища ретельно обмолоченої пшениці, практично без домішок, що різко відрізнялося від зерна, поширеного в VI ст., завжди перемішаного з великою кількістю бур'янів і полови. Примусове провіювання від домішок пшениці у XII ст. вказує на її комерційне виробництво. Відтак середземноморська економіка переживала не лише час свого «потепління», а й справжній бум⁹.

У західному християнському світі перемоги Піпіна Геристальського зумовили створення Каролінгської імперії. Його внук і спадкоємець Карл Великий (768–814)

⁴ Там само. – С. 18.

⁵ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://starlife.com.ua/posts/brajan-fejgen-o-svyazi-mezhdu-17733.html>

⁶ Морис Я. Назв. праця. – С. 367.

⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://starlife.com.ua/posts/brajan-fejgen-o-svyazi-mezhdu-17733.html>

⁸ Мак–Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / В. Мак–Ніл. – К. : Ніка-Центр, 2011. – С. 530.

⁹ Морис Я. Назв. праця. – С. 369.

поширив владу франків до таких далеких меж, яких не перевершили ніколи¹⁰. Держава франків звела до купи й перемішала кельтів, романів, саксів тощо¹¹. За час владарювання імператора західні кордони його володінь не зазнавали великої загрози. Піренейський півострів, натомість, захищався від мусульманських навал, а Халіфат загрузнув у внутрішніх чварах¹². З огляду на це можемо говорити про помітність каролінгського епізоду в історії Середньовічного теплого періоду в Європі¹³.

Апогеєм розквіту імперії Карла Великого став саме 800 р. – час так званого Великого потепління та коронування його з рук папи «імператором Римлян»¹⁴. Напевно, співпадіння не були випадковими. На переконання Нормана Дейвіса, саме при його дворі воскресла давня назва «Європа»¹⁵. Початок середньовічного теплого періоду ознаменувався розквітом трьох світів: германського, кельтського та слов'янського.

Найпотужнішим германським чинником були вікінги, які в IX і X ст. оселилися у Франції¹⁶. Коли потепління відкрило нагоду освоювати північноатлантичні води, вони допливали до Ісландії, Гренландії, Вінланду в Північній Америці. Влаштувавшись у північній Франції, їхній провідник Ролло 912 р. охрестився і став королем Нормандії¹⁷.

Зі сходу на державу франків насувалися слов'янські племена. Наприкінці VIII ст. вони освоїли береги Ельби. Кельти окупували всі землі на захід і північний захід від Альп, утворивши Трансальпійську Галлію¹⁸. Узбережжя Середземного моря іноді ще непокоїли нападами араби, сарацини, але загалом від IX ст. вони вже не становили загрози для імперії.

Природні ж умови на цих та інших євразійських просторах суттєво впливали на перебіг політичних подій. Виникла нова ситуація. Вільних для обробки територій у Європі вже не залишилося. Просторі центральні регіони континенту були заселені густіше, ніж будь-коли¹⁹. Урбанізація знизилася, іригаційні канали замулилися, периферійні села обезлюдніли. Велике потепління, насамперед, принесло велику врожайність Північній Європі, перетворивши її на потенційно прибуткову²⁰.

Шарль Гігуне склав перелік і карту лісів 500–1200 рр., коли континент переживав потепління клімату, а отже, як додав Жак ле Гофф, відбулося «наступальне повернення лісу». Серед європейських лісів найбільше вирізнявся Арденський ліс, відомий від кельтських часів²¹, який, за словами вченого, перетворився «на додаткову господарську територію, був «корисним», «цінним», заповідником дичини, місцем збору

¹⁰ Мак–Ніл В. Назв. праця. – С. 530–531.

¹¹ Курціус Е.–Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Е.–Р. Курціус. – Львів : Літопис, 2007. – С. 35.

¹² Мак–Ніл В. Назв. праця. – С. 531.

¹³ Бродель Ф. Ідентичність Франції / Ф. Бродель. – К. : Вид-во Жупанського, 2014. – Кн. 2. – С. 111.

¹⁴ Мак–Ніл В. Назв. праця. – С. 531.

¹⁵ Дейвіс Н. Назв. праця. – С. 319.

¹⁶ Курціус Е.–Р. Назв. праця. – С. 35.

¹⁷ Морис Я. Назв. праця. – С. 377.

¹⁸ Дейвіс Н. Назв. праця. – С. 238–239.

¹⁹ Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н. Еліас. – К. : Альтернативи, 2003. – С. 336.

²⁰ Морис Я. Назв. праця. – С. 370–371.

²¹ ле Гофф Ж. Середньовічна уява / Ж. ле Гофф. – Львів : Літопис, 2007. – С. 73.

плодів, меду, з якого робили «найуживаніший напій у цілій Європі», та воску для світильників, місцем лісопоясів, виробництва скла, металургії²².

Сплеск активного вирубування лісів припав на Середньовічний теплий період, коли кількість опадів скоротилася на 10%, а температури піднялися на 0,5–1,0° С. У процесі збільшення населення люди освоювали покинуті або незаймані землі. Вочевидь, наявність нових ділянок, які потрібно було розчистити, спричиняла ранні шлюби, зростання народжуваності та, мабуть, збільшення родин. Війни вели до появи голодних армій, що ускладнювало їх харчове забезпечення. На щастя, довкола було вдосталь землі, тому люди часто нарізали нові ділянки з узліску. Цей процес називався «асартинг», тобто «проріджувати»²³. Відтак до 1300 р. селяни вирубали приблизно половину дерев Західної Європи й зорали великі ділянки колишнього лісу²⁴.

Протягом теплих сторіч на континенті з'явилися тисячі нових поселень. У долині середньої течії ріки Рони у Франції та на південний схід від Парижа феодали заохочували створення нових поселень і розчистку лісу²⁵. Дещо інша ситуація склалася в Англії. Близько 1120 р. чернець та історик Вільям Мальмсберійський перетнув Глостерську долину в західних графствах Англії, висловлюючи захоплення її родючим літнім краєвидом: «Тут перед зором відкриваються биті шляхи й громадські дороги, оточені плодовими деревами, які ніхто не садив, а вони вирости самі, – писав він. – Жодне інше англійське графство не має стільки гарних виноградників, як це – завдяки чи то родючості, чи то солодкості лози [...]». Лозу, за його словами, висаджували просто неба і не захищали від холодних вітрів спеціально збудованими стінами²⁶. Ян Морис залишався переконаним, що «[...] уновітнені аграрні методи потрапляли із Західної до Східної Європи завдяки двом процесам: колонізації, часто очоленій Церквою, та державним освоєнням нових земель». Тому, коли франкські та германські землероби рухалися на схід, вирубуючи дерева та розорюючи пасовиська, деякі селяни Богемії, Польщі, Угорщини й Русі переймали їхні методи та використовували поліпшення клімату для інтенсивнішого господарювання²⁷.

Сільський краєвид утворювала мозаїка з лісу та лісових насаджень, річкових долин і заболочених місцин, які зазнавали постійних змін під впливом діяльності людини. Дедалі більше людності мешкало в селах, де майже вся земля поділялася на великі відкриті поля. Ті ж дробилися на дрібніші смуги приблизно по 0,2 га кожна. Вже у XII ст. гарною вважалася така врожайність пшениці, коли з одного акра збирали від 8 до 12 бушелів (280–400 літрів) зерна. Більшість селян мали по кілька голів свійських тварин: дійну корову, кількох свиней, овець, кіз і курей, а якщо щастило, то й коня або кількох волів чи, принаймні, можливість скористатися ними для оранки²⁸.

Говорячи про масове знеліснення та аграрні нововведення, паралельно розглядаємо зростання попиту на мореплавство та торговельні шляхи, як соціогенез великих

²² Там само. – С. 74.

²³ Фейген Б. Назв. праця. – С. 55–56.

²⁴ Морис Я. Назв. праця. – С. 371.

²⁵ Фейген Б. Назв. праця. – С. 56–57.

²⁶ Там само. – С. 34–35.

²⁷ Морис Я. Назв. праця. – С. 371–372.

²⁸ Фейген Б. Назв. праця. – С. 28–29.

торговельних об'єднань. Поштовх різкому збільшенню вилову риби в морі дали поліпшення кліматичних умов у прибережних водах та зростання попиту для прогону військ. Оскільки Середземне море перебувало під контролем Халіфату, Карл Великий і його наступники розвинули морські торговельні шляхи Балтійського й Північного морів. Найбільш мореплавними вважалися літні місяці, бо середньовічний теплий період приніс у північноєвропейські води вищу температуру й триваліше літо. Теплі століття супроводжувалися стрімким розширенням морської торгівлі, що зумовлювалося м'якшими умовами у прибережних водах. Дедалі більшого значення набула морська риболовля, зокрема вилов оселедця на початку XIV ст.²⁹

Нормани розширили рибний промисел на своїх військових і торговельних кораблях; вони виготовляли сушену і солону тріску, яку часто називали в'яленою. Протягом тих самих сторіч Ганза контролювала північноєвропейську торгівлю хлібом і тамтешні рясні врожаї; з'ясувала, що може отримати ласі прибутки, обмінюючи збіжжя з регіонів помірнішого клімату на тріску з південнонорвезького Бергена³⁰.

Імовірно, середньовічне потепління, демографічне зростання і новаторство у рільництві безпосередньо пов'язані між собою, проте не можна нехтувати основоположними соціальними, військовими, економічними та релігійними чинниками. В Європі теплі сторіччя справили докорінний вплив на простолюд – «анонімних людей», які й годували суспільство через пристосування своїх господарств до тепліших умов. Натомість королі, князі та дрібніші феодалі володіли маєтностями та землеволодіннями, займалися інтригами, війною та, іноді, хрестовими походами³¹.

На переконання Вільяма Мак-Ніла, «[...] протягом XI–XIII ст. у Західній Європі тривав процес великої та мирної внутрішньої колонізації. Родючі землі розпросторювалися там, де раніше були глухі ліси та болота, зводилися нові села й міста, швидко зростало населення. Ця внутрішня консолідація західноєвропейського суспільства підтримувала важливий процес територіального розширення»³². Коли натиск зовнішніх ворогів минає, земля родить, населення зростає, то угідь, найважливішого засобу виробництва, втілення власності й багатства в суспільстві постійно бракує. Викорчовування, освоєння нових площ у самій країні далеко не вистачає, щоб задовольнити вирості потреби. Нові землі треба шукати за кордоном. Разом із внутрішньою тривала й зовнішня колонізація, завоювання нових чужих земель³³.

У 1095 р. невеликий загін рицарів на чолі з Вальтером Злидарем вирушили до Єрусалима й у Малій Азії був розбитий турками-сельджуками. Вже 1097 р. величезне військо під керівництвом норманських і французьких володарів вирушило слідом. Спочатку хрестоносці випросили у візантійського імператора землі в якості ленів, але потім посунулися далі, захопили Єрусалим і заснували нові феодалні володіння. Внутрішні проблеми цього суспільства виявлялися не лише в жадобі до майна, непростими були стосунки також із зовнішнім ворогом.

²⁹ Там само. – С. 59.

³⁰ Там само. – С. 60.

³¹ Там само. – С. 61.

³² Мак-Ніл В. Назв. праця. – С. 642.

³³ Еліас Н. Назв. праця. – С. 340.

Так розпочалися Хрестові походи – специфічна форма першого великого експансіоністського й колонізаторського руху християнського Заходу. Проте це лише один із численних прикладів цієї дуже динамічної фази середньовіччя³⁴. На переконання Жака ле Гоффа, кампанії на Схід ще до свого повного провалу не задовольнили потреби землі в європейців, і ті змушені були незабаром шукати резервів на континенті, насамперед через інтенсифікацію сільського господарства. Святі землі, що перетворилися на арену війни, аж ніяк не стали джерелом хороших або поганих запозичень³⁵. Історик іронічно занотував, що «[...] єдиним плодом хрестових походів, який зберегли християни, став абрикос». З таким твердженням повністю погодився Н. Дейвіс³⁶. Звичайно, отримані не стільки від торгівлі, скільки від фрахту суден і позик хрестоносцям доходи дозволили деяким італійським містам – Генуї, але найбільше Венеції – швидко розбагатіти. Так під тиском Середньовічного теплого періоду, як зазначає Ян Морис, відбувся «[...] зсув центру тяжіння ісламу до Середземномор'я»³⁷.

Після 400 років швидкого демографічного зростання і загалом багатих харчових запасів, активного лісорозчищення та інтенсивного збільшення міст і містечок Європа стала зовсім іншою. Утім під кінець XIII ст. вона зіткнулася із серйозними економічними проблемами, бо демографічне зростання перегнало відповідні темпи нарощення сільськогосподарського виробництва. Станом на 1300 р. значна частина населення жила скрутніше, ніж за століття до того, бо інфляція підірвала достаток, а вищі стани стягували дедалі більше виплат із простолюду. Із цим погіршенням рільники, борги яких перед землевласниками невпинно росли, почали освоювати малопродатні землі. До того ж, із 1315 р. весни стали дощовими, свіжовиорані поля перетворювалися на багнища, а дощова вода вимивала насіння із землі. Пшениця й овес через надмірну вологу заледве дозрівали. Підтоплення перманентно тривали до осені, що призупиняло й військові походи. У всьому Французькому королівстві спостерігалися неврожаї винограду, а виробництво зерна на континенті скоротилося на третину. Лихоліття тривало сім років і закінчилося холодною зимою 1322 р.³⁸

De facto стабільніший теплий клімат попередніх сторіч залишився в минулому. Утвердилися передумови для великих бурь та циклів лютих зим і спекотних літ так званого «малого льодовикового періоду». Кульмінацією цього став прихід чуми в середині XIV ст. В 1347 р. корабель, що прибув з Чорного моря, заніс хворобу до Італії. Бактерія *Yersinia pestis* жила на блохах, що водяться на щурах, людях або котах. «Чорна смерть», названа через потемніння шкіри, поширилася вздовж торговельних шляхів, перекинувшись на Францію³⁹.

Викладач Каліфорнійського університету Джаред Даймонд стверджував, що саме виникнення рільництва і його розквіт протягом попередніх сторіч теплого клімату

³⁴ Там само. – С. 341.

³⁵ ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада / Ж. ле Гофф. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1992. – С. 65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Goff/01.php

³⁶ Дейвіс Н. Назв. праця. – С. 373.

³⁷ Морис Я. Назв. праця. – С. 377.

³⁸ Фейген Б. Назв. праця. – С. 62.

³⁹ Там само. – С. 63.

привели в рух еволюцію інфекційних хвороб. За його словами, «[...] рільництво здатне забезпечувати значно вищу густоту населення, ніж мисливсько-збиральницький триб життя [...] Рільники ведуть осіле життя в оточенні власних відходів, гарантуючи мікробам недалекий шлях від тіла однієї особи до питної води іншої»⁴⁰. На переконання вченого, бубонна чума вперше відома в Європі як «Юстиніанова чума» (542–543 рр.), але на повну силу вона вдарила по Європі як епідемія «чорної смерті» аж 1346 р., коли новий шлях суходільної торгівлі з Китаєм забезпечив швидке перевезення вздовж євразійської осі схід-захід заражених вошами хутр із охоплених пошестю чуми регіонів Центральної Азії до Європи⁴¹. До 1348 р. хвороба потрапила до Англії, Іспанії, а потім Скандинавії. Протягом 1348–1485 рр. лише в Англії відбувся 31 спалах епідемії. В 1346–1351 рр. з 80 мільйонів людей, що мешкали в Європі, 25 млн. загинули від цієї пандемії⁴².

Палеокліматолог Вільям Радимен стверджує, що «чорна смерть» стала останньою ланкою в європейській історії теплого середньовічного періоду. Чума підсумувала період Великого потепління. За висновками вченого, зміни концентрації вуглекислого газу, викликані епідеміями, напевно, зіграли значущу роль у варіативності клімату останніх 200 років. Як наслідок, значне похолодання стало зміною клімату між теплішою середньовічною добою (800–1300 рр.) та Малим льодовиковим періодом (1300–1900 рр.), що значною мірою повторював реалії прохолоднішого клімату староримської доби (200–600 рр.)⁴³.

На загал, Середньовічний теплий період посприяв докорінній зміні Європи, розширивши світоглядні та фізичні кордони європейського суспільства. Людство навчилося пристосовуватися до посухи, дефіциту води та неврожаїв, що супроводжувалося численними технологічними інноваціями, тривалою внутрішньою і зовнішньою колонізацією, тіснішими контактами цивілізацій, а також безперервними військовими і політичними інтригами, розростанням міжнародного ринку, змінами в релігійній свідомості. Приреченість середньовічного теплого періоду означала тривалий, поступовий відхід у вічність Середньовічної доби. Не припинялися тільки війни, що велися правителями з переконання, ніби мор і голод на людей Господь спрямував через їхні гріхи. Попередній час Великого потепління залишився спогадом і поступився шістсотлітній епосі Малеого льодовикового періоду.

The period of the IXth–XIVth century, which coincides with the time of the Great warming is represented in this article. The author of article explores the influence of climate changes on political and socio-economic development in Middle Ages. Great attention is paid to those factors, that made a big progress in many spheres of human activity, had positive and negative effects for the history of the West-European society.

⁴⁰ Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч. Витоки нерівностей між народами / Дж. Даймонд. – К. : Ніка-Центр, 2009. – С. 198.

⁴¹ Там само. – С. 199.

⁴² Фейген Б. Назв. праця. – С. 63.

⁴³ Радимен В. Плуг, мор і нафта. Як людство здобуло контроль над кліматом / В. Радимен. – К. : Ніка-Центр, 2013. – С. 179.

Keywords: *The Great Warming, Medieval Warm Period, Little Ice Age, internal colonization, The Crusades, epidemic.*

Андрій Петраш (Івано-Франківськ)

УДК: 94(100):94(4)«0375»

ББК: 63.3(0)

РОЛЬ ВІРМЕНСЬКОГО НАРОДУ В ПЕРШОМУ ХРЕСТОВОМУ ПОХОДІ 1096–1099 рр.

Вірменам, більшість із яких була християнами, судилося взяти участь у Хрестових походах на Схід. У статті автор проаналізував вплив вірменського народу на окремі етапи Першого хрестового походу та життя держав хрестоносців на початку XI ст.

Ключові слова: *Балдуїн Бульонський, Боемунд Тарентський, вірмени, Едесса, Кілікія, Перший хрестовий похід.*

Причини участі і роль вірмен у Першому хрестовому поході досі залишаються на маргінесі вітчизняних студій. Відомо, що вірменський народ неодноразово зазнавав утисків з боку династії Сельджукідів та ромеїв, які й розділили владу над їхніми землями. В 1078 р. останнього царя з роду Багратидів було вбито. Водночас від Персії посилювався тиск турків-сельджуків, а тому великій частині вірмен довелося покинути рідні землі й шукати сприятливішої для проживання місцевості, віднайдені у північно-західній Месопотамії, Каппадокії, Кілікії та північній Сирії. Нові території також не були достатньо спокійними. Нова правляча династія Рубенідів заснувала столицю в Сізі, яка з часом перемістилася до Тарса. Ця нова Вірменія змогла відстояти свою незалежність і відвоювати у грецьких Комнінів частину Каппадокії і Кілікії. Новоутвореній державі судилося зіграти помітну роль у частині хрестових походів на боці латинян¹.

Отже, під час Першого хрестового походу на півночі й півдні Тавру, а також за Євфратом існувало немало самостійних вірменських князівств на чолі з кількома могутніми володарями – Костянтином, сином Рубена – в Кілікії, і Торосом – в Едессі. Хрестоносці зрозуміли, що вірмени можуть стати їхніми хорошими союзниками. Уже на час облоги Нікеї 1097 р. та невдовзі після неї розпочалися активні двосторонні перемовини². Вірмени прекрасно усвідомлювали нагоду звільнитися від ненависного їм турецького ярма за умови участі у Хрестовому поході³. Для європейського лицарства це був найнадійніший союзник⁴.

¹ Эпоха крестовых походов / [под ред. Э. Лависса и А. Рамбо]. – Смоленск : Русич, 2002. – С. 276–277.

² Куглер Б. История крестовых походов [Текст] : Пер. с нем. / Б. Куглер. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – С. 70.

³ Успенский Ф. И. История крестовых походов [Текст] / Ф. Успенский. – М. : Дарь, 2005. – С. 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-reading.ws/book.php?book=58877>

⁴ Федоров-Давыдов А. А. Крестовые походы [Текст] / А. Федоров-Давыдов. – М. : Типография К. Л. Меншова, 1905. – С. 28.

Після падіння Нікеї шлях хрестоносців пролягав через Дорілею, Іконій і Гераклею. Майже все населення цих земель складалося з вірмен. Шлях був дуже виснажливим і ті допомагали хрестоносцям, постачаючи їстівні припаси⁵. Е. Долорье, який публікував французький переклад праці М. Урхаєці, заявив, що «[...] вірмени вітають прибуття месників приниженого хреста», «[...] мчаться на допомогу і розділяють з ними всі труднощі війни»⁶.

Воїни Христа вирішили розділитися на два загони, з яких один відправився на північний схід обійти Таврські гори й потрапити до пункту призначення, а інший – на південь, до міста Мараша. Завданням загону на північному сході від Гераклеї стало спуститися до Антіохії і підняти повстання християнських народів проти турків⁷.

Вибрати шлях до Мараша рекомендував головнокомандувач ромейського загону Татікій. Імператор Олексій I мав власну мету, зокрема прагнув повернути під свою владу вірменських князів, які йому підпорядковувалися лише формально. Втім хрестоносці діяли по-своєму. Балдуїн Бульонський (брат Готфріда Бульонського) із 2500-ма рицарями і Танкред Тарентський (брат Боемунда Тарентського) з 300-ма відправилися в Кілікію⁸. Танкред мріяв створити у Палестині норманську державу⁹. Для цього у вересні 1097 р. він зайняв вірменське місто Тарс, яке, втім, згодом перейшло Балдуїнові¹⁰. Після цього його армія поповнилася фламандськими і голландськими корсарами¹¹. Керівник війська користувався порадами радника вірменина Панкрада, який, на думку П. Віймара, бажав відродити величність вірменської нації. Один із хроністів кампанії, Гільйом Тірський, розповідав, що вірменин день і ніч спокушав Балдуїна легким завоюванням плодючих земель Турбесселя (Телль-Башира) і Раванделя (Равендана)¹². Хоча під його командуванням знаходився невеликий загін, йому впродовж зими 1097 р. здобути ряд перемог. Така легкість завоювання пояснювалася підтримкою хрестоносців місцевим населенням. Балдуїна вважали визволителем від турецького ярма¹³.

Танкред не розгубився і водночас зайняв інші міста Кілікії – Адану й Мамістру, згодом приєднався до основного війська хрестоносців¹⁴.

Тим часом головне військо хрестоносців ішло через Цезарею і Коману в Коксоп, сягнувши згодом Мараша. Всюди їх зустрічали вірмени, які звідусіль виганяли сельджуків. У Мараші Балдуїн долучився до головного війська. Наступні успішні дії проти ворога біля Євфратезе викликали ще більшу прихильність вірмен¹⁵. Одразу ж

⁵ Андреев Н. Н. Священные войны или крестовые походы / Н. Андреев. – СПб., 1908. – С. 28.

⁶ Степаненко В. П. Совет двенадцати ишханов и Бодуэн Фландрский. К сущности переворота в Эдессе (март 1098 г.) / В. Степаненко // Античная древность и средние века: Пробл. социал. развития. – Свердловск, 1985. – С. 83.

⁷ Успенский Ф. И. Указ. соч. – С. 21.

⁸ Заборов М. А. Папство и крестовые походы / М. Заборов. – М. : Изд. АН СССР, 1960. – С. 66.

⁹ Федоров-Давыдов А. А. Указ. соч. – С. 28.

¹⁰ Заборов М. А. Указ. соч. – С. 67.

¹¹ Мишо Г. История крестовых походов / Г. Мишо. – М. : Алетея, 2001. – 368 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/h/michaud/index.html>

¹² Виймар П. Крестовые походы: Миф и реальность священной войны / [пер. с фр. Д. А. Журавлевой] / П. Виймар. – СПб. : Евразия, 2006. – С. 124.

¹³ Андреев Н. Н. Указ. соч. – С. 28.

¹⁴ Заборов М. А. Указ. соч. – С. 67.

¹⁵ Куглер Б. Указ. соч. – С. 71.

вірменський правитель Едесси, князь Торос, вирішив за допомогою хрестоносців ліквідувати ненависну йому мусульманську опіку¹⁶. Почувши про Балдуїна, він відправив до нього послів із проханням допомогти, за що обіцяв зробити його своїм наступником. Про це відомо з «Єрусалимської хроніки» Альберта Аахенського: «Слава Балдуїна розповсюдилась далеко і широко, і всюди стало відомо про його перемоги над ворогами. Тоді герцог міста Рохас, яке називається Едесса [...], послав до Балдуїна єпископа з дванадцятьма старійшинами [...], щоб той спустився зі своїми французькими лицарями в Едессу і захистив її землю від набігу турків, отримавши навзамін всю владу і управління і доходи [нарівні з герцогом]»¹⁷.

Керівник хрестоносців одразу прийняв запрошення і прибув до Едесси. Князь, духовенство і народ влаштували урочисту зустріч та під священні співи ввели його в місто¹⁸.

Разом із вірменами хрестоносці звільнили місто від сельджуків, а Балдуїна призначили наступником Тороса. Згодом у результаті змови дванадцяти ішханів¹⁹ князя підступно вбили і трон Едесси посів Балдуїн. «Вони здійснили превеликий гріх перед Богом [...] В цей час вони переступили через клятву. І після цього вони віддали Едессу графу Балдуїну», – писав сучасник подій Матвій Едеський²⁰. Так у 1098 р. із центром у Едессі виникла перша держава хрестоносців на Сході, що надовго стала оплотом латинян²¹.

Тоді ж головне військо хрестоносців у середині вересня 1098 р. прибуло під Антіохію – велетенське місто із високими стінами, захищене близько 150 вежами. Облога виявилася затяжною. Серед хрестоносців розпочалися голод і епідемії. Настала сувора зима. Вживати їм у цих складних умовах допомагали вірмени, які завозили провіант, чим суттєво підняли бойовий дух хрестоносців²². Із приходом весни їхнє становище покращилося, до табору поступали обози від графа Едеського, вірменських князів і монахів. Захищати Антіохію вирушив сельджукський емір Кербога Моссульський. Раймунд Анжильський писав: «Ця вістка доходила до нас не тільки від вірмен і греків, але передавалась також і тими, хто жив у місті»²³. Виникла загроза оточення військ хрестоносців і невідомою, якою була б їхня доля, якби Кербога спершу не вирушив до Месопотамії для здобуття Едесси. Він втратив під містом три тижні, що дозволило активізуватися рицарям під Антіохією²⁴. В той час Боемунд Тарентський зумів

¹⁶ Доманин А. А. Крестовые походы. Под сенью креста / А. Доманин. – М. : Центрполиграф, 2003. – 432 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-reading.ws/book.php?book=103183>

¹⁷ Из «Иерусалимской истории» Альберта Аахенского // Заборов М. А. История крестовых походов в документах и материалах : учеб. пособие / М. Заборов. – М. : Высш. школа, 1977. – С. 86–87.

¹⁸ Андреев Н. Н. Указ. соч. – С. 28–29.

¹⁹ Степаненко В. П. Совет двенадцати ишханов... – С. 83.

²⁰ Письмо графа Стефана Блуасского и Шартрского к супруге Адели из-под Никеи // Заборов М. А. Указ. соч. – С. 86–87.

²¹ Монусова Е. История Крестовых походов // Е. Монусова. – М. : АСТ; СПб. : Астрель-СПб, 2010. – С. 42–43.

²² Куглер Б. Указ. соч. – С. 73.

²³ Из хроники Раймунда Ажилльського «История франков, которые взяли Иерусалим» // Заборов М. А. Указ. соч. – С. 90.

²⁴ Федоров-Давыдов А. А. Указ. соч. – С. 31.

зав'язати відносини з командувачем охорони однієї з міських веж Антіохії – вірменином Фірузом. З його допомогою хрестоносці перебили охоронців і увірвалися до міста²⁵. Антіохійського еміра Ягі-Сіана було вбито. Раймунд Ажилський вказував: «Грасіан [Ягі-Сіан. – А. П.], вийшовши через якісь двері, був полонений і обезголовлений вірменськими селянами, і голову його принесли нам: я гадаю, це сталось через особливе Боже призначення, бо він повідрубував голови багатьом із цього народу, і от тепер сам втратив голову»²⁶. Антіохія перейшла Боемундові Тарентському.

Після взяття Єрусалима й завершення Хрестового походу 15 червня 1099 р. вірмени й надалі залишалися союзниками воїнів Христа. Новий володар Антіохії керував сильним військом, зокрема вірменського населення північної Сирії. Допоки він очікував прибуття нових військ із Європи, за допомогою вірмен та норманів весною 1099 р. вдалося відбити наступ на Кілікію Олексія Комніна²⁷.

Вірмени відіграли вагомую роль у війні Боемунда з найсерйознішим суперником християн у північній Сирії – еміром Рідваном Галебським, війська якого було розбито, а столицю взято в облогу²⁸. На завершальній стадії кампанії на прохання посла вірменського – князя Гавриїла із Малатії хрестоносці припинили штурми й відправилися на підтримку союзників у боротьбі проти еміра Іон-Данішменда Сівасського. Однак дорогою в середині літа 1100 р. військо Боемунда потрапило в засідку. Частина рицарів загинула, інша ж на чолі з керівником потрапила у полон²⁹. Імовірно, напад планувався заздалегідь, адже вірменських володарів Кілікії і Верхнього Євфрату зростання могутності антіохійського князя, особливо після перемоги над Рідваном, не могло залишати байдужим. Після завоювання Північної Сирії стало б на часі приєднання їхніх володінь. За одним із середньовічних прислів'їв, «на чий би стороні не воювали вірмени, вони воюють лише за власну свободу»³⁰.

Лише влітку 1103 р. Боемунда звільнили завдяки посередництву найсильнішого з невеликих володарів Тавра вірменського князя Василія Гоги. Літопис «Смбат Спарпет» повідомляв: «[...] через посередництво вірменського князя Василія звільнили у Данішмана графа Боемунда, за що дали викуп у розмірі 100000 дахеканів. Сам Василій зі своєї сторони в якості допомоги заплатив 10000 дахеканів і доклав багато зусиль для звільнення Боемунда»³¹.

Боемунд уклав союз із вірменами і того ж року відновив військові дії проти Рідвана Галебського. Водночас до кампанії під командуванням володаря Телль-Башира Іосцеліна приєдналися едессити. Втім намір спільними зусиллями взяти місто Гарран, яке з'єднувало північну Сирію і східну Месопотамію, закінчився повним провалом³².

²⁵ Куглер Б. Указ. соч. – С. 74–75.

²⁶ Из хроники Раймунда Ажилського «История франков, которые взяли Иерусалим» // Заборов М. А. Указ. соч. – С. 92.

²⁷ Куглер Б. Указ. соч. – С. 92–93.

²⁸ Федоров-Давыдов А. А. Указ. соч. – С. 58.

²⁹ Куглер Б. Указ. соч. – С. 97–98.

³⁰ Доманин А. А. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-reading.ws/book.php?book=103183>

³¹ Смбат Спарпет. Летопись / Спарпет Смбат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Smbat_Sparapet/text3.phtml

³² Куглер Б. Указ. соч. – С. 112–113.

Після наступної поразки Боемунда від ромеїв він покинув Схід і повернувся до Європи, а його наступникові, Танкреду Тарентському, дісталася держава, воєнний і політичний стан якої був безнадійним, а скарбниця порожня. За підтримки найбагатших мешканців Антіохії, місцевих християн, головно, вірмен, вдалося зібрати кошти й найняти військо для збереження хиткого *status quo* із сельджуками³³.

Вагому роль у стосунках з європейськими рицарями після завершення Хрестового походу відіграло вірменське населення утвореного 1098 р. Едеського графства – головного захисника християнських держав Сходу. Місцева знать вважала гідним родичатися з прибулими західними родинами, і в результаті графство перетворилося у франко-вірменський анклав³⁴. Так, наприклад, Балдуїн Буржський, новий правитель Едесси (1100–1108), одружився на дочці багатого вірменина, що згодом дозволило родичам тестя викупити полоненого зятя в атабека Мосула після поразки в битві при Харрані 1104 р.³⁵. Самотужки граф Балдуїн не міг забезпечити волі, оскільки через бідність навіть заклав свою бороду, що вважалася ганьбою для рицаря³⁶. «Балдуїн, граф Едесси [пізніше єрусалимський король Балдуїн II. – А. П.], відпустив собі бороду за східним звичаєм, тому що одружився на дочці знатного вірменського князя грецької віри на ім'я Гавриїл; бажаючи при своїй бідності виманити у свого багатого тестя гроші, він сказав йому [...], що заклав свою бороду лихварям [...]; тоді Гавриїл [...] дав останньому 30 тисяч візантійських золотих», – писав Яків Вітрійський³⁷.

З початку XII ст. нові набіги мусульман посилювалися, головно, на Едессу. Так, 1111 р. з оголошенням джихада Мавдуд напав на столицю графства, яку вдалося захистити. У 1112 р. стався новий похід, після поразки якого 1114 р. атабек Ак Сонкур Бурзука повторив спробу. У ході нападів міста Кілікії були спустошені. Тринадцять едеських веж і замок в Алеппо було зруйновано³⁸. У вересні 1122 р. новий граф Едесси Жослен (1118–1131) потрапив у полон у битві при Серуджі. Король Єрусалима Балдуїн II (1118–1131) вирушив на його порятунок, але 18 квітня 1123 р. теж був схоплений мусульманами³⁹. До справи звільнення бранців долучилися вірменські мешканці Кхарпута. Їхній загін із 50 чоловік⁴⁰ заволодів фортецею, де утримувався Жослен, зумів його звільнити й прикрити шляхом відступу, втім, був перебитий переважаючими силами суперника⁴¹.

³³ Виймар П. Указ. соч. – С. 152.

³⁴ История крестовых походов: Сборник статей / [под ред. Дж. Райли-Смита] ; пер. с англ. Е. Дорман. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1998. – 495 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.e-reading.ws/book.php?book=86534>

³⁵ Степаненко В. П. Рубениды Киликии и графы Эдессы в первой половине XII в.: (К структуре графства Эдесского) / В. Степаненко // Античная древность и средние века: Византия и сопредельный мир. Свердловск, 1990. – С. 152–153.

³⁶ Мишо Г. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/h/michaud/index.html>

³⁷ Стасюлевич М. М. История Средних веков: Крестовые походы (1096–1291 гг.) / М. Стасюлевич. – 3-е изд., испр. и доп. – СПб. : Полигон; М. : АСТ, 2001. – С. 352.

³⁸ Мишо Г. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/h/michaud/index.html>

³⁹ Степаненко В. П. Рубениды Киликии... – С. 154.

⁴⁰ Перну Р. Крестоносцы. / Р. Перну. – СПб. : «Евразия», 2001. – 320 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/h/pernaud/index.html>

⁴¹ Федоров-Давыдов А. А. Указ. соч. – С. 63–64.

Ситуація для держав хрестоносців складалася катастрофічно. Атабек Мосула сельджук Імад-Еддін-Ценкі від 1227 р. систематично здійснював спустошливі напади на Едеське графство. Поступово турки прибирали до рук вірменські міста, а в 1144 р. захопили Едессу⁴².

Успіх мусульман, як переконані історики, залежав не тільки від сили їхньої зброї. На середину XII ст. падіння міста, за словами А. Людерса, спричинилося погіршенням відносин вірменів із хрестоносцями. На думку Г. Дмитрієва, причиною зміни стосунків «[...] були репресії і непомірні податки часів латинського володарювання». Г. Мікалеян, описуючи захоплення Балдуїном Фландрським міст рівнинної Кілікії, вважав причиною успіху хрестоносців «симпатії вірмен», бо вони «ще не знали істинної мети останніх»⁴³.

Суперечки хрестоносців із вірменами нотуються 1098 р. Так, закріпившись в Едессі та зблизившись із вірменською знаттю, Балдуїн почав збільшувати податки на свою користь, налаштувавши проти себе місцеве населення і навколишніх великих землевласників. У грудні 1098 р. вірмени повстали й навіть шукали допомоги ненависних їм сельджуків. Утім виступ було придушено, а організаторів схоплено й страчено⁴⁴. Імовірно запланованим князем Гавриїлом та сельджукідами виглядало полонення Боемунда у 1100 р. Хоча, прибувши до Вірменії, хрестоносці звільнили вірмен з-під влади турків, однак страх за власні землі, захоплені рицарями з Європи, виглядав не надуманим. Зокрема впродовж 1116–1117 рр. територія Едеського графства розширилася за рахунок захоплення володінь вірменських князів. У наступника Василя Гога Василя Тга конфіскувано, зокрема, Кесун, Рабан, Бехесні, Ромкла, Хісн Мансур⁴⁵.

Повстання мусульман за участю сирійців та вірмен на землях хрестоносців часто організовували й турки. Так, наприклад, фортецю Артах ті здобули за підтримки ненависних франкам місцевих вірменів.

Матвій Едеський писав: «Народ терпів такі біди, що вирішив за них відомстити. Мешканці перейшли на сторону невірних. Відправивши їм таємне послання і прикликавши до себе кінноту, вони осадили фортецю. “Йди до свого народу, сказали вони вождю франків, і нехай буде з тобою Бог”»⁴⁶.

На загал, вірменський народ зіграв визначну роль у Першому хрестовому поході, бо більше, ніж ромеї сприяли успіхам європейських рицарів у боротьбі з турками. Неодноразово вони визначали зміну політичної ситуації на Сході війсьними й дипломатичними шляхами. За словами С. Ренсимена, вірмени «[...] залишилися єдиним народом візантійської сфери впливу, який розглядав хрестовий похід, як святу війну, а хрестоносців, по крайній мірі в часі їхньої першої експедиції, як тих, кого веде й надихає Бог»⁴⁷.

⁴² Добиаш-Рождественская О. А. Эпоха крестовых походов (Запад в крестоносном движении). Изд. 2-е, стереотипное / О. Добиаш-Рождественская. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – С. 67.

⁴³ Степаненко В. П. Совет двенадцати ишханов... – С. 83.

⁴⁴ Заборов М. А. Указ. соч. – С. 69.

⁴⁵ Степаненко В. П. Рубениды Киликии... – С. 153–154.

⁴⁶ Виймар П. Указ. соч. – С. 150.

⁴⁷ Степаненко В. П. Совет двенадцати ишханов... – С. 83.

At the time of the Crusades, the Armenians, most of whom were Christians, took part in the acts of the Crusaders in the East. In this article the author attempts to analyze the impact of the Armenian people on the development of the First Crusade and their role in the history of the Crusaders at the time of their first rulers.

Keywords: *Baldwin of Boulogne, Bohemond of Taranto, the Armenians of Edessa, Cilicia, the First Crusade.*

Андрій Носенко (Івано-Франківськ)

УДК 94=161.2(045)«0/2»(470)(=1.4)/(=1.9)

ББК 63.3(2)42

ВПЛИВ ШЛЮБНОЇ ПОЛІТИКИ РЯЗАНСЬКИХ КНЯЗІВ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XII – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XIII ст. НА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ РЯЗАНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Стаття присвячена вивченню впливу шлюбної політики на зовнішньополітичні орієнтації Рязанського князівства останньої чверті XII – першої третини XIII ст. Автор подав максимально широку картину традиції укладання шлюбів, простежив характерні тенденції і наслідки. Завдання ускладнюється відсутністю на сьогодні повної генеалогічної таблиці рязанських князів. Фундаментально історією Рязанського князівства практично ніхто не займався ще з часів Дмитра Іловайського (середина XIX ст.). Деякі аспекти історії Рязані потребують серйозного перегляду.

Ключові слова: *Русь, рязанські князі, шлюбна політика.*

В останній чверті XII ст., на відміну від Київського, Володимирського, Чернігівського і Смоленського, Рязанське князівство знаходилося на порівняно нижчому рівні політичного розвитку, володіло посередніми військовими силами й господарським потенціалом, однак зуміло долучитися до боротьби за володимирський великокняжий престол. Формальним приводом цього стала підтримка князем Глібом Ростиславовичем швагрів Мстислава і Ярополка Ростиславовичів у оволодінні володимирським престолом 1174–1177 рр. Такий хід став можливий тільки завдяки вдалому шлюбу Гліба Ростиславовича і доньки Ростислава Юрійовича – Єфросинії, легітимному інструментові втручання у внутрішні справи Володимирського князівства. Пізніше нащадки Гліба Ростиславовича регулярно наслідували батька, продовжуючи традицію укладення політично вигідних шлюбів, які й визначаємо предметом дослідження у статті.

Історія Рязанського князівства домонгольського періоду півтора століття залишається на маргінесі історичних студій. Останньою і досі єдиною працею до теми є «Історія Рязанського князівства» Дмитра Іловайського¹. Однак в СРСР та пострадянській Росії деякі історичні дослідження істотно поглибили ряд важливих питань, залишаючи, втім, місце й для дискусій, головню щодо семи шлюбів рязанських князів і княгинь з представниками інших княжих родин. Здебільшого йдеться про Гліба Ростис-

¹ Іловайский Д. И. История Рязанского княжества / Д. Иловайский. – М., 1858. – С. 331.

славовича, його дітей та онуків, генеалогічна належність яких не завжди піддається чіткій реконструкції.

Вперше домонгольська Рязань зацікавила Дмитра Тихомирова². Хоча вчений допустив ряд помилок і неточностей, його робота стала базовою для наступників, зокрема Д. Іловайського³. Той максимально об'єктивно проаналізував джерела і запропонував читачеві політичну історію Рязанського князівства без особливих подробиць у життєписах правлячих династій. Останньою синтезою до теми можна вважати працю Дмитра Донського⁴. Крім відомих джерел автор активно використовував «*Історію Російську*» Василя Татищева⁵.

Шлюб Гліба Ростиславовича і Єфросинії Ростиславівни

Матримоніальний союз рязанського князя Гліба Ростиславовича й доньки Ростислава Юрійовича Єфросинії (внучки Юрія Долгорукого) не піддається точному датуванню. У *Лаврентіївському літописі* під 1169 р. при згадці про похід Андрія Боголюбського на Великий Новгород читаємо: «Рязанський князь сына посла, и Муромський сына же посла»⁶. Про кого із синів ішлося, можна тільки припускати. Немає підстав вважати згаданого сина законним, бо він не названий за іменем. Зрозуміло, втім, станом на 1169 р. є наявність у Гліба Ростиславовича дорослого спадкоємця, спроможного від імені Рязані відправитися в похід. Д. Донський датував названий шлюб кінцем 50-х рр. XII ст.⁷, що, на наш погляд, може відповідати дійсності.

Результатом матримоніального союзу стала підтримка Глібом Ростиславовичем після смерті Андрія Боголюбського швагрів Мстислава і Ярополка Ростиславовичів у боротьбі за великокняжий престол. До них також приєднався смоленський князь Мстислав Ростиславович Хоробрий. Ростиславовичам протистояли їхні дядьки – Михайло і Всеволод Юрійовичі, підтримані Святославом Всеволодовичем чернігівським. У північно-східних землях Русі війна тривала протягом 1174–1177 рр. У результаті Володимир-на-Клязьмі зайняв Всеволод Юрійович Велике Гніздо.

Отже, політично вигідним шлюбом Гліб Ростиславович легітимізував претензії на участь у внутрішній боротьбі за володимирський престол, що, зрештою, для нього завершилося загибеллю. Однак, перш ніж виступити проти володимирських князів, він подбав про ще один союз.

Шлюб Мстислава Ростиславовича Хороброго з Феодосією Глібівною

При підготовці до майбутньої війни Гліб Ростиславович володів посередніми ресурсами порівняно з опонентами⁸, а тому вирішив віддати за смоленського князя Мстислава Ростиславовича, очевидно, овдовілого після першого шлюбу з донькою

² Тихомиров Д. Историческое исследование о генеалогии князей: рязанских, муромских и пронских / Д. Тихомиров. – М., 1844. – С. 23.

³ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 331.

⁴ Донской Д. В. Рюриковичи: Исторический словарь / Д. Донской. – М., 2008. – С. 834.

⁵ Там же. – С. 231.

⁶ Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – СПб., 1846. – Т. 1. С. 154.

⁷ Донской Д. В. Указ. соч. – С. 231.

⁸ Автор дотримується думки про не випадковість, а, скоріше, необхідність шлюбу, тому він організовувався Глібом Ростиславовичем (як батьком нареченої) під час підготовки до майбутнього протистояння, з метою здобуття підтримки смоленського князя.

Ярослава Осьмомисла, свою доньку Феодосію. Точна дата шлюбу не відома⁹, проте він мав статися *terminus ante quem* 1177 р., бо того ж року Мстислав Ростиславович просив великого київського князя Святослава Всеволодовича заступитися за свого тестя Гліба Ростиславовича, який перебував у полоні Всеволода Юрійовича Велике Гніздо¹⁰. З тим же проханням до Святослава Всеволодовича звернулася й дружина Гліба Ростиславовича Єфросинія¹¹.

Наслідком шлюбу стало залучення до боротьби в міжусобній війні 1174–1177 рр. на боці князя Гліба Мстислава Ростиславовича і володимирських Ростиславовичів (Мстислава і Ярополка). Мстислава і Ярополка Ростиславовичів звільнили після втручання Святослава Всеволодовича (той відправив у Володимир дипломатичну місію у складі чернігівського єпископа Порфирія та ігумена Єфрема саме до Мстислава Хороброго в Смоленськ).

Окремої згадки заслуговує подальша доля Гліба Ростиславовича. Він знав, що спокій його князівства залежить від військової активності Гліба, тому запропонував піти в «Русь» (імовірно, в південно-західні землі), тобто, *de facto*, перетворитися в ізгоя. Звісно, той не погодився: «лоуче сдесь оумроу не идоу. тогда же Глебъ мертвъ бѣсть»¹². На думку Д. Іловайського, князі не дійшли порозуміння про контроль над містом Коломни¹³.

Отже, ще за життя Гліб Ростиславович прагнув здобути підтримку Смоленського князівства, щоб разом виступити проти володимирських Юрійовичів. Однак шлюб Мстислава Ростиславовича і Феодосії Глібівни залишався не єдиним у системі союзів зі смоленськими князями.

Шлюб Ігоря Глібовича та Агрофени Ростиславівни

Точна дата цього матримоніального союзу, як і попередніх, невідома. Імовірно, він відбувся приблизно тоді ж, як і шлюб Мстислава Хороброго з Феодосією. Агрофену видавав заміж уже, мабуть, не батько Ростислав Мстиславович (†1167 р.), а брат Мстислав Хоробрий. Ігор Глібович помер 1195 р., залишивши трьох синів: Романа (удільного рязанського князя), Ингваря (рязанського князя в 1217–1235 рр.) та Юрія (великого князя Рязанського 1235–1237 рр.). Агрофена Ростиславівна загинула в 1237 р. разом із сином Юрієм та його дружиною під час облоги Рязані Батиєм.

Відтак, Гліб Ростиславович закріпив союзницькі відносини зі смоленським князем подвійним шлюбом, одруживши, відповідно, доньку і сина зі смоленським князем і його сестрою.

Шлюб Романа Глібовича та невідомої княжни

Наступний шлюб укладений сином Гліба Ростиславовича Романом із не знаною за іменем донькою київського та чернігівського князя Святослава Всеволодовича. Дату шлюбу встановити неможливо, втім, на час клопотання (1177 р.) князя Святослава за полонених Гліба Ростиславовича і його сина Романа останній вже доводився київсь-

⁹ Шлюб можна датувати *terminus post quem* заняття Мстиславом Ростиславовичем смоленського престолу 1175 р.

¹⁰ Донской Д. В. Указ. соч. – С. 497.

¹¹ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 60.

¹² Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1908. – Т. 2. – Стб. 606.

¹³ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 61.

кому князеві зятем. Незважаючи на прохання єпископа Порфирія про звільнення рязанських князів, Романа відпустили тільки через два роки після смерті батька 1179 р.: «[...] а Романа сына его едва выстояша, целовавше крест отпустиша в Рязань»¹⁴.

У 1180 р. Всеволод та Володимир Глібовичі скаржилися Всеволодові Велике Гніздо на старшого брата Романа, ніби той забирає їхні землі. Д. Іловайський вважав сварку наслідком надавання переваги молодшими братами Володимирському, а не Чернігівському князівству¹⁵. Всеволод Юрійович, не зумівши вирішити питання мирним шляхом, відправився з полками в Рязанську землю. Романа підтримали брати Ігор і Святослав. За допомогою відправили послів і до тестя Святослава Всеволодовича. Той надіслав у Коломну сина Гліба з чернігівськими полками. Там його захопили й з вірними боярами етапували у Володимир. Чернігівську дружину було наказано розвезти по своїх містах.

Так, Глібові Ростиславовичу вдалося укласти кровний союз із таким могутнім князем як Святослав Всеволодович. Чернігівські володарі залишалися природними й найзручнішими союзниками Рязані¹⁶. Пізніше син Гліба – Роман, користуючись успіхами шлюбної дипломатії, мав підтримку чернігівського князя в боротьбі з Всеволодом Юрійовичем.

Шлюб Гліба Володимировича з невідомою княжною

Малодослідженим залишається матримоніальний союз сина Володимира Глібовича і, відповідно, онука Гліба Ростиславовича Гліба з не відомою за іменем донькою смоленського князя Давида Ростиславовича. Точна дата шлюбу невідома, проте, очевидно, він відбувся до 1196 р., коли Гліб Володимирович підтримав тестя Давида Ростиславовича в поході на чернігівських Ольговичів. Примітна при цьому звістка літопису про укладення Всеволодом Велике Гніздо миру з Ярославом Ольговичем, спрямованого проти рязанських князів.

Спочатку Давид виявляв прихильність Всеволодові Велике Гніздо, за першою вимогою того відправляв війська для допомоги. Але відчувши, що великий князь його використовує, особливо при укладенні 1196 р. миру з Ольговичами, Давид вирішив виправити ситуацію військовим шляхом. Проте в процесі приготувань помер за незрозумілих обставин.

Для нас знаковою виглядає підтримка представником рязанського княжого роду смоленського союзника, як проти чернігівських Ольговичів (з якими в рязанців були тісні зв'язки), так і володимирського князя Всеволода Юрійовича. Давид і Гліб Володимирович планували проти нього війну, всупереч договору з Ольговичами 1196 р.¹⁷. Так, Гліб Володимирович опирався не тільки волі могутніх союзників, а й

¹⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 606.

¹⁵ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 64.

¹⁶ Детальніше про зовнішньополітичні орієнтації Рязанського князівства див.: Иловайский Д. И. Указ. соч.; Кузнецов А. А. Владимирский князь Георгий Всеволодович в политической истории первой трети XIII в. Особенности преломления источников в историографии / А. Кузнецов. – Нижний Новгород, 2006.

¹⁷ Зі смертю Гліба Ростиславовича і поверненням до Рязані його сина Романа, починається довга, заплутана й жорстока боротьба за владу між дітьми і внуками Гліба Ростиславовича, апогеєм якої стала бійня в селі Ісади 20 липня 1217 р. (див.: ПСРЛ. – Т. 1. – С. 418–419).

дядькові – рязанському князеві Романові Глібовичу, який, своєю чергою, підтримував шлюбні зв'язки з Черніговом.

Шлюб Ярослава Глібовича із Всеславою Рюриківною

Шлюб молодшого сина Гліба Ростиславовича Ярослава, з донькою київського князя Рюрика Ростиславовича Всеславою відбувся 1198 р. За його результатами князь Ярослав за підтримки братів просив тестя дозволу відокремитися від чернігівського єпископства. Досі Рязань з Муромським, Сіверським та Чернігівським князівствами складала землі одного єпископства і в церковному відношенні підпорядковувалися чернігівському архієреєві. Київський князь відгукнувся на прохання й переконав митрополита Іоанна 26 вересня 1198 р. призначити на рязанське єпископство ігумена Арсенія¹⁸. Так рязанці вийшли з-під прямого впливу й чернігівських князів.

Шлюб Кира-Михайла Всеволодовича з Вірою Всеволодівною

Точна дата шлюбу сина Всеволода Глібовича та онука Гліба Ростиславовича Кира-Михайла із донькою Всеволода Святославовича Чермного Вірою невідома, однак він відбувся до 1207 р. Цього року Всеволод Велике Гніздо вирішив іти походом проти чернігівських Ольговичів і на допомогу закликав рязанців. Однак пронський князь Кир-Михайло відмовився брати участь у кампанії проти свого тестя.

Непослух було покарано, Пронськ узято, Віру Всеволодівну полонено. Оскільки вона належала до чернігівських Ольговичів¹⁹, 1210 р. Всеволод Чермний відправив у Володимир митрополита Матвія з проханням про помилування і звільнення рязанських князів. На думку Андрія Кузнецова, Матвій також мав обговорити умови перемир'я і шлюбу Юрія Всеволодовича з донькою Всеволода Чермного – Агафією²⁰. На Різдво митрополит відслужив у Володимирі святкове богослужіння, після чого бранців звільнили: «того же дня княгине Рязанские отпустиша»²¹. З княгинями вийшов на свободу і єпископ Арсеній.

Наступним кроком налагодження чернігівсько-володимирських відносин став шлюб сина Всеволода Юрійовича Юрія з донькою Всеволода Чермного Агафією 1211 р. Як зазначено *Никонівському літописі*, «[...] бе князь Юрьи со Кирь Михаиломъ Всеволодовичемъ Рязанскимъ своаки»²². Наслідком союзу стало примирення володарів Чернігова та Володимира. Князь Всеволод Чермний повернув доньку і сприяв утвердженню зятя в Пронську, а Всеволод Юрійович отримав відносний спокій у рязанських землях. Однак, на думку А. Кузнецова, «[...] обидва Всеволоди протистояли зростаючому впливу Ростиславовичів на півдні і півночі Русі»²³.

Отже, шлюб Кира-Михайла з Вірою Всеволодівною продовжив традицію родичання з чернігівськими Ольговичами і додавав пронському князеві могутнього союзника в особі Всеволода Чермного. Втім конфлікт між представниками рязанської княжої

¹⁸ Иловайский Д. И. История Рязанского княжества. – С. 77.

¹⁹ Детальніше про володимирсько-рязанські взаємовідносини див.: Носенко А. А. Взаимоотношения володимирских и рязанских князей в 1207–1210 гг. // *Colloquia Russica* / [red. V. Nagirnyy]. – Kraków, 2013. – Series I. – Vol. 3 : Rus' during the epoch of mongol invasions 1223–1480. – S. 44–51.

²⁰ Кузнецов А. А. Указ. соч. – С. 154–169.

²¹ Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. – М. – Л., 1949. – Т. 25. – С. 108.

²² Никоновская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1886. – Т. 10. – С. 63.

²³ Кузнецов А. А. Указ. соч. – С. 166.

сім'ї та на загал князівські непорозуміння у північно-східних землях Русі тривали. Дуже нестійкі взаємовідносини в політичному трикутнику Володимир – Рязань – Чернігів перманентно загострювалися.

У розвитку Рязанського князівства шлюбна політика займала важливе місце. Князі вмільо використовували її для укладення політично вигідних союзів. Рязанських князів та княгинь охоче приймали в дружини або чоловіки видатні родини того часу: володимирські, смоленські, київські та чернігівські. Це забезпечувало стійкість порівняно невеликого і слабшого Рязанського князівства у політично нестабільному руському світі другої половини XII – початку XIII ст.

Матримоніальна політика не завжди ініціювалася старшим князем і переслідувала інтереси князівства в цілому. Іноді шлюби укладалися за власної вигоди, або вигоди певної партії князів, що призводило до внутрішньополітичних розбратів і протистоянь. Причинами цього залишалася існування в Рязанському князівстві відцентрових тенденцій, наявність різних груп князів, орієнтованих у зовнішній політиці на різні центри. Специфічним вважався й менталітет рязанських князів, відомих від літописців: «[...] по нраву своєму буему [...]».

This article is devoted to researching of the influence of the marriage policy on the foreign policy orientation of the Ryazan principality in the last quarter of the XII century – the first third of the XIIIth century. The author, bases on facts, tries to apply the widest possible picture of conclusion of the marriages, traces their tendencies and analyzes the implications. The task is complicated by the fact that to this day, unfortunately, there is no one objective and complete genealogical table of all Ryazan princes. It should also be noted that the history of the Ryazan principality was fundamentally investigated by almost nobody since the times of Dmitriy Ilovaisky (mid XIX century). Some aspects related to the history of Ryazan, because of new researches are requiring a serious revision.

Keywords: Rus, princes of Ryazan, marriage polity.

Юрій Скіра (Львів)

УДК [94(410:44)«1205/1215»:327.2]:272–732.2
ББК ТЗ(4А)42–68

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ІНІЦІАТИВИ ІОАННА БЕЗЗЕМЕЛЬНОГО У 1205–1215 рр.: КОНФРОНТАЦІЯ З ПАПСТВОМ ТА БОРОТЬБА З ФІЛІПОМ II АВГУСТОМ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ АНЖУЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті розглядаються зовнішньополітичні ініціативи короля Англії Іоанна Безземельного в 1205–1215 рр. Основним завданням його зовнішньої політики стало повернення втрачених у попередніх війнах територій, відновлення цілісності так званої Анжуйської імперії. Автор аналізує причини конфронтації з папством, її перебіг та наслідки для Плантагенетів. Простежується вплив Філіпа II Августа на загострення політичної кризи. Аналізується остання спроба Іоанна Безземельного здолати короля Франції у війні 1214 р. Автор доходить висновку про політичну непослідовність

англійського короля, його нерішучість у відповідальні історичні моменти, які, на загал, призвели до поразки від Капетингів у першій чверті XIII ст.

Ключові слова: король, Папа Римський, архієпископ, привілейований стан, оммаж.

Зовнішньополітична діяльність другого періоду правління Іоанна Безземельного добре висвітлена у західноєвропейській історіографії. Традиційно цим питанням займаються англійські й французькі дослідники, зокрема П. Джонсон¹, Дж. Мунді², Дж. Дейвіс³, Ш. Пті–Дютайн⁴ та А. Люшеа⁵. Для сучасної української історіографії проблеми англо-французьких відносин XII–XIII ст. залишаються недослідженими.

Добі правління Іоанна Безземельного (1199–1216) передував час півстолітньої напруги між правлячими династіями Англії та Франції, яка наприкінці XII ст. вилилася у безкомпромісну жорстоку боротьбу. Після коронації Іоанн Безземельний був вимушений продовжити цю війну, але зазнав поразки. Невдачі на континенті спричинили до загострення політичної ситуації в Англійському королівстві.

Привілейований стан висловлював незадоволення тривалою і безрезультатною закордонною кампанією, яка не приносила жодної користі знаті, змушений на заклик володаря брати в ній участь. Більшість нобілітету розглядала її як приватну справу володаря, не маючи жодного наміру фінансувати її зі своєї кишені. Барони почали вбачати у війні інтерес лише наприкінці XIII ст., коли з'явилася наймана армія⁶.

Зокрема влітку 1205 р. Іоанн Безземельний збирав експедицію на допомогу англійським баронам Пуату і Гієні, втім, примас Англії і граф Пемброка Вільям Маршал (1146–1219) усіляко намагалися перешкодити йому та відмовляли від походу⁷. Іоанн Безземельний, як свідчить Матвій Паризький, хоча й вирушив у похід, неочікувано повернувся з півдороги⁸. Він стягнув з баронів і духовенства велику суму коштів за їхню незгоду підтримати сюзерена⁹. Мотивом слугувало бажання повернути втрачені заморські володіння¹⁰. Крім таких безпосередніх засобів король видумував нові методи поповнення скарбниці. Задля отримання коштів для війни він встановив податок на ввіз вина до Лондона¹¹. Немалі прибутки приносили ліцензії на експорт та імпорт, що їх

¹ Johnson P. *Historia Anglikow: Narodu i cywilizacje* / P. Johnson. – Gdansk : Marabut, 2002. – 471 s.

² Mundy J. *Europa Sredniowieczna 1150–1309* / J. Mundy. – Warszawa : Panstwowy Instytut Wydawniczy, 2001. – 463 s.

³ Davies J. *A History of Wales* / J. Davies. – London : Allen Lane; The Penguin Books, 1993. – 718 p.

⁴ Пті–Дютайн Ш. *Феодальная монархия во Франции и в Англии X–XIII веков* / Ш. Пті–Дютайн. – СПб. : Евразия, 2001. – 448 с.

⁵ Люшер А. *Французское общество времен Филиппа Августа* / А. Люшер. – СПб. : Евразия, 1999. – 414 с.

⁶ Johnson P. *Op. cit.* – S. 118.

⁷ Грин Д. *История Англии и английского народа* / Д. Грин. – М. : Кучково поле ; Гиперборея, 2007. – С. 128.

⁸ Матфей Парижский *Великая Хроника* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus/Matthew_Par/text2.phtml?id=5955

⁹ Там же.

¹⁰ Там же.

¹¹ *Prisage on Wine, 1205* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fordham.edu/Halsall/source/1205Vinprise.asp>

видавали 1205–1206 рр.¹². Згодом у 1210 р., за підтвердження протекції Іоанна Безземельного, євреї виплатили йому 44 тис. фунтів¹³. Ці факти підтверджують великі можливості короля Англії та недалекоглядність його політики. Невдовзі померли й люди, що найбільше підтримували його.

Першою померла мати Елеонора Аквітанська (1122–1204), дружина колишнього англійського володаря Генріха II (1154–1189). В цій жінці поєднувався кмітливий розум, краса, яку оспівували в піснях трубадури, та захоплення мистецтвом, якому вона всіляко допомагала. Елеонора залишалася живим символом цілої епохи Англії і Франції. В особистому житті ця жінка не була щасливою, незважаючи на те, що мала велику сім'ю. Норман Дейвіс наводить перелік коронованих дітей і онуків королеви. Серед них один став імператором, троє – королями Англії, Єрусалима та Кастилії, герцогом Бретонським, а одна – королевою Франції¹⁴.

Після Елеонори Аквітанської влітку 1205 р. помер відомий державний діяч Губерт Волтер (1160–1205). Йому вдавалося утримувати баланс сил між церквою, правлячими монархами та привілейованим станом. У часи правління Річарда I (1189–1199) він *de facto* керував королівством, вдало поєднуючи посаду канцлера і архієпископа Кентерберійського. Це не подобалося папі, і в 1198 р. Інокентій III (1198–1216) написав англійському королеві листа, в якому прохав обмежити світську владу Губерта Волтера¹⁵. Втім король, зайнятий іншими справами, цього не вчинив.

Для Річарда I й Іоанна Безземельного цей чоловік уособлював гарантію стабільності в країні, тому його смерть під час наростання незадоволення баронів і духовенства стала великим випробуванням для короля. Посада архієпископа Кентерберійського надавала впливовості і політичної ваги. Не одне покоління королів прагнуло поставити примасом вірну собі особу, хоча вдавалося не всім. Іоанн Безземельний прагнув продовжити цю традиційну політику, але синод єпископів обрав главою церкви Реджинальда без відома короля¹⁶. Це його розлютило і він змусив духовенство затвердити свого висуванця – Норріджа Джона де Грея (?–1214)¹⁷.

До справи долучилося папство. Римський понтифік не затвердив жодного з архієпископів, натомість на римському синоді примасом Англії призначив кардинала Стефана Лангтона (бл. 1150–1228). «Це був один з пап, який найближче підступив до підпорядкування всіх володарів теократичному уряду», – писав про Інокентія III з цього приводу Норман Дейвіс¹⁸.

Іоанн Безземельний не визнав рішення Інокентія III, вступивши у відкритий конфлікт з Церквою. У відповідь папа 1208 р. наклав на Англію інтердикт, а 1209 р. звільнив підданих від присяги королю, що мало катастрофічні наслідки для Іоанна Безземельного. Розпочалися бунти незадоволених баронів, проти яких король боровся

¹² Royal Licenses to Export and Import, 1205–1206. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fordham.edu/Halsall/source/1206Johnexim.asp>

¹³ Sayles G. The Medieval foundation of England / G. Sayles. – London : Methuen, 1952. – P. 396.

¹⁴ Дейвіс Н. Європа: Історія / Н. Дейвіс. – К. : Основи, 2006. – С. 370.

¹⁵ Mundy J. Op. cit. – S. 224.

¹⁶ Clayton J. Pope Innocent III and his times / J. Clayton. – Milwaukee : The Bruce Publishing Company, 1941. – P. 157.

¹⁷ Ibidem. – P. 158.

¹⁸ Дейвіс Н. Назв. праця. – С. 375.

коштом церкви. Він наказав стягувати прибутки безпосередньо до королівської скарбниці, одержавши незабаром у такий спосіб близько 100 тис. фунтів, вдало вико ристаних протягом 1210–1212 рр. для кампаній у Шотландії, Ірландії та Уельсі¹⁹.

Проте у боротьбу з Іоанном Безземельним, окрім папи, втрутився також старий суперник, король Франції Філіп II Август (1180–1223). Він вступив у переговори з бунтівними баронами Англії і Гасконі та з ватажком уельської незадоволеної знаті Ллевелінап-Йовертом (бл. 1173–1240)²⁰, дипломатичні зв'язки з яким королю активно нав'язувало й папство. У Французькому національному архіві збереглися листи лідера уельських бунтівників до Філіпа II²¹. Водночас у 1208 р. кастильський король розпочав облогу Бордо²².

Спостерігаючи безкомпромісну впертість англійського короля, Інокентій III вдався до крайніх заходів, які здебільшого використовувалися щодо німецьких імператорів. У січні 1213 р. він позбавив Іоанна Безземельного корони на користь Філіпа II Августа²³. Новим королем Англії мав стати дофін Людовік (1187–1226), пов'язаний з Іоанном Безземельним племінницею того – Бланкою Кастильською, недавно виданою заміж за молодого французького престолонаслідника. Паралельно до Іоанна прибув легат із умовами прощення і повернення до лона Церкви. У листі Інокентія III викладалися ідеї верховенства духовної влади над світською. Окреслюючи вплив і становище єпископа Риму, папа вказував: «[...] королі світу так шанують цього вікарія заради Бога, що вони не вважають себе правлячими належним чином, якщо вони не турбуються служити йому самовіддано»²⁴. Іоанну Безземельному пропонувалося скоритися, визнати верховенство понтифіка, окреслене листом, і скласти оммаж. Англійський володар погодився: «Я Іоанн, Божою милістю король Англії і лорд Ірландії від цієї години і повіки буду вірним Богові і святому Петрові, і Римській церкві, і моему панові папі Інокентію і його наступникам, які освячені католицьким чином»²⁵.

Склавши оммаж папі, Іоанн Безземельний зобов'язався сплачувати у скарбницю Святого Престолу так звані Петровий гріш, зокрема по п'ятсот марок на свято Св. Михаїла і Пасху²⁶. Ірландія, натомість, сплачувала на Пасху триста марок²⁷. У відповідь, за словами Матвія Паризького: «Миколай, тускуланський єпископ і апостольський легат, в день апостолів Петра і Павла у кафедральному соборі святого Павла урочисто зняв присуд інтердикта»²⁸. Відразу після покори Іоанна Безземельного під

¹⁹ Johnson P. Op. cit. – S. 125.

²⁰ Пти-Дютайн Ш. Указ. соч. – С. 213.

²¹ Davies J. Op. cit. – P. 137.

²² Люшер А. Указ. соч. – С. 346.

²³ Пти-Дютайн Ш. Указ. соч. – С. 214.

²⁴ Letter of Innocent III to King John of England (1214) // Medieval Reader / [ed. by N. F. Cantor]. – N.–Y. : Harper Collins, 1994. – P. 248.

²⁵ Concession Of England To The Pope. 1213 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fordham.edu/Halsall/source/john1a.asp>

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Матфей Парижский. Великая Хроника. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus/Matthew_Par/text2.phtml?id=5955

загрозою відлучення від Церкви папа заборонив Філіпові II Августу воювати проти свого сусіда²⁹. Інокентій зумів суттєво посилити впливи папства в цих землях, а англійський володар отримав нагоду активізувати дії на континенті. Насамперед він відновив стару коаліцію, спрямовану проти короля Франції. До неї увійшли: імператор Оттон IV Брауншвейзький, графи Фландрії і Булоні. Спільні військові дії мали завершитися розгромом Капетингів.

Союзники Плантагенетів збиралися на східному кордоні Французького королівства, а англійський король висадився з військом біля Ла-Рошелі, захопивши Анжу. Відкрилася перспектива здобуття Ла-Рош-о-Муана³⁰. Для Філіпа II Августа об'єднання союзників вважалося неприпустимим. Він вирішив розбити їх окремо. Спершу король Франції вирушив до Фландрії, яку Іоанн Безземельний прикривав флотом у складі ста кораблів під керівництвом графа Солсбері. Французький флот, відтак, було розбито³¹. Але ця перемога не відіграла вирішального значення, бо 27 липня 1214 р. у битві при Бувіне Філіп II ущент розбив союзників Англії.

Невідомий хроніст так описував ці події: «Хто міг би розповісти, уявити, відобразити пером на пергаменті, або на табличках радісні оплески, тріумфальні гімни, безперервні танці народу, солодкий спів ліриків, гармонійні звуки військових інструментів у церквах, урочисте прикрашення храмів усередині і зовні, вулиці, будинки і дороги всіх замків і міст, прибрані занавісами і шовковими тканинами, і уквітчані травою, зеленим гіллям і квітами. Жителі Парижа, і найбільше учні, духовенство і народ, ішли назустріч королю, співаючи гімни і пісні, і виявляючи жестами радість, що сповнювала їхні серця. Їм мало було веселитися в день, вони не переставали веселитися вночі, і навіть протягом семи ночей підряд, серед численних факелів, так що вночі сяяло як удень»³².

За словами Андре Моруа, перемога при Бувіне спричинила зародження національної єдності Франції. Капетинги суттєво укріпили авторитет на міжнародній арені. Фландрію було окуповано. Становище ж Іоанна Безземельного в Англії стало безнадійним. У 1215 р. барони примусили його схвалити і визнати Велику хартію вольностей. Знать тепер маневрувала між французькою та англійською династіями, відстоюючи, насамперед, свої права. Зокрема, 1216 р. нобілітет викликав на допомогу сина Філіпа II Августа – дофіна Людовіка, а після досягнення порозуміння з опікунами малолітнього Генріха III (1216–1272) вигнали французького претендента³³.

Втім здобутки Капетингів у першій чверті XIII ст. залишалися вражаючими. Позиції Плантагенетів у Франції були суттєво підірвані. Французьке королівство міцно стало на шлях побудови централізованої держави шляхом розширення за правління Філіпа II Августа королівського домена.

²⁹ Пти–Дютайн Ш. Указ. соч. – С. 215.

³⁰ Дюби Ж. История Франции. Средние века. От Гуго Капета до Жанны д'Арк. 987–1460 / Ж. Дюби. – М. : Международные отношения, 2001. – С. 210.

³¹ Грин Д. История Англии и английского народа / Д. Грин. – М. : Кучково поле; Гиперборея, 2007. – С. 131.

³² Торжество з приводу перемоги під Бувіне (1214 р.) // Хрестоматія з історії Середніх віків / [за ред. Г. І. Підлущького]. – К. : Радянська школа, 1972. – С. 66.

³³ Бродель Ф. Что такое Франция? Книга первак : Пространство и история / Ф. Бродель. – М. : Изд-во имени Сабашниковых, 1994. – С. 278.

Натомість, Плантагенети поступово звикали до нової форми правління. Період Іоанна Безземельного став останнім в історії так званої Анжуйської імперії, створеної Генріхом II. Поразка Англії була обумовлена сукупністю особистих прорахунків короля, несприятливістю історичного часу, в якому йому довелося правити. Він не зумів скористатися здобутками Річарда I, а перманентні війни з родичами та династією Лузіньянів довели його становище у Франції до жалюгідного. Більшість впливових людей його покинуло. Частина батьківського спадку залишилася за межею його влади, але Англійське королівство в особі привілейованого стану, спраглого послабити інтерес короля до континентальних земель за рахунок впливу на розвиток островів, і надалі цікавилася заморськими володіннями. До втрати порта Кале в 1558 р. Англія не зберегла володіння на континенті³⁴. У XIII ст. вона підтримувала тісніші зв'язки з Гасконню та Аквітанією, ніж з Уельсом та Ірландією³⁵. Така ситуація залишала відкритим питання подальшої боротьби Капетингів із Плантагенетами.

The article considers the foreign policy initiatives of king John Lackland of England in 1205–1215 years. The main objective of its foreign policy in this period was returning of lost territories in the previous wars and restoring the integrity of Anjou empire. The author analyzes also the conses of confrontation with the papacy and his progress and consequences of Plantagenet. In the process of this, the author traces of the influence factor of Philip II August in sharped of this political crisis. The author also analyzes the last attempt of John Lackland to defect the king of France at war of 1214. The author concludes that the political inconsistency of England, his indecision in crucial historical moments – were the main factors through which Plantagenet were defeated by the Kapetings in first quarter of the XIIIth century.

Key words: king, pontifex, archibishop, privileged class, ommazh.

Ростислав Буджак (Івано-Франківськ)

**УДК 9=161.2(04) 0/2 (4)(=1.4)/(=1.9)
ББК 63.3(3)**

УЧАСТЬ МОНГОЛЬСЬКИХ ЗАГОНІВ У КНЯЗІВСЬКИХ МІЖУСОБИЦЯХ: ПРИКЛАД НАЙМАНСТВА ЧИ БОРОТЬБА ЗА СФЕРИ ВПЛИВУ

Починаючи з 40-х рр. XIII ст. політична історія Русі нерозривно пов'язана з монголами. Після включення руських земель до складу Монгольської держави, в адміністративному плані майже нічого не змінилося: князівствами й надалі керували князі, тривали суперечки за місце великого князя, однак тепер для збереження прав на володарювання вони мали їздити в Орду за ярликом. Це дозволило залучити до внутрішніх суперечок кочівників, а, враховуючи давній досвід співпраці з ними руських князів в міжусобних війнах, ті цілком логічно зайняли вільну нішу найманої військової сили. У

³⁴ Там же. – С. 278.

³⁵ Дейвіс Н. Назв. праця. – С. 385.

статті на основі аналізу подій другої половини XIII ст., автор спробує визначити статус монгольських загонів у міжкнязівських конфліктах.

Ключові слова: монголи, найманці, монгольські міжусобиці, Ногай.

Роль кочівників у руській історії важко переоцінити. Формування державності та системи взаємовідносин між станами проходило при постійній загрозі нападу з боку степових сусідів. Князівські міжусобиці спонукали шукати помічників ззовні. Такою силою наприкінці XII – на початку XIII ст. стали половці, які із задоволенням брали участь у конфліктах між князями, часто родичалися з ними тощо

Основними заняттями степняків залишалися скотарство і війна, що дозволяло князям використовувати їх як допоміжні війська. Втім це були союзники невірні й ненадійні. Зустрівши сильний спротив, вони, зазвичай, тікали з поля бою, залишаючи князя напризволяще³⁶.

У літописах немає прямих підтверджень найму половецьких загонів для участі в міжусобицях, яка завжди супроводжувалася спустошеннями і пограбуванням місцевого населення. Це ввадалося однією з форм оплати за надану військову допомогу. В Іпатіївському літописі під 1159 р. проілюстровано характер взаємин князів з половецькими союзниками. Так, князь Іван Ростиславович Берладник з кочівниками підступив до містечка Ушиці. Оскільки населення міста співчувало йому, розоряти місто не було потреби. Однак «хотеша Половцы взяти город», а коли Берладник перешкодив цьому, «разгневавшись Половцы ехаша от Ивана». Згодом степовики згадані літописцем серед суперників князя Івана. Отже, відмови віддати на розграбування «союзникам» руське місто виявилось достатньо для їх переходу на сторону ворогів³⁷.

Після посилення монгольського натиску на половецькі кочовища, частина з них втекла на захід, решта асимілювалася з монголо-татарськими ордами.

Вторгнення Чингізидів кардинально змінило баланс сил на Русі. Формально верховним правителем залишався великий князь, але фактично ситуацію контролював хан Золотої Орди, який видавав князям дозволи-ярлики на княжіння. Це послаблювало становище великого князя, інститут якого перебував на завершальній стадії формування, а також активізувало сепаратистські настрої інших володарів, створюючи підстави монголам впливати на ситуацію в князівствах за принципом *divide et impera*.

Чим же відрізняється статус половецьких і монгольських загонів, що діяли спільно з руськими князями? Для обох степових *gentes* це ставало нагодою пожитися за рахунок грабежу, однак, якщо перші в більшості випадків виступали «слухняними союзниками», то монгольські правителі використовували нагоду для зміни балансу сил у регіоні на бік вигідного їм князя.

³⁶ Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси / В. Каргалов. – М. : Высшая школа, 1967. – С. 48.

³⁷ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – СПб., 1843. – Т. 2. – С. 84.

Найактивніша стадія участі військ Чингізидів і дрібних ханів у руських князівських конфліктах припадає на 80-ті рр. XIII ст.³⁸. Після смерті Менгу Тимура в 1282 р. в Золотій орді фактично встановилося двовладдя хана Туда-Менгу і впливового беклярбека Ногая. Всі руські правителі, окрім зайнятого боротьбою з новгородцями³⁹ сина Олександра Невського великого князя Дмитра Переяславського, вирушили до Сараю висловити свою вірність новому володареві. Цим скористався його брат Андрій Городецький, який звернувся до хана зі скаргою на старшого брата, звинувачуючи того в непокорі Чингізидам і зумівши переконати Туда-Менгу у своїй вірності⁴⁰. Внаслідок інтриги ординська рать під командуванням нойонів Кавгадия і Алчедая відправилася на Русь. Андрій Олександрович, натомість, здобув ярлик на велике князювання. Ординські полководці змусили князя Дмитра втекти до Швеції, а самі розорили Переяслав з околицями. Втім наступного року новий великий князь під натиском союзників старшого брата був змушений втікати. Вдруге звернувшись за підтримкою до хана, він отримав війська під керівництвом Тура-Тимура й Алина, які, повертаючи престол Андрію, вкотре розграбували руські землі. У відповідь Дмитро відправився до Ногая, який зумів примирити братів, хоча трон повернув старшому⁴¹.

Аналізований епізод відтворює конкуренцію серед монгольських ватажків при втручанні у міжкнязівські чвари. Туда-Менгу, бажаючи зміцнити власне становище, намагався, насамперед посадити на великокнязівський престол свого ставленика, який добре себе зарекомендував під час спільного русько-ординського походу на Джулат⁴². Однак Ногай відновив *status quo* на користь Дмитра Олександровича, здобувши підтримку серед князівської верстви північно-східних земель Русі.

Під 1285 р. деякі літописи нотували похід Андрія Олександровича з якимось ординським царевичем. Цю рать великий князь Дмитро Олександрович успішно прогнав. Вільям Похльобкін вважав це першою руською перемогою над регулярними військами кочівників⁴³. Однак ми не до кінця поділяємо погляд вченого. Перемога над «окаянними монголами» мусіла б отримати резонанс в інших землях, але згадується лише в окремих літописах північного походження⁴⁴. Опір монголам, а тим більше перемога над ними неодмінно б завершилися каральними експедиціями як це бачимо на прикладі Твері в 1293 р.⁴⁵.

У 1291 р. золотоординським ханом став Тохта. Андрій Олександрович не забарився знову відправитися в Орду з наклепами на старшого брата. Вирішення суперечки на користь Андрія зацікавило Тохту, але Дмитро не збирався поступатися князюванням, бо відчував за собою підтримку Ногая. Тоді на допомогу Андрієві монголи

³⁸ Похлебкин В. В. Татары и Русь. 360 лет отношений Руси с татарскими государствами в XIII–XIV вв. / В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 2000. – С. 27.

³⁹ Новгородская летопись старшего и младшего изводов // ПСРЛ. – М. – Л., 1950. – Т. 4. – С. 324.

⁴⁰ Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. – М. – Л., 1949. – Т. 25. – С. 153.

⁴¹ Там же. – С. 154.

⁴² Почекаев Р. Ю. Русские войска в золотоординских военных кампаниях / Р. Почекаев // Золотордынская цивилизация : Сб. статей. – Казань : Фэн, 2010. – Вып. 3. – С. 39.

⁴³ Похлебкин В. В. Указ. соч. – С. 28.

⁴⁴ Лаврентьевская и Троицкая летописи // ПСРЛ. – СПб., 1846. – Т. 1. – С. 221; Псковская и Софиевская летописи // ПСРЛ. – СПб., 1851. – Т. 5. – С. 201; ПСРЛ. – Т. 25. – С. 156.

⁴⁵ Вернадский Г. В. Монголы и Русь / Г. Вернадский. – Тверь – М. : «Леан»; «Аграф», 1997. – С. 127.

відправили Чингізида, відомого в літописах під іменем Дюдєня, за допомогою якого в 1293 р. Дмитра було повалено⁴⁶.

Боротьба за сфери впливу зачепила й південно-західні князівства. Так, 1275 р. за допомогою до Менгу-Тимура звернувся князь Лев Данилович. Оскільки зв'язки володінь Романовичів залишалися тіснішими із землями Ногая, Менгу-Тимур усвідомлював нагоду тісніше зблизитися з князем Левом, водночас зміцнивши монгольський авторитет у довколишніх західноєвропейських країнах. Спільними силами було проведено успішний похід на Литву. Такий перебіг подій не міг задовольняти Ногая і на тлі ескалації русько-литовського конфлікту він запропонував допомогу для наступної кампанії проти прибалтів 1277 р. Імовірно, він мав на меті недопущення надмірного посилення Литовського князівства, чії правителі «за кужелем» претендували на руські землі⁴⁷.

З приходом до влади хана Тула-Буги, ситуація у стосунках з князями почала змінюватися не на користь Ногая. Новий золотоординський володар не бажав залишатися маріонеткою в руках впливового беклярбека, а тому проводив цілеспрямовану політику з метою послаблення впливу Ногая. У 1287 р. Тула-Буга організував масштабний похід у польські землі. Під погрозами його підтримали й війська Лева Даниловича та інших Романовичів. Похід продемонстрував суперечності нового хана з Ногаєм⁴⁸, у результаті чого кампанія зірвалася, а монгольські раті повернулись у степи. Втім у поході з Тула-Бугою зблизився Мстислав Данилович, який за його допомогою здобув Володимирське князівство. Так, посіявши ворожнечу між братами, хан суттєво послабив взаємини князя Лева з Ногаєм.

Отже, використання руськими володарями монгольських військ у своїх інтересах було можливим за бажання останніх. Князівські прохання про допомогу використовувалися для втручання у внутрішні справи Русі. Порівняно зі згадками в літописах про союзні половецькі загони, монгольські показані незалежними військовими силами, воєначальники яких діяли винятково на свій розсуд.

Since the 40's XIIIth century, political history of Rus was inextricably linked with the nomads – the Mongols. After the inclusion of Russian lands to the Mongol Empire, administratively almost nothing had changed: the principalities still were ruled by princes, continued disputes for the seat of the Grand Prince, but now to preserve their rights to reign, princes were forced to go to the Horde for the label. This situation opened new opportunities to use new, formidable force – the Mongols. The author'll try to analyze the events of the second half of the XIIIth century and determine the status of the Mongol forces in princely feuds In this article.

Key words: *the Mongols, mercenaries, mongolian infighting, Nogai khan.*

⁴⁶ ПСРЛ. – Т. 25. – С. 157.

⁴⁷ Почекаев Р. Ю. Русские войска... – С. 39.

⁴⁸ Почекаев Р. Ю. Цари Ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды / Р. Почекаев. – СПб. : Евразия, 2012. – С. 82.

ДО 100-ЛІТТЯ «ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ»

Олег Олійник (Івано-Франківськ)

УДК 327.51:327
ББК 66.4(0)

УТВОРЕННЯ АНТАНТИ ЯК ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО БЛОКУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено причини, передумови формування військово-політичного блоку Антанта в тісному взаємозв'язку з політикою інших великих держав (зокрема держав-учасниць Троїстого союзу), боротьбою за сфери впливу та колонії.

Ключові слова: Антанта, Троїстий союз, конвенція, колонія.

Після завершення французько-пруської війни 1870–1871 р. у Франції зростали реваншистські настрої, актуалізовані втратою промислових районів Ельзасу й Лотарингії. Поширеними були побоювання зіткнення ослабленої після війни Франції у війні з Німеччиною. Саме тому в наступні десятиліття офіційний Париж шукав союзників серед великих держав Європи, зокрема Російської імперії, традиційно союзної Німеччині й Австро-Угорщині. Привабливим залишалися й завжди нестабільні балканські країни. Актуальність обраної теми зумовлена кількома причинами. По-перше, утворення Антанти залишається важливим питанням у дослідженні міжнародних відносин наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.; по-друге, процес утворення цього військово-політичного блоку та події, що цьому перебували дають можливість глибше зрозуміти причини та передумови Першої світової війни.

Важливі свідчення про утворення Антанти містять міжнародні договори, угоди, декларації, акти конференцій, військові конвенції, зокрема проект військової конвенції 5/17 серпня 1892 р., укладена в Лондоні 8 квітня 1904 р. французько-англійська «Сердечна угода» та конвенція Росії з Англією в справах Персії і Афганістану. На загал, джерела значно розширюють фактичний матеріал і дозволяють детальніше розглянути окреслену проблему. Мета статті – проаналізувати обставини та фактори, які сприяли виникненню Антанти.

Відновлення в 1891 р. Троїстого союзу і чутки про приєднання до нього Великобританії створили підстави для укладення російсько-французької політичної угоди. Російська дипломатія бачила у відмові Німеччини відновити договір намір посилити австро-німецько-італійський союз із залученням Англії. Вже наприкінці 1880-х рр. Романови зблизилися із Францією, капітал якої займав стійкі позиції в фінансовій та промисловій сфері Росії. Активізувалася також військова співпраця, збільшилися

російські військові замовлення у Франції. Обидві країни мали спільні політичні інтереси в особі агресивного ворога – Німецької імперії¹.

За нової міжнародної ситуації Олександр III погодився на укладення союзу шляхом обміну в Парижі 27 серпня 1891 р. листами міністрів іноземних справ Франції та Росії². За нею сторони домовились консультуватися у всіх питаннях, які можуть «загрожувати загальному миру», а у випадку загрози для однієї з країн узгодити проведення спільних контрдій³. Пізніше офіційний Париж прагнув розширити положення документа 1891 р., доповнивши їх чіткішими військовими зобов'язаннями.

17 серпня 1892 р. представники російського та французького генеральних штабів підписали військову конвенцію⁴. Встановлювалася чисельність виставлених збройних сил, які могли б діяти одночасно (1,3 млн солдат з боку Франції та 700–890 тис. – Росії). Партнери зобов'язувалися допомогти один одному у випадку нападу Німеччини, відкриваючи фронти на сході й заході⁵. 27 грудня 1893 р. – 4 січня 1894 р. відбулася ратифікація військової конвенції.

Союз із Францією виводив Росію з міжнародної ізоляції, до певної міри вирішуючи її фінансові проблеми. Це була гідна відповідь на створення у 80-х рр. XIX ст. спрямованого проти Росії та Франції Троїстого союзу. З того моменту Європа поділилася на військово-політичні блоки, що стало передвісником майбутньої війни⁶.

Німецький уряд спробував виправити помилку і знову зблизитися з Росією. В 1894 р. митна війна між ними закінчилася укладенням російсько-німецького торговельного договору. Це частково відкрило шлях для нормалізації та політичних відносин, який, утім, не зняв напруги в стосунках з Англією. Уряд останньої відмовився підтвердити Середземноморську угоду 1887 р., а Італія, економічно ослаблена митною війною з Францією та поразкою у війні 1896 р. з Ефіопією (Абіссинією), не підтримувала австро-німецький блок.

Співвідношення сил у блоках залежало від того, до якого з них, врешті-решт, приєднається власниця потужного військового флоту, величезних фінансових, економічних та сировинних ресурсів – Англія. Та ж, до певного часу, розбудовувала відносини на континенті на протиріччях обох блоків. Наприкінці 90-х рр. XIX ст. у світовій політиці почали яскравіше виявлятися глибокі англо-німецькі суперечності. Гостра боротьба з Францією та Росією підтримувала прагнення частини дипломатичних кіл офіційного Лондона прийти до компромісної угоди з Німеччиною. Англійський уряд двічі, в 1898 і в 1899 рр., намагався купити її підтримку обіцянками колоніальних

¹ История Европы : в 8 т. – М. : Наука, 2000. – Т. 5 : От Французской революции конца XVIII века до Первой мировой войны. – С. 497.

² Всеобщая история дипломатии. – М. : Эксмо, 2009. – С. 550.

³ Письмо министра иностранных дел России Гирса послу России в Париже Моренгейму, С.-Петербург, 9/21 августа 1891 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/FOREIGN/francus.htm>

⁴ История Европы. – Т. 5. – С. 497.

⁵ Проект военной конвенции от 5/17 августа 1892 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doc20vek.ru/node/1962>

⁶ История Европы. – Т. 5. – С. 497–498.

компенсацій. Однак німецький уряд хотів настільки непомірної плати, що Англія відмовилась від такої ідеї⁷.

Хоча наприкінці XIX ст. Європа залишалася континентом зі збереженням миру, в Німецькій імперії назрівало невдоволення встановленим світовим порядком. Пересічні німці відчували себе обділеними й позбавленими так званого «життєвого простору». Прихильники пангерманізму створили в 1891 р. Загальний німецький союз, перейменованій 1894 р. в Пангерманський союз, який вимагав мілітаризації країни, збільшення армії, створення сильного військово-морського флоту⁸.

З іншого боку провідні колоніальні держави – Великобританія та Франція – активно ділили світ, не доводячи суперечності між собою до серйозних збройних конфліктів. У 1890-х рр. ними було укладено цілий ряд угод про поділ територій у різних регіонах планети, зокрема Лондонську угоду 5 серпня 1890 р. щодо сфер впливу в Африці. Кордоном визначили межу від південних рубежів Алжиру через пустелю Сахара до верхньої течії річки Нігер (включаючи м. Тімбукту) та північної частини озера Чад.

Через шість років 15 січня 1896 р. в Лондоні відбулося підписання нової англо-французької угоди щодо Індокитаю. Серед іншого Великобританія і Франція гарантували незалежність Сіаму (Тайланду). 14 червня 1898 р. у французькій столиці було підписано нову угоду про кордони колоніальних володінь у районі ріки Нігер та озера Чад. Так вирішилися англо-французькі суперечності в Західній Африці, натомість на сході континенту, головню в Судані, інтереси обох сторін залишалися неврегульованими⁹.

У липні 1898 р. французький загін капітана Е. Маршана захопив поселення Фашода (сучасне Кодок, Судан) на Верхньому Нілі, яке британці вважали своїм. В ультимативній формі офіційний Лондон вимагав від Парижа відвести загін. Не готовий до такого повороту подій уряд Франції пішов на поступки й 3 листопада міністр іноземних справ країни Т. Делькассе запропонував почати переговори про врегулювання територіальних розмежувань у цій частині Африки. 21 березня 1899 р. в Лондоні уклали нову французько-англійську угоду про остаточне розмежування сфер впливу в Східній та Центральній Африці¹⁰.

Місцем зіткнення великих держав на початку XX ст. залишався Далекий Схід. Вже в останні роки XIX ст. після японсько-китайської війни 1894–1895 рр. посилилася боротьба держав за вплив у Китаї та Кореї. З укладенням англо-японського союзу (30 січня 1902 р.) та миру з Трансваалем 31 травня 1902 р. для Англії відпала необхідність підтримувати відносини з Німеччиною будь-якою ціною. Водночас друга німецька морська програма підтвердила загрози для Англії саме з боку Німеччини. Переговори про англо-німецький союз припинилися, Англія почала шукати примирення з Росією та

⁷ Всемирная история : в 24 т. / А. Н. Бадак, И. Е. Войнич, Н. М. Волчек и др. – Мн. : Литература, 1996. – Т. 18 : Канун I мировой войны. – С. 215.

⁸ Косяк С. М. Пангерманський союз і колоніальне питання (1891–1900 рр.) / С. Косяк // Вопросы германской истории : сборник научных трудов / [отв. ред. С. М. Бобылева]. – Днепропетровск : Пороги, 2007. – 442 с.

⁹ История Европы. – Т. 5. – С. 498.

¹⁰ История дипломатии / [под ред. В. П. Потёмкина]. – Л. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1945. – Т. 2 : Дипломатия в новое время (1872–1919). – С. 133–136.

Францією¹¹. Новий англійський король Едуард VII розраховував також на поступливість Росії після укладення англо-японського союзу, бо в російсько-японській війні Англія і США підтримували Японію¹².

Між Англією та Німеччиною точилася боротьба за докорінний перерозподіл світу. Британська дипломатія вербувала союзників для нової неминучої європейської війни. За рахунок угоди з Францією та Росією офіційний Лондон планував позбавити Німеччину можливості грати на англо-російських та англо-французьких протиріччях і отримувати від Англії різні поступки.

Для офіційного Парижа англо-французьке зближення виглядало бажанішим, ніж для Англії. За останні роки французька дипломатія успішно працювала для відокремлення Італії від Троїстого союзу, що завершилося укладенням двох договорів із Францією, 15 грудня 1900 р. та 1 листопада 1902 р.¹³

Влітку 1903 р. президент Французької республіки Е. Ф. Лубе відвідав короля Едуарда VII. Між міністром іноземних справ Франції Т. Делькассе та главою відомства іноземних справ Великобританії лордом Г. Ленсдауном почалися переговори¹⁴, що увінчалися підписанням угоди 8 квітня 1904 р. За її умовами Англія, в обмін на Єгипет надавала Франції можливість захопити значну частину Марокко. За таємним протоколом сторони зобов'язувались не порушувати свободи судноплавства Суецьким каналом. Окрема декларація регулювала розподіл Сіаму¹⁵. Відтак угода 1904 р. *de facto* ділила ледь не останні вільні території. Усуваючи взаємні суперечки, держави Антанти створювали можливість спільно діяти проти Німеччини¹⁶.

Німецька дипломатія не втрачала надії «вбити клин» у російсько-французький союз. 24 липня 1905 р. імператори обох країн, Микола II та Вільгельм II, зустрілися на території Великого князівства Фінляндського на борту царської яхти «*Полярна зоря*» в бухті м. Бйорк неподалік Выборга. Висловлюючи стурбованість зростанням ізоляції Німеччини, кайзер вирішив використати незадоволення Росії позицією Великобританії в російсько-японській війні та підштовхнути царя до укладення союзу. Микола II підписав договір зі зобов'язаннями Росії та Німеччини про взаємодопомогу у випадку нападу на одну із сторін будь-якої європейської держави. Обидві держави гарантували «не укладати сепаратного миру ні з одним із спільних суперників». Утім Бйоркський договір в силу так і не вступив¹⁷.

¹¹ Каирбекова Р. Р. Англо-германские переговоры о союзе в 1898–1901 гг. и позиция британских правящих кругов / Р. Каирбекова // Исторические и историографические проблемы американской и английской буржуазной дипломатии / [отв. ред. С. С. Григорьевич]. – Томск : Изд-во Томского университета, 1991. – С. 3–14.

¹² Всеобщая история дипломатии. – С. 584.

¹³ Серова О. В. Франко-итальянское политическое соглашение 1902 г. / О. Серова // Французский ежегодник 1980. – М., 1982. – С. 164–176.

¹⁴ Наливайко Ф. В. Переговоры Франции и Англии о союзе в апреле – мае 1905 года / Ф. Наливайко // Французский ежегодник 1965. – М. : Наука, 1966. – С. 107–121.

¹⁵ Франко-английское «Сердечное Соглашение», заключенное в Лондоне 8 апреля 1904 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.illuminats.ru/component/content/article/18-2009-10-22-17-04-55/2830-france>

¹⁶ Всемирная история. – Т. 18. – С. 420–422.

¹⁷ История Европы. – Т. 5. – С. 594–595.

З квітня 1905 р. між Англією та Францією зав'язались переговори про військову співпрацю проти Німеччини. Угоду з офіційним Парижем англійська дипломатія мала намір доповнити договором з Росією, що відбулося після тривалих перемовин 31 серпня 1907 р. Російську сторону представляв О. П. Ізвольський, англійську – посол у Петербурзі А. Ніколсон¹⁸. Угода стосувалася території Афганістану, Тибету та Персії (Ірану), яку розділили на три зони: Північну – російську, Південну (Південно-Східну) – англійську та Середню – нейтральну. Кожна сторона зобов'язувалася не шукати концесій у чужій зоні й не перешкоджати отриманню їх партнером. На нейтральних територіях кожна сторона зберігала право на свободу дій. Росія з Англією зобов'язувалися не втручатися у внутрішні справи Тибету й не порушувати його цілісності¹⁹.

Угода 1907 р. завершила формування Троїстої угоди – Антанти в складі Англії, Франції та Росії, яка протистояла Троїстому союзові Німеччини, Австро-Угорщини й Італії, утвореному 1882 р.

Отже, в результаті тривалих переговорних процесів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на європейському континенті виникло два потужних військово-політичних об'єднання – Троїстий союз і Антанта. Основними причинами утворення цих блоків стало бажання забезпечити колективну безпеку в майбутньому протистоянні за корінний перерозподіл колоніальних володінь. Договір щодо врегулювання колоніальних конфліктів між давніми ворогами – Англією та Францією – заклали фундамент так званої «Сердечної угоди», до якої 1907 р. приєдналася Російська імперія. Зростання напруження між цими військово-політичними блоками та небажання Великобританії поступатися колоніями на користь Німеччини спричинили Першу світову війну.

The article considers the causes, prerequisites of the formation of a military-political bloc Entente in close relationship with the policies of other large states (in particular the member states of the Triple Alliance), the struggle for spheres of influence and colonies.

Key words: *Entente, Triple Alliance, convention, colony.*

Анна-Вікторія Бодніцька (Чернівці)

УДК: 94:[327(410:430):341.35(493)],,1912/1914”

ББК: 63.3(0)53-6

НЕЙТРАЛІТЕТ БЕЛЬГІЇ В АНГЛО-НІМЕЦЬКОМУ ПРОТИСТОЯННІ (НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)

У статті проаналізовано англо-німецькі відносини напередодні Першої світової війни, їхній занепад та загострення, а також позицію Британії щодо Антанти й Німеччини. Особлива роль у цих стосунках надається бельгійському нейтралітету.

Ключові слова: *Перша світова війна, бельгійський нейтралітет, Антанта, план Шліффена.*

¹⁸ Всемирная история. – Т. 18. – С. 434–441.

¹⁹ Конвенция между Россией и Англией по делам Персии и Афганистана, 18/31 августа 1907 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://istmat.info/node/27292>.

Наприкінці першого десятиріччя ХХ ст. намітився остаточний крах політики «балансу сил», встановленої ще після Наполеонівських війн Віденським конгресом. Одною з важливих причин стала заміна акторів команд: з карти зникла Пруссія, з'явилися два нові об'єкти – Італія та Німеччина. Європа непомітно вступила в період латентної війни. За нагромадженням капіталу та озброєнням приховувалися куди грандіозніші плани, адже Німеччина останні десятиліття не відігравала серйозної ролі в загальноєвропейській політиці. Недооцінка її можливостей провідними державами спричинила серйозні геополітичні прорахунки.

Незадовго до Першої світової війни, між 1912–1914 рр., англо-німецькі стосунки характеризувалися спадом напруги та, певною мірою, пошуками методів врегулювання стосунків. Зокрема, прем'єр-міністр Д. Ллойд Джордж навіть під час Липневої кризи відзначив: «[Великобританія та Німеччина. – А-В. Б.] починають розуміти, що можуть співпрацювати заради спільних цілей і що пункти співробітництва більш важливі, більш численні та значимі, ніж пункти можливого конфлікту»¹.

Підтвердженням слів англійського високопосадовця слугує аналіз Райнером Бендіком тогочасних підручників, виданих напередодні війни, зокрема Фрідріха Нойбауера та Мартенса. Опис загальної картини стосунків напередодні війни в них поданий у мирних тонах. Відносини між окремими державами (наприклад, Німеччиною та Францією, Німеччиною та Англією) на сторінках цих видань виглядали цілковито миролюбними².

Ключовими для припинення тимчасової «розрядки» 1912–1914 рр. стали наслідки Другої Марокканської, або Агадірської кризи, після якої Європа почала повільно, але неухильно наближалася до війни. Німеччина не могла примиритися з невдачею в марокканському питанні, тому активізувала сухопутне та морське озброєння. Конфлікт із Британією, яка перешкоджала німецькому пануванню, залишався найактуальнішим. До інформаційної війни долучилася також Франція – традиційний суперник Німеччини. Характеризуючи ситуацію тих часів, німецький дипломат констатував: «[...] Німеччина в даний час чітко зрозуміла, що виступити проти Англії вона може не інакше, як через Францію – зачепивши Францію, – і тому в Німеччині напади в пресі та на публіці, що до цих пір винятково роздавалися проти Англії, з більшою та більшою гіркотою та гостротою починають роздаватися і проти Франції. Цілком вірогідно, що миролюбність німецького імператора скоро буде не в силах стримати ці ворожі пориви»³.

В ході кризи Великобританія продемонструвала свою відданість Антанті, проте не бажала остаточно ставати на той чи інший бік, зв'язуючи себе зайвими зобов'язаннями. Зокрема з 1913 р., офіційний Лондон різко змінив курс та скерував усі дипломатичні зусилля на покращення зв'язків із Троїстим союзом. Британські урядовці навіть

¹ История дипломатии. Дипломатия в новое время (1872–1919 гг.) / [под. ред. П. Потёмкина]. – М. – Л., 1945. – Т. 2. – С. 214.

² Бендик Р. Немецкий менталитет и происхождение двух мировых войн / Р. Бендик. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pda.tr200.biz/referat_istorija/?referat=129817&page=1.

³ Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и Временного Правительств, 1878–1917. – М., 1938. – Серия 2 : 1900–1913 гг. – Т. 19. – Ч. 1. – С. 11.

видобули з архівів договір про поділ португальських колоній від 30 серпня 1898 р., пропонуючи віддати Німеччині Анголу. Також Британія не перешкоджала фінансуванню Багдадської дороги⁴. Певне зближення обох країн могло сприяти угоді про обмеження виснажливих і коштовних морських озброєнь. Для прикладу, в 1912 р. офіційний Берлін планував прийняття ще одної новелли, що, на думку Адміралтейства вимагало відповідних дій з британської сторони, а це своєю чергою потребувало збільшення коштів на військово-морські сили⁵.

Втім ситуація залишалася складною, бо, на думку німецького військово-морського командувача Альфреда фон Тірпіца, скорочення розбудови флоту в майбутній німецько-французькій війні Німеччина могла обміняти тільки на нейтралітет Британії. Ще в 1909 р. він зазначав: «Військові поступки з нашого боку в обмін на військові “обіцянки” зі сторони Великобританії виключені [...] Спочатку “розрядка”, потім “Антанта” в політиці і потім договір із роззброєння, але не в зворотному порядку: спочатку військоове послаблення Німеччини, а потім невизначені обіцянки кращих відносин»⁶.

Всі ці загравання Великобританії продовжували курс, сформований ще до Агадирської кризи. Так, англійський статс-секретар Грей у телеграмі англійському послові в Петербурзі Бьюкенену писав: «[...] переговори про витрати, пов'язані з морськими озброєннями [...] були перервані тутешніми виборами, а потім марокканською кризою, будуть відновлені. Ми матимемо відвертий обмін думок з німецьким правлінням і зробимо все можливе, щоб вияснити чи є сприятливою перспектива перемовин про створення для відносин між двома країнами менш несприятливого ґрунту»⁷.

Подальші перемовини 1913 – початку 1914 рр. продовжили місії лорда Холдена 1912 р. Французький посол вважав того германофілом, обраного імператором з метою створення дипломатичних підстав для подальшої співпраці держав. За словами російського посла в Лондоні Олександра Бекендорфа: «Він (тобто Грей) прочитав мені телеграму англійському послу в Петербурзі з приводу поїздки Холдена в Німеччину. Він не вдавався до подробиць. Він сказав тільки, що на його думку, світ тільки виграє від покращення стосунків між Британією та Німеччиною [...]»⁸.

Так, правлячі кола обох країн шукали різноманітні шляхи розв'язання даної ситуації дипломатичним шляхом. Урядовці Німеччини вірили у спробу переманити Британію на свою сторону та послабити французько-російське співробітництво. Вони покладали надію на те, що з двох блоків (Антанти і Троїстого союзу) офіційний Лондон зможе пожертвувати стосунками із Францією, і якщо не вступить у війну проти неї, то хоча б збереже нейтралітет.

Натомість британське керівництво дотримувалося іншої думки. Ціною неймовірних дипломатичних маневрів Великобританія залишалася арбітром на континенті, усіма силами намагаючись балансувати між двома таборами. Та все ж Липнева криза ще більше ускладнила ситуацію, шляхів розв'язання якої вже не передбачалося. З по-

⁴ История дипломатии. – С. 243.

⁵ Романова Е. В. Путь к войне. Развитие англо-германского конфликта 1898–1914 гг. / Е. Романова. – М., 2008. – С. 221.

⁶ Там же. – С. 222.

⁷ Международные отношения в эпоху империализма. – С. 85.

⁸ Там же. – С. 92.

чатком Першої світової війни про участь у ній заявив і британський уряд. Одним із приводів до такого рішення став нейтралітет Бельгії, який юридично та політично передбачав відмову від участі у війні інших держав, а в мирний час – позаблоковість.

У 1830 р. після бельгійської революції країна вийшла зі складу Нідерландів і стала незалежною. Наступного 1831 р. Бельгію проголосили королівством на чолі з Леопольдом I. Уже 1839 р. на Лондонській конференції великих європейських держав Великобританія, Франція, Австрія, Пруссія та Росія визнали новий статус Бельгії, виступили гарантами її нейтралітету та територіальної цілісності. Попри обіцянки, вже 1870 р., під час французько-пруської війни, Бельгії довелося захищати свій нейтралітет, звісно, не без допомоги британської дипломатії.

Разом з тим, надії на збереження нейтралітету та цілісності Бельгії в 1914 р. почали швидко танути, а загроза вторгнення зростала з кожним роком. Навіть політики та військові авторитети країн Антанти прогнозували агресію Німеччини щодо сусідніх Бельгії та Люксембурга. Зокрема, за повідомленнями російського військового агента генерал-майора Ностіца, штаби Британії та Франції ще задовго до війни готувалися до такого розвитку подій, попереджаючи й бельгійців⁹. Офіційний Лондон ініціював навіть видання листівок з написом «*Brave little Belgium*» («Хоробра маленька Бельгія»), підтримуючи бельгійський нейтралітет. Країна ж володіла невеликим вибором: можна було покійно чекати нападу або готуватися до війни. В першому випадку їй довелося б апелювати до статусу «вічного нейтралітету», здобутого в XIX ст. Та при гонці озброєнь між Британією і Німеччиною це здавалося марним. В іншому варіанті можна було самим спробувати зібрати армію та підготуватися до вторгнення військ. Очевидними утім, залишалися скромні можливості Бельгії проти Німеччини, могутність якої стрімко зростала. Крім того, нейтралітет ослабив королівство, тривалий час воно не мало досвіду ведення бойових дій, що вплинуло на хід зіткнень і стан військ у перші дні війни.

В цілому, Бельгія на початку XX ст. залишалася економічно розвиненою капіталістичною країною, розташованою на перетині важливих економічних шляхів. За час правління Леопольда II (1864–1909) країна навіть брала участь у колоніальному розподілі Африки та здобула 1908 р. Конго. Втім її нейтральне геополітичне становище, слугуючи підкріпленню «балансу сил», встановленому в XIX ст., зіграло з нею злий жарт на світанку XX ст. Переоцінка пріоритетів та амбіцій могутніших сусідніх держав підкреслювала фатальність бельгійського статусу.

Однак спроби королівства незадовго до війни зміцнити армію та укріпити кордони підкреслювали усвідомлення майбутньої загрози. Реформи, проведені тодінім прем'єр-міністром Ш. де Броквілем, звісно, не перетворили її на гідного суперника, але дозволили деякий час опиратися могутнішому ворогові. Бельгійська влада розуміла: у випадку війни країна стане об'єктом агресії котрогось із військових блоків, імовірно – Троїстого союзу. Єдина надія покладалася на Британію, яка в 1870 р. надала королівству підтримку.

Німеччина справді відвела Бельгії помітну роль. Пріоритетом німецької агресії проти європейських держав став план Шліффена, спрямований, насамперед, проти

⁹ Сахновский Е. Цивилизационный разлом: реакция британского общественного мнения на агрессию Центральных держав против Сербии и Бельгии (конец июля – начало августа 1914 года) / Е. Сахновский // Исторична панорама. – Чернівці, 2009. – Вип. 8. – С. 21.

Франції. Перші бойові зіткнення планувалися на німецько-французько-бельгійському кордоні. Лобова атака проти французів виглядала безперспективною через розташування на кордоні системи укріплень уздовж лінії Верден – Туль – Епіналь – Бельфор, загальною довжиною 200 км названої за прізвиськом військового міністра Андре Мажино. Ця оборонна система могла надовго затримати німецьких солдатів, що суперечило планам німецького військового керівництва. Разом із цим сусідом Франції залишалася нейтральна Бельгія, статус якої планували порушити несподіваним вторгненням, планованим ще з 1892 року. За планом Шліффена швидко подолати французьку лінію Мажино видавалося малоімовірним, тому жертвою, попри тривалий нейтралітет, мала стати Бельгія¹⁰.

Наприкінці липня 1914 р. рейхсканцлер Німеччини Бетман-Гольвег у розмові з британським послом у Берліні розмірковував про можливість збереження Британією нейтралітету на випадок війни проти Росії та Франції, обіцяючи останній не нанесення значних збитків та відновлення цілісності території Бельгії після війни. Але він швидко зрозумів зміну ситуації не на користь Німеччини за рахунок підтримки офіційним Лондоном Франції та Росії. Але навіть у разі недотримання Великобританією гарантій бельгійського нейтралітету, відносини з Францією, проти якої мала вестися майбутня війна, точно б не дозволили їй залишитися осторонь. У разі початку конфлікту тільки між Німеччиною та Росією нейтралітет Британії мав більше шансів на існування. Тому, коли війна вважалася невідвортною, остання вступила в неї гарантом дотримання нейтралітету Бельгії та союзницею Франції.

English-German relations at the beginning of the First world war, their relaxation and aggravation are analyzed in this article and also the British position on the Triple Entente and Germany. Special role in these relations is given to the Belgian neutrality.

Keywords: *The First world war, Belgian neutrality, The Triple Entente, the Schlieffen plan.*

¹⁰Зайончковский П. А. Мировая война 1914–1918 гг. / П. Зайончковский. – М., 1938. – Т. 1. – С. 64.

Наукова хроніка

Міхал Міхальський (Краків, Польща)

ЗВІТ З IV-ї МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ *COLLOQUIA RUSSICA* «РЮРИКОВИЧІ В СВІТЛІ ДИНАСТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ: ПОЛІТИКА, ЗВИЧАЇ, КУЛЬТУРА, РЕЛІГІЯ (X–XVI ст.)»

14–16 листопада 2013 р. у стінах давнього бенедиктинського монастиря в Могільно відбулася IV-та Міжнародна наукова конференція з циклу *Colloquia Russica*. Тематика проведеної зустрічі стосувалася династичних зв'язків Рюриковичів. На правах господаря конференції виступив Університет Казимира Великого в Бидгощі (УКВ), а організацією зайнявся Кабінет дослідження історії Русі Інституту історії і міжнародних відносин УКВ (професор Даріуш Домбровський) та Інститут історії Ягеллонського університету (др. Віталій Нагірний) за співпраці з ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» в Івано-Франківську (Україна).

За результатами і форматом проведення минулорічних зустрічей, конференція зібрала учасників 8 країн: Білорусії, Чехії, Литви, Польщі, Росії, Сербії, Словаччини та України. Відкриття провів Даріуша Домбровський, після чого В. Нагірний презентував найновіший том *Colloquia Russica* з матеріалами III Міжнародної наукової конференції, яка відбулася 15–17 листопада 2012 р. у Варшаві. Інавгураційну частину закрила лекція професора Федора Успенського з Російської Академії наук на тему: «Шлюби близьких родичів з династії Рюриковичів домонгольської доби».

Після закінчення інавгураційної лекції розпочалися засідання учасників. Тематика виступів була досить широкою: охоплювала питання, пов'язані з династичними шлюбами та союзами Рюриковичів, їхніми політичними контактами і дипломатичними посольствами, звичаями, культурою і релігією на Русі. Запропонований організаторами спектр зацікавлень стосувався країн Скандинавії, Західної та Південної Європи, Кавказу, підконтрольних кочівникам теренів та Литовського князівства. Після кожної панелі відбувалася дискусія, під час якої зауваження до виступів виголошували слухачі.

Colloquia Russica давно стала місцем зустрічей студентів і докторантів (аспірантів) з досвідченими вченими, котрі вивчають історію Русі і її сусідів. Так було й тепер. Учасники могли розраховувати на фахову допомогу науковців кількох польських і закордонних науково-дослідницьких інституцій. Невід'ємним елементом конференції стали дружні кулуарні розмови, де відомі історики охоче ділилися з учасниками своїми знаннями.

Поміж студентсько-докторантськими панелями відбувалися й цікаві наукові дебати, відкриті лекції професорів. У першій з них під назвою: «Рюриковичі як сім'я – суспільні аспекти функціонування династії» взяли участь професори Д. Домбровський і Ф. Успенський.

Другий день конференції розпочався з екскурсії до знаменитих романських пам'яток у Крушвіці і Стшельному, під час якої учасники мали змогу ознайомитися з перлинами старопольського будівництва (зокрема ротондою Св. Прокопа). Після повер-

нення до Могільна тривало чергове засідання, увінчане відкритою лекцією др. Дюри Гарді (Університет міста Новий Сад, Сербія) під назвою: «*Ким був для Угорщини «dux Galiciae» після укладення договору між Арпадами й Романовичами в Ізволіні 1246 р.?*». Жваві дискусії викликали дебати під назвою «*Рюриковичі у Великому князівстві Литовському*» за участю професора Яна Тенговського (Університет Білогостоку, Польща) і професора Ярослава Нікодема (Університет Адама Міцкевича, Познань, Польща).

Третій день засідань пройшов під знаком виступів досвідчених дослідників Русі. Заслухали др. Мирослава Волощука (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, Україна), др. Степана Темушева (Білоруських державний університет, Мінськ, Білорусь), др. Анну Літвіну (Російська Академія наук, Москва, Росія), др. Їтку Комендову (Університет Палацького, Оломоуц, Чехія). Останнім акордом конференції стала відкрита лекція професора Яна Тенговського під назвою «*Родинні зв'язки Рюриковичів і Гедиміновичів у XIV ст.*»

На закінчення відбулася презентація найновіших монографій і часописів, дотичних до тематики історії Русі, а також представлено плани щодо організації чергової V конференції *Colloquia Russica*. Зустріч відбудеться 16–18 жовтня 2014 р. у Спішській капітулі в Словаччині. Тематика майбутньої конференції буде стосуватися контактів Русі з країнами Центральної Європи в XI–XIV ст.

IV Міжнародна наукова конференція з циклу *Colloquia Russica* стала досконалим місцем для презентації результатів досліджень і обміну думками з історії Русі. *Colloquia Russica* з уваги на циклічний характер перетворилася на важливий форум академічних середовищ багатьох країн. Варто підкреслити факт унікальності такого типу конференції. Адже вона одна з небагатьох у Польщі, де можна обмінятися поглядами з історії Русі, і, найімовірніше, єдина, де молоді науковці мають можливість зустрічатися з авторитетними і досвідченими дослідниками.

Переклад з польської Андрія Стасюка

Автори

Адамович Віктор – докторант III курсу Філософського факультету Університету імені Томаша Масарика (Брно, Чехія). Сфера наукових інтересів – середньовічна історія Словаччини та країн Центрально-Східної Європи.

Афанасенко Юрій – аспірант II курсу Республіканського інституту вищої школи (Мінськ, Білорусь). Вивчає церковно-політичні відносини Великого князівства Литовського доби пізнього Середньовіччя.

Баярчак Назарій – студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує космогонічні уявлення населення Карпат.

Бланар Домінік – докторант III курсу Філософського факультету Університету імені Яна Амоса Коменського (Братислава, Словаччина). Досліджує вельможний рід Аба XI–XIV ст., середньовічну словацьку історію.

Бодніцька Анна-Вікторія – студентка IV курсу факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Вивчає міжнародні відносини нового та новітнього часу та історія Англії.

Брандейс Ян – студент III курсу Інституту всесвітньої історії Факультету мистецтв Карлового університету (Прага, Чехія). Досліджує зовнішню політику династії Комнінів.

Буджак Ростислав – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає монгольське військове мистецтво доби Середньовіччя.

Геруцова Ангеліка – докторантка III курсу Філософського факультету Університету імені Яна Амоса Коменського (Братислава, Словаччина). Сфера наукових інтересів – боротьба за «австрійську спадщину» в другій половині XIII ст., історія середньовічної Словаччини.

Глєбова Дарія – студентка III курсу філологічного факультету Вищої школи економіки (Москва, Росія). Досліджує церковні тексти Московської Русі доби пізнього середньовіччя.

Голованенко Денис – студент III курсу факультету історії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки» (Москва, Росія). Сфера наукових інтересів – історія середньовічної Скандинавії, Русі, країн Центральної та Східної Європи

Гралья Марчін – докторант IV курсу Інституту історії Папського університету Папського університету Яна Павла II (Краків, Польща). Сфера наукових інтересів – Православна Церква у середньовічній Русі, історія Тверського князівства.

Голембовська-Тобіаш Анета – докторантка IV курсу Інституту історії Ягеллонського університету (Краків, Польща). Вивчає археологію Русі й кочівників Північного Причорномор'я в X–XIII ст., поховання номадів у Східній Європі.

Каваціук Дмитро – студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Вивчає традиції українського парламентаризму XIX–XX ст.

Камінська Моніка – докторант III курсу Інституту історії Ягеллонського університету (Краків, Польща). Наукові інтереси – археологія середньовічної Русі, давньоруські оборонні городища X–XIV ст., архітектурні школи країн Центральної Європи і Русі XI–XIII ст.

Кардаш Остап – студент III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Досліджує історію середньовічного клімату.

Карталія Небойса – докторантка II курсу Філософського факультету Університету міста Новий Сад (Сербія). Вивчає діяльність сербського бана Белуша.

Клоновський Юрій – студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Вивчає діяльність Ордену єзуїтів у Станиславові.

Ковальов Антон – аспірант III курсу Республіканського інституту вищої школи (Мінськ, Білорусь). Сфера наукових інтересів – *«Анонімне описання Східної Європи»* початку XIV ст.

Мадер Адам – студент V курсу Університету Яна Амоса Коменського (Братислава, Словаччина). Вивчає Великоморавську державу та постать князя Святополка, іменослов словянських правлячих династій раннього середньовіччя.

Міхальський Міхал – випускник Інституту історії Папського університету Папського університету Яна Павла II (Краків, Польща). Сфера наукових інтересів – історія Русі XI–XII ст., відносини Мономаховичів з половцями.

Неміш Надія – студентка V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Досліджує процеси національного піднесення українців XIX ст.

Носенко Андрій – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться історією князівств Північно-Східної Русі XII–XIII ст.

Олійник Олег – студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – середньовічне озброєння та військова техніка, історія військових конфліктів XX ст.

Олокіна Марина – студентка IV курсу Інституту історії Ягеллонського університету (Краків, Польща). Вивчає візантійські впливи на моду сусідніх народів і країн доби Середньовіччя.

Орловайте Она – студентка V курсу Факультету гуманітарних наук Університету імені Вітовта Великого (Каунас, Литва). Займається дослідженням історією Великого князівства Литовського XV ст., відносини Ягеллонів з московськими і тверськими правителями.

Петраш Андрій – студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає середньовічні еретичні рухи XI–XIV ст.

Савіцькі Войцех – студент V курсу Інституту історії і міжнародних відносин Університету Казимира Великого (Бидгощ, Польща). Наукові зацікавлення – «Хроніка» Генріха Латвійського, як історичне джерело. Русь та Східна Європа в оцінці Генріха Латвійського.

Скіра Юрій – студент V курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна). Сфера наукових інтересів: історія Англії та Франції в епоху Середніх віків.

Смрж Павел – аспірант II курсу педагогічного факультету Технічного університету міста Ліберець (Чехія). Вивчає Лівонський орден у Прибалтиці.

Соф'як Наталія – студентка V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Досліджує участь українців у польських національно-визвольних змаганнях XIX ст.

Стасюк Андрій – аспірант IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує діяльність Ордену францисканців на Русі в XIII–XV ст.

Тимар Ірина – аспірантка I курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Сфера наукових інтересів – образ половців у польській історичній пам'яті XII–XIV ст.

Христан Назарій – студент V курсу факультету історії, політології і міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна). Вивчає русько-візантійські матримоніальні стосунки.

Чопик Богдана – студентка III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Досліджує діяльність караїмів у Галичині.

Шонаускайте Аудрон – студент IV курсу Факультету гуманітарних наук Університету імені Вітовта Великого (Каунас, Литва). Сфера наукових інтересів – історія Литви XIII–XIV ст., литовсько-руські відносини в середньовіччі.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	4
МАТЕРІАЛИ V МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ІЗ СЕРІЇ COLLOQUIA RUSSICA «РУСЬ І ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА (XI–XIV ст.)», 15–18 ЖОВТНЯ 2014 р., ЛЕВОЧА, СЛОВАЧЧИНА	6
<i>Адамович Віктор (Брно, Чехія). Концепція Русі в ідеології чеських хронік доби перших Люксембургів</i>	6
<i>Афанасенко Юрій (Мінськ, Білорусь). Церковно-політичні зв'язки руських земель Великого князівства Литовського і Болгарії наприкінці XIV ст.</i>	9
<i>Бланар Домінік (Братислава, Словаччина). Польсько-угорська військова інтервенція в Галицько-Волинському князівстві проти татар 1324–1325 рр.</i>	12
<i>Брандейс Ян (Прага, Чехія). Руська місія візантійського імператора Мануїла II</i>	14
<i>Геруцова Ангеліка (Братислава, Словаччина). Палатин, пізніше Антихрист. Бенедикт у Галицько-Волинському літописі</i>	17
<i>Глебова Дарія (Москва, Росія). «Церковь ледяна, а алтарь огнен»: до питання про джерела Сказання Анфілога царя про святу літургію</i>	19
<i>Големб'ювська-Тобіаш Анета (Їчін, Чехія). Угорці на етапі формування південно-західних кордонів держави Рюриковичів</i>	22
<i>Голованенко Денис (Москва, Росія). Побратимство та клятва землею на Русі</i>	25
<i>Граля Марчін (Краків, Польща). Обставини появи Кіпріана на Русі та призначення його митрополитом. Постановка проблеми</i>	27
<i>Камінська Моніка (Краків, Польща). Монголы? Литовці? Русь? Знахідки зброї монгольського типу на польських землях та їхній історико-культурний контекст</i>	29
<i>Карталія Небойса (Новий Сад, Сербія). Сербський великий князь Белуш, як учасник русько-угорських відносин середини XII ст.</i>	31
<i>Ковальов Антон (Мінськ, Білорусь). Перші згадки про міста Закарпаття в <i>Descriptio Europae Orientalis</i></i>	33

<i>Мадер Адам (Братислава, Словаччина). Подвійні імена сімейства</i> Моймира в руських та центральноєвропейських династіях	35
<i>Міхальські Міхал (Краків, Польща). Військова кампанія Мстислава</i> Мстиславовича проти Угорщини й Польщі та допоміжна роль половецьких груп	38
<i>Носенко Андрій (Івано-Франківськ, Україна). Рязанські князі-ізгої в</i> русько-угорсько-польських міждинастичних відносинах 40–60-х рр. XIII ст.	41
<i>Олокіна Марина (Краків, Польща). Візантійський вплив на</i> давньоруський жіночий костюм X–XII ст.	43
<i>Орловайте Она (Каунас, Литва). Вплив «московського фактора»</i> на відносини волинських князів з Польським й Угорським королівствами наприкінці XIV ст.	45
<i>Педері Томаш (Печ, Угорщина). Західноєвропейський вплив на</i> вогнепальну зброю Новгороду XII–XIV ст.	47
<i>Савіцкі Войцех (Бидгощ, Польща). Руське питання на тлі балтійських</i> хрестових походів в світлі <i>Chronicon Livoniae</i> Германа фон Вартербега та <i>Livländische Reimchronik</i>	49
<i>Смрж Павел (Прага, Чехія). Орден мечоносців та русь</i>	52
<i>Стасюк Андрій (Івано-Франківськ, Україна). Король Юрій Львович та</i> францисканські місіонери на початку XIV ст.	55
<i>Тимар Ірина (Івано-Франківськ, Україна). Образ половців в інтерпретації</i> <i>Inatіївського літопису</i> й польських середньовічних хронік	57
<i>Христан Назарій (Чернівці, Україна). Чи був Володимирко Володаревич</i> «васалом» візантійського імператора	59
<i>Шопаускайте Аудрон (Каунас, Литва). Боротьба за спадщину Міндовга:</i> геополітичні контакти Чехії з Галицько-Волинським князівством	62
СТОРІНКА МОЛОДОГО ЕТНОЛОГА	
<i>Чопик Богдана (Івано-Франківськ). Караїми: етнічна належність та поява</i> у Галичі	64
<i>Клоновський Юрій (Івано-Франківськ). Діяльність Ордену єзуїтів</i> у Станиславові: короткий нарис джерел та історіографії	68

Баюрчак Назарій (Івано-Франківськ). Образ гуцульської відьми в етнографічних збірниках кінця ХІХ – початку ХХ ст. 74

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

Неміш Надія (Івано-Франківськ). Перемишльський осередок греко-католицьких священників як предтеча «Руської трійці» (до 180-річчя «Руської трійці»)» 80

Кавацюк Дмитро (Івано-Франківськ). Перший досвід українського парламентського життя в Галичині 1848–1849 рр. 87

Соф'як Наталія (Івано-Франківськ). Українці в Січевому польському повстанні 1863–1864 рр. 93

STUDIA MEDIAEVALIA

Кардаш Остап (Івано-Франківськ). Час Великого потепління ІХ–ХІV ст. 99

Петраш Андрій (Івано-Франківськ). Роль вірменського народу в Першому хрестовому поході 1096–1099 рр. 106

Носенко Андрій (Івано-Франківськ). Вплив шлюбної політики рязанських князів останньої чверті ХІІ – першої третини ХІІІ ст. на зовнішньополітичні орієнтації Рязанського князівства 112

Скіра Юрій (Львів). Зовнішньополітичні ініціативи Іоанна Безземельного у 1205–1215 рр.: конфронтація з папством та боротьба з Філіпом ІІ Августом за відновлення Анжуйської імперії 117

Буджак Ростислав (Івано-Франківськ). Участь монгольських загонів у князівських міжусобицях: приклад найманства чи боротьба за сфери впливу 122

ДО 100-ЛІТТЯ «ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ»

Олійник Олег (Івано-Франківськ). Утворення Антанти як військово-політичного блоку в контексті міжнародних відносин кінця ХІХ – початку ХХ ст. 126

Бодніцька Анна-Вікторія (Чернівці). Нейтралітет Бельгії в англо-німецькому протистоянні (на початку Першої світової війни) 130

НАУКОВА ХРОНІКА

<i>Міхальський Міхал (Краків, Польща). Звіт з IV-ї Міжнародної наукової конференції <i>Colloquia Russica</i> «Рюриковичі в світлі династичних зв'язків: політика, звичаї, культура, релігія (X–XVI ст.)»</i>	135
АВТОРИ	137
ЗМІСТ	141

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Інститут історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (місто Івано-Франківськ) приймає статті до шостого випуску наукового журналу «*Студентські історичні зошити*», проблематика якого охоплюватиме актуальні питання етнології, археології, історії давніх цивілізацій, Середніх віків, Нової та Новітньої історії, джерелознавства, історіографії та історії України.

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

1. загальна постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
2. аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які опирається автор;
3. формулювання мети статті (постановка завдань);
4. виділення найважливіших не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
5. виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
6. висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Матеріали необхідно надіслати до **31 березня 2015 р.** за адресами myrko79@rambler.ru (відповідальний секретар – **Волощук Мирослав Михайлович**), studentnotebooks@mail.ru (студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин – **Андрій Носенко**) або ж подати на диску разом з одним видрукованим примірником статті (міжрядковий інтервал – 1,5; поля: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє та праве – 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 14) обсягом 8–10 сторінок. Мова публікації – українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком появи, а їх список подавати в кінці тексту згідно з вимогами ДАК України.

Наприклад:

У тексті: Серед найбільш вагомих робіт – монографія російського вченого А.Насонова, який, завдяки ретельному вивченню літописання, на наш погляд, цілком аргументовано довів, що самє поняття «Русь», чи «Русская земля» на захід від Києва простягалось не далі меж верхніх течій Горині та Збруча¹.

У списку літератури:

¹ Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства: историко-географическое исследование. Монголы и Русь: история татарской политики на Руси / А. Насонов. – СПб. : Алетей, 2002. – С. 28.

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 5–7 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами. Також необхідно вказати УДК та ББК статті.

До матеріалів просимо додати авторську довідку (прізвище, ім'я, по-батькові, місце та рік навчання, сфера наукових інтересів) та рекомендацію наукового керівника.

Матеріали публікації надсилати **за адресою:**

Інститут історії, політології і міжнародних відносин

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

вул. Шевченка, 57

м. Івано-Франківськ

Україна, 76025

Контактні телефони: +30506651069, +30981204650

З повагою
редакційна рада

Наукове видання

**Студентські історичні зошити
2014. Вип. 5.**

Збірник студентських наукових праць

Літературне редагування
і верстка
Обкладинка

*М. М. Волощук, Г. Ю. Пославська
Р. Буджак, А. Носенко*